

André K. Eiken

Striper

Oscar Albert Johnsen og 2. verdenskrig

Masteroppgave i Historie

Trondheim, mai 2015

Innhold

Innhold	1
Forord	3
Innledning.....	5
Problemstilling.....	6
Tidligere forskning og litteratur.....	8
Hoveddel	9
Videnskaps-Akademiets granskning.....	9
Punkt 1. Lærebok i historie for gymnaset.	10
Punkt 2. Gudmund Schnitler	13
Punkt 3. Skriftserie om tapte landsdeler.....	15
Punkt 4. Nord-Norges historie og Bodø-saken.....	16
Punkt 5. Deltagelse i Snorrejubleet.	18
Punkt 6. Propagandalunsj, med Johnsen til stede	22
Punkt. 7. Velvillig anmeldelse i Heimen av Schnitlers nyoppretrykte «Det norske folks historie» av P. A. Munch	22
Punkt 8. Plan om aktivisering av lokalhistorisk forskning.	23
Punkt. 9 Komiteen for historisk-vitenskapelige formål og Instituttet for omsetting av middelaldertekster.	24
Punkt 10. Gitt en framstilling på tysk av Universitetets historie for Hoel til bruk for en tysk publikasjon «Europäischer Wissenschaftsdienst	30
Johnsens avsluttende kommentar	31
Konklusjon	33
Oscar Albert Johnsens liv og levnet.....	35
Norsk historieskriving frem til 1940	41
1830-generasjonen, de første profesjonelle	43
1860-generasjonen, evolusjon og brudd.....	45
Radikalere frem mot krig.....	50
Kontinuitet eller brudd	54
Politikk og samfunn	59
Noregsveldets undergang	65
Firehundreårsnatten del 1.....	66
Folket umyndiggjøring i politikken	69
Tapt storhet på havet	71

Kirken.....	77
Firehundreårsnatten del 2.....	78
Enevelde og folkestyre	80
Tyske hanseater, engelskmenn og andre utlendinger	81
Hva utgjør en sterk nasjon	82
Sosialdarwinisme.....	84
Konklusjon	85
Norges Bønder: Utsyn over den norske bondestands historie	87
Endringer i mellom utgavene	88
Rasesyn.....	90
Politikk	93
Historiesyn og historiografi	102
Konklusjon	104
Konklusjon	107
Bibliografi	111

Forord

Jeg vil takke min veileder Erik Opsahl som har vært til stor hjelp i skrivingen av denne oppgaven, og som bidro til valget av temaet. Hans bidrag har gjort denne oppgaven mulig, både med tanke på kilder, og ved å vise meg riktig retning for at oppgaven skulle kunne fullføres. Jeg vil også takke alle som har lest deler av oppgaven, for spørsmål kommentarer og andre innspill. Jeg er også svært takknemlig for alle som har pekt ut skrivefeil, oppgaven ville vært langt dårligere skrevet uten deres hjelp.

Innledning

I april 1940 begynte den tyske okkupasjonen av Norge, en okkupasjon som skulle vare i 5 år, og som ble en sentral hendelse i det norske samfunnslivet i lang tid etter. Okkupasjonen foregikk ikke uten hjelp fra nordmenn, og mange bidro til å opprettholde tysk makt i landet, om enn av forskjellige grunner. Noen var pro-tyske av forskjellige grunner, andre delte politiske holdninger med Nazistene. Andre igjen så okkupasjonen som en nødvendighet for å sikre fedrelandet mot forskjellige trusler, spesielt kommunismen. Okkupasjonen var ikke i disse tilfellene nødvendigvis ment å være permanent. Noen var bare ute etter egen vinning. Disse menneskene kom fra alle samfunnsklasser, og etter krigen følte mange et behov for å straffe disse.

Prosessen som fulgte var til tider svært omfattende, og hadde til tider muligheten til å ramme hardere enn det som kan virke rettferdig når man får situasjonen på avstand. Et godt eksempel på dette er innførelsen av dødsstraff etter krigen, en straffemetode som ble avskaffet igjen før alle dødsdommene ble satt i kraft. Ikke alle som ble anklaget for å samarbeide med okkupasjonsmakten var skyldige, og ikke alle som var skyldige var det av forræderske årsaker. Et ønske om å straffe disse er likefult forståelig, og denne jakten på skyldige er grunnleggende menneskelig.

Blant dem som ble anklaget for å være for samarbeidsvillig var Oscar Albert Johnsen. Johnsen var professor i historie ved universitet i Oslo, aktiv innenfor utviklingen av lokalhistorie som fagretning, bondemann og med en nasjonal tendens i sin historieskriving.

Etter krigen ble Johnsens oppførsel under okkupasjonen sterkt kritisert, og han ble presset til å trekke seg ut av mye av offisielle liv. Han følte seg presset til å trekke seg fra stillingen som professor ved universitetet og la frem en legeerklæring. I brevet følte han likevel for å presisere at han ikke anså seg som skyldig i det han ble anklaget for, og erklærte at han derfor ville bli sittende ut kalenderåret 1945, istedenfor å trekke seg med umiddelbar virkning.¹ Han ble også ekskludert fra Videnskaps-Akademiet, hvor han hadde vært medlem før krigen. Det skal nevnes at Johnsen aldri var medlem av Nasjonal Samling.

¹ Brevsamling nr. 5771 hos Nasjonalbiblioteket, til Jens Arup Seip, datert 1945

Problemstilling

Oppgavens formål blir å finne ut om anklagene mot Oscar Albert Johnsen har grunnlag i virkeligheten. Var Johnsen kollaboratør, eller stripet som kollaboratørene ble kalt. For å få et svar på dette må man svare på en del enkeltspørsmål. 1) Oppførte Johnsen seg på en spesielt okkupasjonsvennlig måte under krigen. 2) Endret Johnsen sin historiefremstilling i krigsårene, for å styrke Nasjonal Samlings posisjon under krigen, eller for å styrke okkupasjonsmaktens legitimitet. 3) Var Johnsen på forhånd politisk og dogmatisk innstilt på en slik måte at han ville finne okkupasjonsmakten nødvendig eller tjenlig for hans politiske mål.

For å svare på disse spørsmålene er det nødvendig å se på hva Johnsen skrev i gjennom sin karriere, samt å se hva vi kan finne ut om hans oppførsel under krigen. Det er på denne måten at vi lettest kan forstå hvem Johnsen var, og hva han stod for. For å finne ut av dette er det spesielt tre tekster som er av interesse. For å få svar på hva folk mente om hans oppførsel under krigen, og hva Johnsen selv sier, kan vi se på en rapport i fra Videskaps-akademiet. Denne ble utformet av kommisjon for styret i akademiet som skulle vurdere enkeltmedlemmers oppførsel, med tanke på eventuell ekskludering eller reprimande.

I tillegg er det to bøker som er av spesiell interesse. *Norges Bønder* og *Noregsveldets undergang* kom begge ut i to utgaver, med noen tiårs mellomrom mellom utgavene. I disse bøkene burde det være mulig å finne potensielle endringer i historiefremstilling og historiesyn, og på den måten svare på spørsmålet, endret Johnsen sin historieformidling for å tilpasse seg okkupasjonsmakten? Det som gjør det mulig å svare på dette spørsmålet er det faktum at andre utgaven av *Norges Bønder* kom ut i 1936, mens andreutgaven av *Noregsveldets undergang* kom ut i 1944. Om det finnes endringer i *Norges bønder* som samsvarer med endringene i *Noregsveldets undergang*, vil man kunne se om endringene oppstod som en prosess i årene frem til, eller som et resultat av krigen. Om det siste skulle vise seg å være korrekt er det sannsynlig at Johnsen har endret seg som følge av press eller ett ønske om å tilpasse seg NS-regimet og de tyske okkupantene.

På spørsmålet om Johnsen hadde ideologiske grunner til å støtte okkupasjonsmakten før hans karriere begynte, blir derimot en slik tilnærming mindre nyttig. Da må man se hva Johnsen skriver selv, for å få et inntrykk i hva han mente var riktig historieforståelse, og hvilket samfunns- og politisk syn vi kan tro han hadde basert på dette. Det er derimot ikke nok å forstå hva Johnsen skriver, vi må også vite hvordan han passer inn i norsk

historieforskningen. Det blir dermed nødvendig med en forståelse av Johnsens plass i norsk historiografisk tradisjon. Et nytt spørsmål reiser seg da, hva kan vi si om norsk historieforskning, dets retninger sympatier og karaktertrekk, og hvordan passer Johnsen inn her. Dette spørsmålet blir spesielt viktig med tanke på at de andre historieprofessorene ikke var stripete. Siden Johnsen her er unik, kan det kanskje forklares ut fra hans posisjon i norsk historiografisk tradisjon.

Man kunne kanskje tenke seg at en nyttig tilnærming til spørsmålet om Johnsens stripethet ville være en sammenligning mellom Johnsens historiesyn, og det til Nasjonal Samling. Dette blir derimot meningsløst av flere grunner. Nasjonal Samling var for det første en splittet organisasjon med flere interessegrupper. Den klareste splittelsen var mellom pan-germanerne og de med nasjonale sympatier. Pan-germanerne så gjerne for seg et germansk storrike, men «nasjonalistene» så for seg et selvstendig Norge, som kanskje bidro i en germansk verdensorden, men som beholdt sin selvstendighet, og sin egenart.

På historiefeltet spriker det enda mer, og et studie av Nasjonal Samlings historiesyn vil man fort ende opp med å forske på enkeltindivider. Som organisasjon blir det vanskelig å finne noen form for større enhetlig fellestanke. Historien er et redskap som skal forherlige nasjonen, men utover dette er det ikke mye å hente. Samtidig er ikke en slik tanke på nasjon som sentrum for historieskrivingen særlig original. Tvert imot var det et typisk trekk for mye annen historieskriving.

Med tanke på dette vil vi se på en del elementer gjennom oppgave. Først skal vi se på Videnskaps-akademiets granskning av Johnsen, for å se hvordan enkelte i samtiden så Johnsens oppførsel. For analysen av *Noregsveldets Undergang* og *Norges bønder* ønsker vi å få klarhet på enkelte felt. Disse er, i ingen bestemt rekkefølge, hans syn på rase, går han utover sin samtid på dette feltet. Videre kan vi se på hans syn på nasjon og nasjonalitet. Hva er en nasjon, og hvor viktig er den. En ting vi vil fokusere på her er hva han mener leder til Norges «nedgang». På dette feltet er det også naturlig å se hvordan Johnsen passer inn i den norske historiefaglige tradisjonen, fordi nedgangstiden er et felt hvor mange har bidratt, og vi kan se hvordan Johnsen passer inn og skiller seg ut, i forhold til andre historikere. Vi vil også se hvordan samfunnet var i perioden frem mot krigen, for på denne måten bedre å se hvordan Johnsen passer inn politisk og med tanke på de store spørsmålene i hans samtid. Spesielt bondekampen og bondebevegelsen medvirkning til det norske samfunnet er interessant, da

Johnsen var svært bondevennlig. Dette blir spesielt interessant med tanke på at Johan E. Mellbye var sentral i bevegelsen, og hadde sympatier med Nasjonal Samling.

Tidligere forskning og litteratur

På temaet Oscar Albert Johnsen er det ikke gjort mye arbeid. Dette er ikke overaskende, da Johnsen har etterlat seg få kilder til sitt liv. Det finnes enkelte selvbiografier som er skrevet av Johnsen selv i studentbøker, samt en nekrolog etter hans bortgang. Utover dette er Johnsen som oftest en del av større studier som ser på norsk historiografi som helhet. Verdt å nevne her er Ottar Dahls bok *Norsk historieforskning i den 19. og 20. århundre* og *History an Society i making a hsitorical culture* redigert av William Hubbard med flere. Johnsen er nevnt i begge disse verkene, men han er ikke sentral i noen av dem. Generelt sett er Johnsen overskygget av sin samtidige Halvdan Koht, som også fikk større innflytelse på norsk historieforskning. Johnsen nevnes også til tider i historien til Bondepartiet, dagens Senterpartiet, sammen med Landmandsforbundet, som ble Norges Bondelag. Også her er Johnsen bare en biperson, en som kommer inn og forsvinner.

Mye av oppgavens litteratur er dermed arbeid av Johnsen selv, hans to bøker som nevnt over utgjør hoveddelen av oppgaven, med rapporten fra Videnskaps-akademiet som et viktig supplement. Den tidligere forskning er brukt for å gi en ramme rundt Johnsen. Det er også forsøkt brukt som en linse igjennom hvilken vi, forhåpentligvis, kan forstå ham bedre.

Hoveddel

Videnskaps-Akademiets granskning

«2. Professor Oscar Albert Johnsen har under okkupasjonen i en rekke tilfeller stillet seg og sin vitenskapelige kyndighet til disposisjon for NS og dets interesser og til dels på denne måte søkt å skaffe seg økonomisk vinning. Han har herved vist en uverdigg holdning ovenfor okkupasjonsmakten og dens hjelpere, som gjør at han ikke fortsatt bør være medlem av akademiet.»²

I 1946 sendte Videnskaps-Akademiets granskningskommisjon sin konklusjon angående enkelte medlemmers oppførsel under krigen, med sin anbefaling om de granskedes videre medlemskap. Professor Oscar Albert Johnsen var nummer to blant dem som ble gransket, og konklusjonen ble eksklusjon.

Sammen med denne konklusjonen ble det sendt med en rapport med grundig begrunnelse for kommisjonens konklusjon.³ Først et år senere, den 3. mars, ble denne rapporten sendt til Johnsen, som svarte med en grundig tilbakevisning av kommisjonens rapport. Johnsens svar er datert den 22. august 1947.⁴ Svaret kom i tre deler, et kort ensiders notat, nummeret 177^a/1947 hos Videnskaps-Akademiet, en grundig gjennomgang, heretter kalt 1. utkast, nummerert 177^b/1947, samt et 2. utkast nummerert 177/1947. 2. utkastet inneholder noen små faktaendringer samt en renskrivning av 1. utkastet, men ellers er de like. I all hovedsak vil jeg forholde meg til 2. utkastet av Johnsens svar, da dette er å anse som det endelige. I tillegg til disse dokumentene sendte Johnsen inn fire vedlegg for å underbygge sin sak. Disse vedleggene ble lagt ved 1. utkast, med det forbehold at Johnsen ville hente dem senere. Ifølge et notat på 1. utkastet ble de hentet 6/10 sannsynligvis 1947. Vedleggene er dermed sannsynligvis tapt, skjønt noen kan finnes i andre arkiver.

Kommisjonens deltagere bestod av Georg Morgenstjerne, Halvor Solberg, Per Augdahl og Erik Solem. Det kan være verdt å merke seg at ingen av dem var historikere. Morgenstjerne

² Granskningskommisjonens innsendelse til styret, Riksarkivet samling PA682 journalnr. 107/1946 6.mars

³ Rapport fra granskningskomiteen, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars

⁴ Johnsens svar, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947, 177^a/1947, 177^b/1947 22. august

var professor i indisk språk og litteratur, Solberg i teoretisk meteorologi, Augdahl og Solem i rettsvitenskap.⁵

Rapporten som ble utarbeidet av kommisjonen hadde flere punkter. Hvert punkt inneholdt a. anklagen, b. Johnsens svar i intervju med komiteen og c. kommisjonenes konklusjon. Som det kommer frem av dette oppsettet, var Johnsen klar over anklagene, og fikk mulighet til å svare for seg. Det bør nevnes at Johnsen også var svært misfornøyd med hvordan intervjuet i sammenheng med rapporten ble holdt, da han mente han var blitt hindret i å forklare seg godt. Spesielt Augdal blir kritisert av Johnsen for dette.⁶

Punkt 1. Lærebok i historie for gymnaset.

Det første punktet som kommisjonen retter mot Johnsen er angående 10. utgave av læreboken *Lærebok for Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnaset*. I denne utgaven har Johnsen lagt inn en setning som skal ha gitt grunnlag for invasjonen av Norge ved å føre skylden over på britene. Helt spesifikt trekker kommisjonen frem et avsnitt som omhandler perioden etter 9. april 1940. Kommisjonen aksepterer at Johnsen her må skrive en historie som er akseptabel for okkupasjonsmakten. Den positive beskrivelsen av NS og dets rolle i historien, samt fraværet av hva eksilregjeringens gjorde, blir akseptert, men det kommisjonen trekker frem som et *direkte farlig suppressio falsi* er setningen:

«Etterat England hadde krenket vår nøytralitet, bl.a. ved å legge ut miner innenfor territorialgrensen, besatte tyskerne de viktigste strategiske punkter i Norge (9. april 1940)»⁷

Her mener kommisjonen at ordet etterat skaper en forståelse av årsaksforhold, der engelskmennene nøytralitetskrenkelse er årsaken til okkupasjonen. Altså at sitatet fremstår som en unnskyldning for tyskerne.⁸

Som svar på anklagen påstod Johnsen at avsnittet om Norge etter krigen var satt inn mot hans vilje. Videre påstod han at han hadde sagt seg villig til å skrive den 10. utgaven, fordi han ville være lojal mot forlaget og fryktet at en konkurrerende lærebok skulle fortrenge hans. Johnsen skal ha forsøkt å få avsnittet fjernet, og lagt press på Almar Næss for å oppnå dette.

⁵ Ansatte ved universitetet i Oslo 1813-1984, hentet 20.04.2015 fra <http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?appid=113&tabid=1687>

⁶ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 11f

⁷ *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s.2

⁸ Ibid

Avsnittet i læreboken gikk til slutt igjennom, etter trusler at dersom avsnittet ble fjernet, så måtte det skrives en utførende historie om NS på 1930-tallet isteden.⁹ Almar Næss var forøvrig tilknyttet Ishavskomiteén, en organisasjon som jobbet for norske interesser i Nordishavet. Spesielt var Grønlandssaken en viktig sak for dem. Denne saken var et forsøk fra norsk side på å skaffe seg territorielle krav på hele, eller deler av Grønland, blant annet gjennom folkeretten og mellomkrigstidens internasjonale organisasjon, Folkeforbundet.

Kommisjonen festet lite tillit til Johnsens forklaring. Finn Grimnes, som konsekvent refereres til som lektor Grimnes, var leder for Aschehaugs lærebokavdeling og han erklærte at han ikke hadde noe kjennskap til at Johnsen skulle vært påtvunget avsnittet. Videre, at det fra den 26. juli 1940 forelå et rundskriv fra undervisningsdepartementet om at historiske lærebøker *burde stanse sin framstilling før krigen*, med en videre referanse til Øverås og Midgaards lærebok fra 1941, hvor endringer hadde vært nektet, uten konsekvens. Grimnes hevdet videre at forlaget hadde gjort alt i sin makt for å trenere boken, men at Johnsen hadde presset på for å få den utgitt. Her ble det lagt frem en del brev som bevis. *Ett* brev i sin helhet er tatt med, fra Gustav Smedal, mer om ham under, til Almar Næss, hvor det kommer frem at Johnsen har vært i kontakt med Smedal for å få boken utgitt, med ønske om at Smedal skulle legge press på departementet da Johnsens selv ikke ville gå noen tiggergang. I tillegg refereres to brev, et fra 29/9 1944 hvor Johnsen selv skriver at han har hatt flere samtaler med Næss om saken, og ett fra 2/7 1944 hvor Johnsen skriver til forlaget: «*etter de innrømmelser jeg har gjort ovenfor myndighetene, er alt i orden*»¹⁰. (Min understreking) I tillegg nevner kommisjonen bruken av NS-rettskriving.¹¹

Det er nødvendig å vite litt mer om Gustav Smedal for å forstå hans rolle i saken. Smedal var grunnlegger av Ishavskomiteen sammen med den NS-innsatte rektoren ved Universitetet i Oslo, Adolf Hoel. Han var sentral i Grønlandssaken, og etter at Norge tapte denne saken i Haag, trakk han mot NS. Dette fordi de mer tradisjonelle partiene lot saken ligge. Han ble medlem av NS i 1942, men var ikke interessert i noen av de maktposisjoner han ble tilbudt.¹²

⁹ Rapport fra granskningskomiteen, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars

¹⁰ Ibid s.2f

¹¹ Ibid

¹² Rekvig, Ole Petter. (2009, 13. februar). Gustav Smedal. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 25. august 2014 fra http://nbl.snl.no/Gustav_Smedal

Johnsen svarer på Smedals påstander i sitt mer omfattende svar på anklagene fra 22. august 1947. Igjen påstår Johnsen at kirkedepartementet er ansvarlig for ordlyden i avsnittet om Norge etter 1905, spesielt ordlyden om perioden etter 1940, noe han skal ha vært meget misfornøyd med. Etter sensuren gjorde Johnsen ikke annet enn å lese korrektur. I korrekturen skal han ha fjernet avsnittet helt, men det skal ha bli forlangt gjeninnsatt etter ordre fra kirkedepartementet. Som bevis er Johnsen villig til å fremvise et manuskript uten det nevnte avsnittet. I dette manuskriptet påstår Johnsen at det «*Med en haand som ikke er min*» ble skrevet «*her medtas s. 195 av den gamle bok*»¹³

Hva rettskrivingen angår, skal han ha blitt beordret av kirkedepartementet om å bruke den moderne rettskrivingen, men han skal ha forsøkt å bringe denne nærmest mulig rettskrivingen av 1936. Rundskrivet som Grimnes nevner, skal Johnsen aldri ha hørt noe om før han leste kommisjonens rapport. Brevet fra Smedal til Næss skal være basert på en misforståelse. Johnsen hadde den oppfatning at Smedal hadde stor innflytelse hos Næss, og sa i samtalen til Smedal at boken ville være vanskelig å få trykt for forlagets del så lenge avsnittet om okkupasjonen var med. Han skal ha kontaktet Smedal som var interessert i at boken skulle komme ut på grunn av Smedals arbeid med Ishavskomiteen. Påstanden om at Johnsen prøvde å presse igjennom læreboken mot forlagets vilje mener Johnsen er en løgn fremsatt av Grimnes etter krigen, og Johnsen påstår å ha gjendrevet dette i skrivelse til forlaget 25. mai 1945, denne gjendrivelsen er 1. vedlegg.¹⁴

Da det mangler brev og vedlegg, blir dette på mange måter ord mot ord. Brevet hvor Johnsen skal ha skrevet at han hadde gjort innrømmelser ovenfor forlaget, er derimot kanskje det mest oppsiktsvekkende, og Johnsen nevner ikke brevet i det hele tatt i sitt lengre svar. Her er det også noen tegn til at Johnsen faktisk har prøvd å presse på for å få boken utgitt. Om vi ser bort fra motpartens påstander, så sitter vi fortsatt igjen med Johnsens egen tolkning av hva som lå til grunn for brevet mellom Smedal og Næss. Om vi aksepterer Johnsens tolkning, kan vi fortsatt se tegn på at Johnsen gjerne ville se boken utgitt. Det avgjørende spørsmålet her er hvor viktig det var for Johnsen at avsnittet om Norge etter 1940 ble tatt med eller ikke. At Johnsen skulle ha blitt sensurert er på ingen måter usannsynlig, og beskrivelsen av hendelsesforløpet er plausibelt. Det som skrives er heller ikke direkte galt, men åpner likevel for en årsaksforståelse som kan skape forvirring, da okkupasjonen ble planlagt før

¹³ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august

¹⁴ *Ibid*

«krenkelsen» av landets nøytralitet. Det blir derimot vanskelig å trekke noen annen konklusjon enn den, at selv i den mest positive tolkning av Johnsens handlinger, så var han mest interessert i å få boken utgitt. I en slik tolkning kommer det ikke frem noen større sympati med NS, men det kan kanskje hinte til en viss grådighet, likegyldighet eller stolthet. Et viktig spørsmål å stille er likevel hvor fremmed det ville være for Johnsen å gjøre de nødvendige endringer.

Punkt 2. Gudmund Schnitler

Punkt to omhandler til dels Johnsens samarbeid med «professor» Gudmund Schnitler, og til dels den påståtte skrivingen av et 3-binds verk om Norges historie. Gudmund Schnitler var innsatt som professor i historie av okkupasjonsmyndighetene, men hadde selv ingen egentlig akademisk bakgrunn.¹⁵ Ifølge kommisjonen skal Johnsen ha underskrevet en kontrakt der han i bytte mot et honorar på 10000 kr, skulle ha skrevet første bind i dette verket. Videre går anklagen ut på at da dette første verket var ferdigstilt, ble Johnsen utålmodig da trykkingen dro i langdrag. Han skal på dette tidspunktet ha gått til Adolf Hoel, den NS-innsatte rektoren ved universitetet, og ville nå skrive hele verket. Som bevis blir det henvist til en kontrakt mellom Schnitler og Johnsen datert 24/5-1941, samt et brev fra Hoel til Kirkedepartementet datert 2/7-1944. I brevet skal Hoel ha stilt seg svært positiv til at Johnsen skulle ta over verket, slik at det nå ville bli skrevet en historisk fremstilling av Norges historie med et annet synspunkt enn Edward Bull og Keilhaus *kildekritiske og materialistiske*(marxistiske) fremstilling, *Det norske folks liv og historie*. Johnsen anses ikke som skyldig i brevets innhold, men kommisjonen mente at han burde vært klar over at et slikt verk måtte tilpasses okkupasjonsmakten og NS. Angående samarbeidet med Schnitler, mener kommisjonen at det karakteriserer seg selv. Kommisjonens konklusjon var at Johnsen burde gjort seg selv klar over at han samarbeidet med et medlem av NS.¹⁶

Johnsens første svar, direkte til kommisjonen, var at han ikke var klar over Schnitlers nazisme, og at Schnitler hadde påstått at han ikke var medlem i NS. Videre skal han ha avslått samarbeid på første møte, men gitt etter på andre. Brevet aviste han som vrøvl.¹⁷

¹⁵ Fure, Jorunn Sem *Universitet i kamp: 1940-45* 2007 s. 102

¹⁶ *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s.3

¹⁷ *Ibid* s. 3

Da Johnsen over ett år senere skrev sitt svar til rapporten, går han ikke uventet dypere inn i saken. Punktet om samarbeidet med Schnitler kan deles inn i tre deler på dette tidspunkt. Først Johnsens forhold til Schnitler, deretter det påståtte verket om Norges historie og til slutt brevet fra Adolf Hoel. Alle deler blir gitt omtrent like mye plass. Vi begynner med brevet fra Hoel. Johnsen skriver her igjen at brevet er rent vrøvl. Han påstår at han aldri hadde nevnt manuskriptet for noen, og at hans møte med Hoel hadde vært i sammenheng med den før nevnte læreboken. Formålet med møte ser ut til å ha vært et ønske om at Hoel som medlem av Ishavskomiteen, skulle hjelpe Johnsen med å hindre noen krav fra Smedal, disse kravene er ikke nærmere beskrevet. Manuskriptet skal likevel ha kommet opp i samtalen, og Johnsen påstår at han sa at han og Schnitler hadde blitt enige om at tidspunktet ikke var riktig for publisering.¹⁸

Den andre delen av Johnsens svar omhandler manuskriptet til boken, som han visstnok skal ha skrevet. Johnsen forklarer at det som ble solgt ikke var et manuskript til en bok, men hans eget arbeide utviklet for en forelesningsrekke om Norges historie frem til 1319. Johnsen skal ha blitt tilbudt 10000 kr for dette, slik det kommer frem i granskningskommisjonens rapport. Schnitler skal ikke ha tatt noen forbehold angående innholdet, og det var aldri snakk om bevilgninger fra departementet. Johnsen påstår at han tok imot tilbudet fordi han trengte penger til å pleie sin syke kone og datter. Med tanke på tidens priser på svartebørsen mente han at det var nødvendig. Dette kan virke som en unnskyldning, men Johnsens første kone led under krigen av noe som kan ha vært hjernehinnebetennelse, og døde før krigens slutt. Johnsen påstår for så vidt også at han skal ha bedt om å få manuskriptet tilbake fra Schnitler, men at dette skal ha blitt avvist, pga. de utgiftene Schnitler hadde hatt som følge av arbeidet med verket.¹⁹

Til slutt kommer vi til forholdet mellom Schnitler og Johnsen. Johnsen må ha vært veldig klar over at Schnitler var innsatt av departementet. I sitt svar gjør Johnsen det klart at Historieseksjonen ved universitetet, som han var medlem i, enstemmig stemte imot Schnitlers innsettelse. Etter at Schnitler var utnevnt til professor skal han ha kontaktet Johnsen, i hvilket tilfelle Johnsen skal ha spurt ham om han var nazist, noe Schnitler nektet for. Schnitler skal ha fortalt Johnsen at han hadde, i sitt institutt, mange gode «jøssing-offiserer» som han nevnte med navn. Granskningskommisjonen skal ikke ha trodd på denne påstanden, men Johnsen

¹⁸ Rapport fra granskningskomiteen, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s.3

¹⁹ Ibid s.2

refererer til en prosess mot en viss kaptein Hauglie, at flere ikke nazistiske offiserer var ansatt i instituttet, og at instituttet hadde gjort meget gagnlig arbeide, ifølge troverdige vitner.²⁰

Igjen har man en sak med ord mot ord, men enkelte ting kan trekkes ut av påstandene. Når det gjelder Johnsens forhold til Schnitler, så er det vanskelig å gå med på at Johnsen kan ha trodd at Schnitler var motstander mot okkupasjonsmakten og NS, uansett hvor mange hånlige kommentarer Schnitler skal ha rettet mot NS og dets ministre. Johnsen visste at Schnitler var blitt innsatt i sitt embete av okkupasjonsmakten. Selv Johnsen innrømmer dette, om enn indirekte. Like fullt betyr ikke dette at intet samarbeid skulle finne sted, og Schnitler innsettes i sin stilling tidlig nok til at NS store drømmer om teknokrati, en styringsform, der staten ledes av eksperter på sine fagfelt istedenfor av folkevalgte representanter, ennå ikke var blitt diskreditert av den manglende støtten fra eksperter som er nødvendig for et teknokrati. Faktum er at NS i perioden før krigen ikke så for seg et ettpartiregime, men en form for teknokrati. I perioden etter krigens begynnelse ser det også ut til at NS har forsøkt å oppnå noe av dette, men etter hvert blir regimet mer og mer basert rundt partiet. En grunn til dette kan være at ekspertene ikke støttet NS i den grad NS hadde sett for seg.²¹ Altså er det ikke umulig at Johnsen i Schnitler har sett noen med en viss kompetanse innenfor historiefeltet. At Schnitler også har kommet på besøk, stilt spørsmål og søkt faglige råd hos Johnsen må sannsynligvis ha smurt Johnsens stolthet, noe som kan ha gjort ham blind for det han burde sett, spesielt når sårt trengte penger kommer inn i bildet. Det er allerede blitt bemerket at Johnsens grunn for å ta imot de 10000 kr er reell, for ikke å si enkelt å sympatisere med. Brevet fra Hoel er vanskeligere å komme utenom. Det er nærmest umulig å tro at en slik misforståelse skal ha oppstått mellom Johnsen og Hoel, spesielt når vi tar det tidligere brevet fra Smedal med i bildet. Én misforståelse som diskrediterer Johnsen kan være en misforståelse, men to påståtte misforståelser er det vanskeligere å akseptere.

Punkt 3. Skriftserie om tapte landsdeler

Johan Schreiner, som var dosent ved universitetet under krigen, og ble professor etter den,²² beretter i et brev datert 22/10-1945 at han forsommeren 1942 skal ha blitt innkalt til Hoel, med en forespørsel å skrive noe om Norges tapte landsdeler. Ifølge brevet skal Johnsen skrive

²⁰ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 2

²¹ Sjøhoel, Jannicke, *Nasjonal Samlings historiesyn belyst gjennom bevegelsens politiske argumentasjon og et forsøk på å avklare historiesynets viktigste forbilder*, 1997, Historisk institutt Oslo

²² Sogner, Sølvi, (2009. 13. februar) *Johan Schreiner*. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 1. desember 2014 fra https://nbl.snl.no/Johan_Schreiner

om Kolahalvøya. Granskningskommisjonen skriver at Johnsen innrømmet å ha vært villig til å skrive om temaet, da det interesserte ham som historiker. Johnsen skriver senere at han på det tidspunktet ikke kunne skrive dette pga. de daværende forhold. Temaet interesserte ham, siden han hadde kommet innpå det da han skrev Finnmarks historie, men retter rapportens påståtte svar fra ham til *Johnsen innrømmer at han under andre forhold kunne vært villig til å skrive om dette emnet som interesserte ham som historiker.*²³

Dette punktet er svært kort beskrevet både hos granskningskommisjonen og Johnsen. Man kan se hvordan et historisk verk om Norges tapte landsdeler ville vært interessant for NS, med tanke på dette partiets noe overdrevne tanker om hva dette kunne innebære. NS hadde store idéer om hvordan nordmenn hadde bosatt seg i store deler av Europa, og mente blant annet at Normannerne i England, Normandie og Sør-Italia var norske. Ikke at NS nødvendigvis mente at disse områdene tilhørte Norge, men andre områder kunne eventuelt blitt krevd, som Kola, Grønland og øyer i Nordsjøen.

At Johnsen skrev om Finnmarks historie er uomstridt da han skrev *Finmarkens politiske historie aktmæssig fremstillet*, utgitt i 1923 og *Nord-Norges politiske historie*, utgitt i 1943, og at han ville vært interessert i å skrive om Kola er utvilsomt, noe han selv innrømmer. Johnsen går aldri i detalj angående hva omstendighetene som hindret ham fra å ta oppgaven var, og noe må det ha vært da Johnsen ikke ville trengt tre år på skrive denne historien. Like fullt er det umulig å bestemme hvorvidt en slik tekst ville vært gagnlig for NS, da Johnsens forfatterskap bærer preg av en kjølig tilnærming til fakta. Kolas tilhørighet til Norge er heller ikke så enkel å fastholde, med mindre man lukker øynene for en lang rekke elementer. Det er enkelt å anse dette punktet som mindre viktig, og ikke unaturlig å tolke kortheten som det blir behandlet med som et tegn på at granskningskommisjonen var enig.

Punkt 4. Nord-Norges historie og Bodø-saken

Anklagen i dette punktet er til tider vanskelig å få tak på. Dette fordi språket i teksten ikke gir klarhet i hvem som er anklager. Man skulle tro at det var kommisjonen selv som var anklager, men fremstillingen får det til å høres ut som om Schreiner er anklager. Punktet fremstår som et lenger utdrag fra Schreiners brev fra forrige punkt om tapte landsdeler.

²³ Rapport fra granskningskomiteen, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s.3, Johnsens svar, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 3

Innholdet i punkt fire kan deles i to. På den ene siden ser det ut som om at Schreiner anklager Johnsen for en forvridd historieskriving. Johnsen skal ha skrevet en artikkel om Bodøsaken, som omhandler de første årene etter byens grunnleggelsen i 1816, og forholdet til engelskmennene hvor disse omtales som smuglere, bedragere og voldsmenn, som skapte forviklinger. I tillegg skal Johnsen ha lagt til et punkt om hanseatene som understreker deres sentrale posisjon i den norske «koloniseringen» av Nord-Norge. Begge disse punktene skal ha kommet med under krigen, og var ikke med i den originale teksten. Dersom dette er sant ville det kunne tyde på at Johnsen endret fremstillingen for å tilfredsstille okkupasjonsmakten som var i krig med Storbritannia.²⁴

Kommisjonen på sin side ser ut til å ha lagt vekt på at Johnsen hadde latt teksten trykkes i en publikasjon utgitt av Arne Paus Paussett, som var tett knyttet til NS og holdt flere posisjoner under okkupasjonen, blant annet i Aftenpostens ledelse. Publikasjonen hadde også et forord av Gulbrand Lunde. De mente at det var beklagelig at Johnsen på denne måten stilte seg til okkupasjonsmaktens disposisjon. Under granskningskommisjonens intervju skal Johnsen ha svart at han ikke visste hvem Paussett var og at publikasjonen var rettet mot Finland, og et fremtidig potensielt krav fra dem om retten til Finnmark.²⁵ Når Johnsen i sitt senere svar forsvaret seg, legger han vekt på at han skrev artikkelen som et forsvar av fedrelandet mot fremtidige finske krav. Grunnen var at han hadde lest en artikkel av den finske professoren Kaarle Jalmari Jaakola, som hadde skrevet *Finlands østproblem*. Dette var en del av et forsøk på å vise at Finlands historie strakte seg tilbake til tiden før Sverige tok over landet, og at de hadde krav på deler av Nord-Russland. Formålet for Johnsen var å komme et potensielt vestproblem i forkjøpet, ved å bevise at finnene ikke hadde noen historisk rett til Kolahalvøya og dermed heller ikke til Finnmark. Dette var muligens viktigere, med tanke på minoritetsbefolkningen i nord, samene og spesielt kvenene. At Johnsen ikke hadde fått med seg at Paussett var nazist unnskyldte han med at han var blitt så opphisset over Jaakolas *glimrende skrevet, men historisk sett uvederheftige bok ...* Når det gjelder innholdet siterer Johnsen en rekke historikere blant annet Halvdan Koht som sitt forsvar for hvordan hanseatene ble beskrevet.²⁶ Ifølge Johnsen var hanseatene de som la grunnlaget økonomisk for koloniseringen av Finnmark ved å bringe norsk fisk ut i Europa. Det kan påpekes at et

²⁴ *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s.3f

²⁵ *Ibid* s.4

²⁶ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 3f

slikt syn på hanseatene heller ikke er uvanlig i moderne historiografi, og at Johnsen bare nevner hanseatene i et kort avsnitt før han går videre i teksten. Til slutt er det også interessant å merke seg at innholdet i *Nord-Norges politiske historie* ikke bærer særlig preg av å være verken propaganda eller tyskvennlig. Man kan til og med stille spørsmål ved om det er en særlig norskvennlig tekst, selv om det er åpenbart at den er skrevet fra et norsk synspunkt.²⁷ Johnsen påstår også å være i besittelse av brev fra ikke-nazistiske personer som professor Olav Broch, professor C. Marstrander og prost Kr. Nilsen som lovpriser artikkelen.²⁸ På toppen av det hele kommer det noen hentydninger til Moskva og Russland som er vanskelige å tolke, men som ikke virker relevante for oppgaven, til tross for den politiske situasjonen der.²⁹

Punkt 5. Deltagelse i Snorrejubileet.

Anklagen er i sin enkelhet at Johnsen holdt en tale foran en rekke sentrale medlemmer i NS, blant disse Gulbrand Lunde og Rolf Jørgen Fuglesang, i forbindelse med Snorrejubileet den 24/9-1941. Dette jubileet markerte 700 år siden Snorres død, og skulle opprinnelig markeres med reisingen av en statue av Gustav Vigeland. Talen i seg selv skal ikke ha inneholdt noe nazistisk, så den er av liten interesse for kommisjonen, men det at talen ble holdt var det komiteen holdt mot ham. Kommisjonen mente videre at Johnsen burde vært klar over at hans bidrag ville bli brukt i kulturpropaganda.³⁰

Johnsen forsvarer seg med en rekke punkter. I kommisjonens rapport skrives det at han sa, siden han ikke leste aviser så var han ikke klar over at det skulle reises en bauta for Snorre på denne datoen. Hva man skal si om en slik påstand er usikkert. Om Johnsen gikk gjennom en tøff tid, er det mulig at han har fokusert på sitt arbeide, og ignorert aviser og lignende. Samtidig er det mulig at han bevist har unngått aviser fordi han ikke stoler på dem på grunn av krigen, eller rett og slett ikke ville vite. Det er også mulig å tro at han løy, men da ville det vel vært mer naturlig for Johnsen å påstå at han rett og slett hadde oversett det som ble skrevet om bautaen. En siste mulighet er at Johnsen rett og slett ikke var interessert.

²⁷ Johnsen, Oscar Albert, *Nord-Norges politiske historie*, Gunnar Stenersens forlag, Oslo, 1943

²⁸ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 4

²⁹ Ibid s. 4, *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s.4

³⁰ *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s.4f

Johnsen hadde vært leder for Snorre-nemnda, en organisasjon som hadde blitt opprettet i 1920, og ser ut til å ha gjenopptatt sitt arbeide i 1935, altså før krigen. Denne organisasjonen ser også ut til å ha hatt full tiltro til Johnsen, og var villige til å gjenvelge ham som leder da han stilte sin stilling til disposisjon etter krigen. Da Johnsen på dette tidspunkt hadde et svært dårlig rykte valgte han likevel å trekke seg og *statsråd Johan E. Melbye* tok over som leder.³¹ Grunnen til at han holdt talen var at han som leder av denne nemnda ikke ville tillate avdekningen av Vigelands Snorremonument, da dette skulle avdekkes først på Island. Han var likevel villig til å holde en tale så lenge det var godkjent av kollegiet.³²

I sitt mer utfyllende svar går Johnsen lenger. Han begynner med å anklage komiteens rapport, hvor han mener at det sentrale i hans forsvar var blitt utelatt. Det som Johnsen selv ønsker å legge vekt på er at han gikk med på å holde talen som et kompromiss for å hindre NS fra å avdekke Snorremonumentet. Det var viktig for Johnsen at dette ble gjort for å hindre en nazifisering av monumentet. Det er liten grunn til å anta at NS ikke ville ha interesse av å avdekke et slik monument under krigen, og det ville nok ha hatt en betydelig kulturell propagandaverdi om det hadde blitt gjennomført, som sett av NS interesse av å reise en bauta i stedet. Om monumentet hadde blitt reist, er det heller ikke unaturlig å tro at folks assosiasjoner til monumentet ville vært negative.

Johnsen selv skriver en ganske detaljert hendelseslinje rundt saken, som det kan være interessant å se på. Johnsen begynner med at han ble innkalt Kulturdepartementet våren 1941 av en bekjent av ham fra før krigen, «ekspedisjonssjef» Heggstad (Johnsens anførselstegn). Her skal Johnsen ha fått beskjed om at både Gulbrand Lunde og Vidkun Quisling var interessert i å få satt opp Snorremonumentet i Bergen samme høst. Johnsen skal ha svart at styret, med ham som formann, var blitt enige om at monumentet ikke kunne reises under okkupasjonen, da man under innsamlingen av midlene til dette hadde sagt det skulle reises på Island først, som en gave. Det er interessant å merke seg at det ikke først å fremst er på grunn av okkupasjonsmakten at monumentet ikke kan reises, men på grunn av at det må reises på Island først. Grunnen til at dette kan være interessant er at Johnsen ikke viser motvilje mot okkupasjonsmakten, men motvilje mot at de opprinnelige planene ble endret. Dette kan riktignok tolkes dithen at Johnsen prøvde å finne unnskyldninger for ikke å reise monumentet.

³¹ Brevsamling nr. 428 hos Nasjonalbiblioteket, til *Worm-Müller*, datert 8.oktober 1935, *Olsok-bilag*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 143/1947 12. april

³² *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s.5

Det ble da utarbeidet en skrivelse fra departementet til styret i nemnda som var datert den 5. juli 1941. Dette skrivet skal ha vært signert av Gulbrand Lunde selv, og det ble tatt opp i et styremøte den 7. august. Styret stemte enstemmig for å opprettholde sin tidligere innstilling om at monumentet ikke skulle reises før det kunne reises på Island. Det at avgjørelsen var enstemmig viser at også Johnsen stemte imot en endring. Johnsen som formann fikk dermed i oppdrag å overlevere denne avgjørelsen til departementet. Dette er et av punktene hvor Johnsen henviser til sine vedlegg. Dette vedlegget var en attestert avskrift av protokollen for 7. august 1941. Da Johnsen leverte styrets avgjørelse til Heggstad skal han ha blitt meget alvorlig. Johnsen fikk beskjed om at styret burde ha tatt med i betraktningen at departementet kunne reise monumentet uansett. Videre skal han ha latt det skinne igjennom at han var villig til å finne en løsning, og så ha spurt om Johnsen kunne holde et foredrag den 23. september om Snorre. Johnsen skal ha svart at han var villig til å holde en forelesning for studenter om rektor og kollegiet gav sitt samtykke. Heggstad sa da at det skulle skaffes og etter dette hørt Johnsen ikke mer om saken før den 23. september klokken 10, da han ble ringt opp og fortalt at forelesningen skulle holdes klokken 12. Johnsen skal ha trodd at telefonen kom fra universitetet. I kommisjonens rapport kommer det frem at Johnsen ikke fant det vanskelig å holde foredraget på så kort varsel, da han hadde foredraget klart. Johnsen selv skriver at han ble forundret over arrangementet da han kom, siden det blant annet var musikk der. Medlemmene av NS som ifølge komiteen var til stede, skal Johnsen ikke ha gjenkjent, da han ikke kjente disse. Han la merke til en del uniformerte tyskere, men lot seg ikke merke av dette da det ifølge ham ikke var uvanlig at det var uniformerte tyskere på universitetsbibliotek og forelesninger på denne tiden. Det skal også ha vært et flertall av studenter der. Etter forelesningen gikk Johnsen hjem, og hadde ingen befatning med bautareisningen.³³

Johnsen fortsetter etter dette med å understreke at den eneste grunnen til at han holdt foredraget var for å hindre departementet fra å reise monumentet, og dermed føre til at dette var plettet av sin assosiasjon til NS. Dette fordi, som nevnt, departementet utvilsomt hadde makt til å reise monumentet uansett. Etter at Johnsen gikk med på å holde foredraget opphørte truslene, men Johnsen mener likevel at han ble narret, da ingenting tyder på at Heggstad skaffet rektors eller kollegiets samtykke til foredraget.³⁴ Om ikke Johnsen kunne sjekket dette selv er noe som kan diskuteres. Riktignok er ikke to timer mye tid for å gå igjennom slike administrative oppgaver, spesielt om man vil ha noe tid til forberedelse. Om man videre går ut

³³ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 4f

³⁴ *Ibid* s. 5

ifra en viss tillitsfullhet til folk er det mulig å se for seg en situasjon hvor en slik situasjon kunne oppstå. På den andre siden, så er det mulig å lure på om ikke Johnsen kunne ha snakket med rektor selv. Han hadde jo tross alt over en måned på seg og visste at den 23. kom. I tillegg har Johnsen på dette tidspunktet vært ansatt ved universitetet i flere år, og han burde kjent til prosedyrene rundt et slikt arrangement.

Helt til slutt på dette punktet beskriver Johnsen hvordan han fikk tillit fra styret i nemnda for å fortsette som formann. Som han selv skriver;

Da styret for Snorre-nemnden holdt sitt første møte etter frigjøringen gjorde jeg oppmerksom på at det var blitt klandret at jeg holdt den oftere nevnte forelesningen, og at motivet aa redde Snorre-monumentet fra nazifisering ikke var blitt tillagt tilstrekkelig vekt.³⁵

Johnsens skriver, og som jeg tidligere har nevnt, at han la ned sitt verv. Statsråd Melbye skal da ha foreslått Johnsen på ny, og Johnsen ble enstemmig gjenvalgt. Som bevis på dette har Johnsen vedlagt en attestert avskrift av protokollen for styret datert 5/10-1045, som vedlegg 3. Selv om vedlegget mangler, er det ingen grunn til å tro at det ikke er reelt. Da kritikken mot Johnsen etter krigen likevel var så stor som den var, trakk Johnsen seg og Mellbye ble valgt som leder. Johnsen skal så ha fått et telegram fra Island om en vellykket avdekning, visstnok underskrevet alle styremedlemmer til stede ved avdekningen.³⁶ Dette kildematerialet må kunne sies å være en tillitserklæring ganske så annerledes fra det generelle synet på Johnsen etter krigen. Riktignok er alt dette Johnsen egne ord, og som sådan subjektivt, men sentrale deler av teksten er godt underbygget. Om man deler teksten opp i deler så er det mulig å vurdere sikkerheten i informasjonen bedre. Alt som omhandler styret i Snorre-nemnda, og da spesielt det som omhandler styremøtene 7/8-1941 og 5/10-1945 er relativt sikre. Johnsens gjennomgang av hendelsene rundt disse vil jeg påstå er så sannferdige som det er menneskelig mulig å være i relasjon til tidligere hendelser. Jeg går derfor ut fra at disse stemmer. Johnsens forklaring angående møtene med Heggstad er mer usikre, og sannheten i det han skriver kan ikke bestemmes. Om han lyver, pynter på sannheten, eller er så sannferdig som det er mulig å være kan ikke vites sikkert, og en konklusjon kan dermed aldri være noe annet en gjetning. Basert på alt annet Johnsen skriver vil jeg påstå at Johnsen var i hvert fall delvis sannferdig. Angående hendelsene direkte rundt forelesningen, så er det allerede blitt tatt opp tidligere, og

³⁵ Johnsens svar, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 5

³⁶ Ibid

der er ingenting å tilføye. Jeg vil derimot påpeke at styret i Snorre-nemda ser ut til å ha hatt tillit til Johnsen.

Punkt 6. Propagandalunsj, med Johnsen til stede

Punkt 6 ser ikke ut til å blitt vektlagt særlig av kommisjonen. I all sin enkelhet kan det beskrives slik. Det ble holdt en tysk fagbokutstilling i Håndverkeren. Åpningen ble gjort av en dr. Gutterer, mens Gulbrand Lunde tok imot og takket. Etter dette ble det arrangert en lunsj, hvor NS vennlige personer var til stede, blant andre Schnitler og Hoel. Johnsen var også til stede etter invitasjon. Ifølge komiteen sa Johnsen at han gikk til lunsjen fordi han ikke hadde sett tysk film og teater under krigen, samt at han som historiker var interessert i hvordan ting foregikk på et slik arrangement. I tillegg var det god mat, noe som ikke var lett å få tak i under krigen. Johnsen påpekte at han hadde sagt nei til mange andre invitasjoner. I sitt eget svar gir Johnsen inntrykk av at han var til stede av mer faglige årsaker. Han hadde gitt ut et arbeide kalt «*Norwegische Wirtschaftsgeschichte*» som nylig var blitt angrepet på grunn av tekstens eget angrep på hanseatene, noe som ikke utdypes, og gir en interessant vri på påstanden om at han var hansavennlig. Han gikk derfor i forventning om å få høre noe om tysk faglitteratur. I begge tilfeller kommer det frem at Johnsen var misfornøyd med talene som faktisk ble gitt under lunsjen, begge tydelig propagandamateriale, og gikk rett etter lunsjen. Som han selv skriver ... *uten å si farvel eller takk for meg*.³⁷ Det er ingen grunn til å trekke denne versjonen i tvil, det er likevel interessant å se at Johnsen får så mange invitasjoner. Det kan tyde på at han ble ansett som NS- og tyskvennlig ikke bare av nordmenn på universitetet, men også av okkupasjonsmakten. Alt Johnsen skrev kan selvfølgelig også ha vært unnskyldninger for å bortforklare sin oppførsel.

Punkt. 7. Velvillig anmeldelse i Heimen av Schnitlers nyoppretrykte «Det norske folks historie» av P. A. Munch

I utgave nr. 6 av det lokalhistoriske tidsskriftet Heimen, ingen dato eller årstall satt, men rimeligvis fra krigsårene, gir Oscar Albert Johnsen en positiv anmeldelse av nytgivelsen av P. A. Munchs *Det norske folks historie*. Denne nye utgaven var utgitt av Schreiner, og komiteen holder dette som et eksempel på Johnsens NS-vennlighet. De peker blant annet på at ingen andre historikere så en nødvendighet av dette verket. Om Johnsen svarte på dette under

³⁷ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 5, *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s. 5

komiteens intervju vet vi ikke, da noe svar ikke er nedskrevet. I Johnsen eget svar påpeker han at verket som ble utgitt av Schreiner hadde som formål å ikke endre noe i teksten, samt at det originale verket ikke lenger var mulig å få kjøpt. Johnsen mente at verket hadde betydning for lokalhistorikere, da han mente verket var Norges store nasjonalverk. Som sådan så han ikke noe problem med å trykke en anmeldelse i Heimen. Johnsen understreker sitt syn med å henvise til en annen person, rektor K. Emil Bødtker, som ifølge Johnsen var et viktig medlem av landslagets (for lokalhistorie) styre.³⁸ Det må påpekes at Johnsen har et poeng, han kan knapt holdes ansvarlig for en positiv anmeldelse av et verk som dette. Spesielt med tanke på at om det hadde vært en hvilken som helst annen person som hadde gjenuttgitt dette verket så hadde det ikke vært noe problem. At enkelte historikere anså en nyutgave som uviktig er ikke overraskende med tanke på historiefagets utvikling siden Munch, som vi kommer tilbake til senere. At Johnsen skulle mene at verket er nyttig er derimot svært sannsynlig basert på hans historiefaglige arbeid, som vi også skal se senere.

Punkt 8. Plan om aktivisering av lokalhistorisk forskning.

Kort fortalt er anklagen i dette punktet at Johnsen mottok ekstra bevilgninger til Landslaget for bygde- og byhistorie. På våren 1941 skal han ha ankommet riksarkivar Steinnes direkte fra et møte med Gulbrand Lunde og der ha gitt uttrykk for sin glede over dette. Steinnes skal ha sagt at Johnsen ikke burde ta imot denne ekstrabevilgningen.³⁹ Johnsen aviser i sitt eget svar deler av denne fremstillingen, han nekter for at han kom rett fra Lunde, og at han skal ha uttrykt seg som det blir påstått han gjorde i sammenheng med bevilgningen. Han bekrefter derimot at Steinnes frarådet ham å ta imot pengene. Johnsen begynner deretter å forklare hvorfor Landslaget valgte å ta imot pengene. Han understreker at styret var enig om å søke om støtte for Landslaget. De skal i 1941 ha vært i gjeld på grunn av liten, og til tider ingen statsstøtte. Det var derfor bare to muligheter åpne, søke om slik støtte, eller legge ned sitt arbeid. Det siste alternativet hadde de visstnok ingen mulighet til, da de ikke hadde myndighet til det fra landsmøtet. Da andre organisasjoner mottok bevilgninger, Johnsen skriver, *betydelig høyere*, ble dette ansett som et greit alternativ. Som eksempel på slike organisasjoner bruker Johnsen Vitenskaps-akademiet som fikk økt sin bevilgning fra 22.500 til 30.000 kr. Landslaget søkte da om 1000 kr, som visstnok var det de hadde søkt om tidligere år.

³⁸ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 6, *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s. 5

³⁹ *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s. 5f

Etter å ha gjennomgått dette, begynner Johnsen å beskrive hvorfor Landslaget ser ut til å ha fått mer. En skrivelse skal ha blitt forelagt fra kulturdepartementet om å samkjøre lokalhistorisk og kulturhistorisk forskning. Dette skal ha blitt skjedd på grunn av henvendelser fra to personer, uten styrets samtykke eller kunnskap. Dette til tross for at den ene av de to personene, en viss S. S. Meidell satt i styret. Johnsen skriver at styret neglisjerte denne skrивelsen, og refererer til Landslagets protokoll over styremøtene, datert 20. mars og 25. april (1941). Et fellesmøte traff sted den 23. mai 1941, med representanter fra Riksarkivet, Riksantikvariatet, styret for Norske museers landsforbund, Universitetets Oldsakssamling, Norsk Historisk Kjeldekrifts-institutt og selvfølgelig Landslaget for Bygde- og Byhistorie. I sammenheng med disse forhandlingene, som Johnsen kaller dem, skal Johnsen ha blitt innkalt til Lunde, hvor Landslaget skal ha blitt tilbudt 10.000 kr med visse betingelser som Johnsen skal ha funnet uakseptable. I stedet skal Johnsen ha foreslått en bevilgning på 5000 kr, noe styret i Landslaget skal ha enstemmig vedtatt. Dette beløpet skal ha hatt historisk betydning da Kulturminnerådets tredjeseksjon skal ha foreslått en slik bevilgning i 1921, 1922 og 1923. I første omgang fikk Landslaget 3000 kr, men dette ble til slutt økt til 5000.⁴⁰

Det må sies at Johnsen sak ikke virker dårlig i dette tilfellet. Kommisjonens anklage er kort og litt tynn, og ser ut til å være basert på at det å motta bevilgninger i fra okkupasjonsmakten er negativt. Det blir derfor enkelt for Johnsen å forsvare seg. Det å motta støtte er ikke unikt for Landslaget, som eksempelet med Vitenskaps-akademiet viser. Det at han deretter går ut i en lengre forklaring virker til å styrke hans sak. Et annet element det er viktig å merke seg er at Johnsen hele tiden bygger sitt forsvar på at han hadde styrets samtykke, dette elementet går igjen, for eksempel i saken om Snorre-nemda.

Punkt. 9 Komiteen for historisk-vitenskapelige formål og Instituttet for omsetting av middelaldertekster.

Dette punktet, som omhandler Instituttet for omsetting av middeladertekster og Komiteen for historisk vitenskapelige formål er sentralt i vurderingen av Johnsens forhold til NS. I opprettelsen av Komiteen og senere Instituttet anklages Johnsens for å ha samlet inn store pengesummer fra okkupasjonsmyndighetene, til tap for Kjeldekriftsfondet. Dette punktet har

⁴⁰ Johnsens svar, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 6

blitt gitt mye plass hos både komiteen og Johnsen, noe som understreker kompleksiteten og viktigheten i saken.

Komiteen fremstiller saken slik: Ifølge et notat i 1. skolekontor av 6/5-43 vedtok kirkedepartementet å bevilge 22000 kr til opprettelsen av Komiteen for historisk vitenskapelige formål, heretter kalt komiteen, ledet av Johnsen. Hvorvidt Johnsen er initiativtaker, eller om initiativet har kommet fra okkupasjonsmyndighetene, representert ved Skancke, er usikkert. Johnsen skal ikke ha kontaktet eller informert professor Oluf Kolsrud, i rapporten kalt leder for Kjeldeskriftsfondet, og det er Kolsrud som påstår at pengene er tatt fra Kjeldeskriftsfondets midler, noe som blir benektet av Skancke i et brev til filologiprofessoren Ragnvald Iversen. Kolsrud mener også at en slik komite er forhastet.⁴¹

Komiteen ble konstituert den 12/5-43, kort etter kirkedepartementets bevilgning, og konstituerende medlemmer var Oscar Albert Johnsen, professor i norsk Ragnvald Iversen ved Norges lærerhøgskole i Trondheim, en dosent innenfor arabisk ved navn Harris Birkeland, med Johnsens sønn, Arne Odd Johnsen som sakkyndig. Videre skal det ha blitt vedtatt å spørre Eiliv Skard om å holde tilsyn med arbeidet.⁴² Kommisjonens fremstilling av hva som skjedde på dette møte er basert på et brev fra Iversen til departementet den 30/5-45, kort tid etter frigjøringen hvor Iversen fremstiller seg som svært kritisk til komiteens arbeid. Han påstår at han hadde møtt opp fordi han trodde Skard støttet prosjektet, men at han skal ha fått en ubehagelig følelse som følge av at Johnsen ikke ville si hvor pengene kom fra. Johnsen skal ha antydnet at støtten kom fra rikfolk, og at penger fra staten først skulle komme senere. Iversen var også imot at Johnsen skulle ha 3000 kr i honorar for sin stilling, pengene til honoraret skulle komme fra støtten til komiteen. Etter møte dro Iversen til Trondheim, hvor han fikk vite at pengene var tatt fra Kjeldeskriftsfondet, det er her brevet fra Skancke til Iversen kommer inn, og at Skard hadde avslått å være med. Han skal ha så meldt seg ut, selv om det må ha skjedd etter neste møte i komiteen den 16/6-43. Han skal ha mottatt et uforskammet brev fra Johnsen etter at han hadde medelt at han trakk seg.⁴³

⁴¹ *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s. 6

⁴² *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s. 6, *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 7

⁴³ *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s. 6

Den 10/3-44 skal Johnsen ha sendt et brev til departementet der han skriver at komiteen til å begynne med kan ha hatt visse fordeler, men at han nå foreslår å oppløse komiteen og å opprette et institutt for omsetting av middelaldertekster, heretter kalt Instituttet, i stedet. Den 10/5 samme år skal Johnsen ha ønsket at Instituttet ble satt direkte under Kirkedepartementet. Samtidig søker han om 3000 kr til formannen, det vil si Johnsen, og fritagelse for tre timers undervisning.⁴⁴

Den 30/1-45 søker han om 25000 kr til Instituttet og komiteen. Den 6/3 samme år skal han ha motsatt seg en nedsetting av honoraret, og åpner for å si opp medarbeidere isteden. Disse medarbeiderne har ønsket å være hemmelige, men Johnsen skriver at om de er villig til å oppgi sin hemmeligholdelse, og kvittere for mottagelse av sitt honorar, så er det ikke ønskelig å si dem opp.⁴⁵

Den 18/5-45, altså etter krigens slutt, kontaktet Johnsen selv departementet, redegjør for arbeidet og resultater, og ber om å at pengene for 1945 skal bli overført da de ikke er kommet ennå. Departementet svarer ved å fryse kontoen og kreve nedlegging av arbeidet.

Avslutningsvis viser kommisjonen til et brev fra Skard til Jens Arup Seip der Skard sier at han ble spurt om å delta i arbeidet av Johnsen, men at han hadde avslått og advart Johnsen mot å gjennomføre prosjektet. Skard påpekte det nasjonalt uansvarlige ved planen, og påpekte hvilke konsekvenser dette kunne få for Johnsen personlig. Kommisjonen konkluderer med at Johnsen har utnyttet nazimyndighetene for å få i stand Komiteen og Instituttet for egen vinning. På intervjuet skal Johnsen ha bekreftet at initiativet kom fra Skancke, og at pengene ikke kom fra Kjeldeskriftsfondet.⁴⁶

Johnsen er selvsagt uenig i denne fremstillingen i sitt senere svar. Hans tilbakevisning er svært detaljert, og søker å tilbakevise kommisjonens påstander punkt for punkt, med utdypelser.

Johnsen begynner med å redegjøre for hvordan hele saken hadde kommet i gang, men det er ikke av stor relevans for oppgaven, bortsett fra at det bekrefter at initiativet var Skanckes, og

⁴⁴ *Rapport fra granskningskomiteen*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars

⁴⁵ *Ibid*

⁴⁶ *Ibid* s. 7

at i hvert fall i første omgang var både Birkeland og Iversen positive og enige i Johnsens vurdering av situasjonen. Johnsen skriver også at han ikke kunne se at det var noe galt i å motta støtte fra den tyskinnsatte NS-regjeringen, da blant andre Oluf Kolsrud hadde søkt om og mottatt ekstrabevilgninger til sitt institutt. Johnsen påpeker også at han hadde fått sin radio konfiskert av tyskerne og dermed ikke hadde kunnet følge med på London, med det som følge at han ikke var så oppdatert som han gjerne skulle vært.⁴⁷

Johnsens redegjørelse for hva som skjedde på det første møte i komiteen avviker fra Kommisjonens fremstilling på enkelte områder. Sammensetningen av komiteen er den samme som i kommisjonens rapport, med den utdypelsen at Arne Odd Johnsen, som skal ha hatt bedre kontakt med stemningen i London, ikke ønsket å være medlem av komiteen. Arne Odd Johnsen var likevel å ha vært til stede. Det viktigste skillet er at Johnsen påstår at det aldri var noen tvil om at pengene kom fra statsbudsjettet. Det var også enighet om at 20000 kr var for lite for det arbeidet som komiteen ønsket å gjennomføre. Både Iversen og Birkeland, sammen med Johnsen, underskrev protokollen på dette første møte. Han understreker også at om Iversen eller Birkeland hadde frarådet etableringen av komiteen, ville den ikke blitt dannet.⁴⁸

På spørsmålet om formannens honorar, påstår Johnsen at det arbeidet han la ned i komiteen skulle ha vært betalt med opptil dobbelt så mye enn det han fikk, med tanke på minstelønnen for en professor ved universitetet. Med det arbeidet han la ned i dette, inkludert fri og helligdager, og med en minstelønn på 5 kr timen skulle han ha hatt 6000 kr i året istedenfor de 3000 han fikk. Leien som han tok for bruken av sin egen leilighet skal ha vært et mindre enn utgiftene. Han påpeker at dette ble gjort på grunn av hans interesse for arbeidet, og ikke av økonomiske grunner.⁴⁹

Da Iversen trakk seg fra komiteen skal dette ha kommet overaskende på Johnsen, han skal deretter ha tatt personlig kontakt med Skancke angående anklagene i brevet. Hos Skancke skal Johnsen ha blitt fortalt at bevilgningene til Kjeldeskriftsfondet var økt til 39000 kr. Da han skrev til Iversen, det Johnsen beskriver som et saklig brev, skal Iversen ha svart at han

⁴⁷ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 7f

⁴⁸ *Ibid* s. 8

⁴⁹ *Ibid* s. 8

ikke kunne benekte dette. Johnsen avslutter her med å be om at det påstått uforskammede brevet blir fremlagt som bevis, da det ikke var hans vane å skrive uforskammede brev.⁵⁰

Angående Kolsrud, så er Johnsen skuffet over å vite at det var han som Iversens kilde. Johnsen påpeker at han som medlem av styret i Kjeldeskriftsfondet visste at bevilgningen hadde økt, og instituttet som Kolsrud styrte, uten at Johnsen gir noe navn på det, skal ha fått tredoblet sine bevilgninger. Kolsrud ble av kommisjonen også fremstilt som formann i Kjeldeskriftsfondet, men Johnsen påpeker at han var sekretær og ikke formann.

Når det gjelder påstanden om hvorvidt Johnsen tok kontakt med Kolsrud før opprettelsen av komiteen, påstår Johnsen at det hadde blitt gjort muntlig, med tilbud samarbeid. Kolsrud skal ha avvist dette med at hans egne oppgaver var heterogene med komiteens arbeid, men da han fikk høre hva komiteen skulle gjøre viste han interesse, og ba om avskrift av referatet med mer.⁵¹

Angående Instituttet aviser Johnsen at komiteen skulle nedlegges som følge av dette. Instituttet vokste ut av komiteens arbeid, mens komiteen selv fortsatte med sitt. Birkeland fortsatte sitt arbeid med komiteen selv etter at han hadde flyktet til Sverige, og han ser ut til å ha fullført det arbeidet han var satt til. Hans honorar ble utbetalt til hans kone som mellommann. Bevilgningene gikk til komiteens konto og stod i komiteens navn. For å understreke at komiteen ikke ble oppløst henviser Johnsen til møte den 21/1-44, samt et avsluttende møte den 9/6-45. Møteprotokollene skal deretter ha blitt avlevert til Kirkedepartementet, mot kvittering, den 15. juni.

Avslutningsvis bekrefter Johnsen at han ble advart av Skard mot å gjennomføre prosjektet, men at Johnsen hadde ansett disse advarslene som overdrevne. Han mente at siden pengene ville gå til vitenskapelige formål, så burde det ikke være noen problem, og han hadde oppfattet stemningen som sådan. Han henviser også til at etter at komiteen ble nedlagt, så kunne han betale tilbake 30000 kr av de 50000 som var utbetalt. Etter dette understreker han hvilken interesse han har for middeladerbrev, ved å henvise til hans tidligere arbeid med dette. Blant annet viser han til at han var den norske stats representant i den nordiske kommisjons granskning i Vatikanarkivet i 1923 og 1926.

⁵⁰ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 8

⁵¹ *Ibid* s. 8

Hvilken konklusjon skal man trekke av dette? Det første som slår meg er at Johnsens beskrivelse av hendelsene ser ut til å være mer i samsvar med de fakta som legges frem av begge parter. Det ville vært vanskelig å bestride at både Johnsen og Kommisjonen skulle ha kunnskap om hva som er minstelønnen for en professor, og det eneste punktet hvor Johnsen kan ha pyntet på sannheten her, er i hvilken grad han har jobbet så mye som han påstår. Han har tidligere vist til søvnmangel og sykdom som et argument for hvorfor han ikke var mer bevisst sin oppførsel angående NS noe som ikke akkurat underbygger hans påstand om store arbeidsmengder. Samtidig er det ikke mulig å benekte at om arbeidet var lystbetont så ville det være svært motiverende å jobbe med, noe som kan ha hjulpet i sykdom og søvnløshet, og alt tyder på at Johnsen trivdes med denne slags arbeid.

Et annet poeng er påstanden om at 30000 kr av komiteens arbeid ble tilbakebetalt til staten etter krigen, noe som ikke tyder på ett ønske om å samle pengene til sin egen berikelse, det at han skal ha gjort dette for å utnytte nazimyndighetene undergraves også av det faktum at han søkte om å få utbetalt de 25.000kr for 1945 etter okkupasjonens slutt. Tvert imot ser det ut til å bekrefte Johnsens påstand om at han ikke kunne se hvordan et slikt vitenskapelig arbeid skulle være et problem.

Når det gjelder påstander fra Kolsrud og Iversen fremstår begge som upålitelige ikke bare ut ifra Johnsens tekst, men også ut ifra Kommisjonens tekst. At Johnsen skal ha skrevet et bevisst uforskammet brev er usannsynlig, de brev som er etterlatte kan være kjølige og med til tider en skarp ordbruk, men de er hovedsakelig høflige. På dette feltet har de felleskap med mye av Johnsens forfatterskap, som også kan være veldig kjølig. Høflighet er derimot subjektivt, og at brevene kan fremstå som uhøflige, selv om det ikke var intensjonen er ikke umulig. Det er også mulig at Iversen har følt et behov for å forsvare seg siden brevet, hvis påstander er bekreftet både av Kommisjonen og Johnsen, undergraver hans egne påstander som falske eller, av Kolsrud, misforståtte. Behovet for å forsvare seg, selv når det burde være åpenbart at man har tatt feil, er svært vanlig i mennesker. Han kan for øvrig også ha glemt elementer av brevet, mens andre, mer usmakelige trekk, har blitt forsterket. Det menneskelige minnet er sjeldent helt korrekt. Alt dette kan ha satt brevet i et dårligere lys fra Iversens synspunkt, og gitt Johnsens måte å ordlegge seg på, kan nok brevene fremstå som ubehagelig, og dermed også uhøflig i visse situasjoner. Det er derimot viktig å huske at brevet hvor

Iversen skriver dette er datert etter krigen, og Kolsruds oppførsel kan ha vært basert på et ønske om å legge så mye distanse mellom ham og Johnsen som mulig.

Hva Kolsrud angår, er det ikke umulig å se noe motiv, Johnsen er allerede på dette tidspunkt ansett som suspekt av mange som understreket i universitetets opprop mot utdanningspolitikken til NS. Dette kan ha fått Johnsens samtidige til å stille spørsmål ved Johnsens egne motiver.

Granskningsrapporten fremstilling får Johnsen til å fremstå som grisk og kynisk, og det kan påstås at det er nettopp dette punktet som gir grunnlag for Kommisjonens rapport. Problemet er at rapportens fremstilling fremstår som noe vridd basert på sin egen tekst, med stor vilje til å tolke alt i verste mening, og det ser ut som om man har sett bort fra kilder som styrker Johnsens stilling. Med de ekstra kilder som Johnsen legger til blir ikke bare bildet dreid i hans retning, det fremstår også som mer utfyllende. Johnsen kan ikke tilbakevise de fleste av Kommisjonens påstander, da de er underbygget med brev, men ved å legge til journaler og møteprotokoller fremstår brevenes innhold på en annen måte. Det verste er at disse protokollene burde vært et åpenbart sted for Kommisjonen å lete for å lage seg et bilde av hva som har hendt. At Kommisjonen ikke har gjort dette svekker deres konklusjon, selv om Johnsen ikke slipper helt unna.

Punkt 10. Gitt en framstilling på tysk av Universitetets historie for Hoel til bruk for en tysk publikasjon «Europäischer Wissenschaftsdienst

Anklagen er at Johnsen gav en fremstilling på tysk av universitetets historie for Hoel for publisering i en *Europäischer Wissenschaftsdienst*». Johnsen svarte til komiteen i intervjuet at han alltid ville stille seg imøtekommende, men beklaget at han i dette tilfellet hadde vært *slepphendt*.⁵² Johnsen bekrefter og beklager altså at han hadde gjort dette.

Johnsen skriver i sitt svar at han på tidspunktet ikke anså det som et *nazistisk* oppdrag. Han henviser også til at embetsmenn og funksjonærer i departementene fullførte sine nazistiske foresattes anmodninger. Videre var det bedre at han selv skrev historien, enn at en nazist gjorde det. Jeg vil bemerke at det er Johnsen som bruker ordet nazist, og man må anta at det også gjelder NS og dets regjering. Johnsen påstår videre at han bare skrev det aller mest

⁵² Rapport fra granskningskomiteen, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 103/1946 6. mars s. 7

grunnleggende om universitetet, ting som alle kunne finne ut av, for eksempel fra et leksikon. Ingen vekt ble lagt på nazismen, noe Johnsen tror Hoel var misfornøyd med. Som Johnsen understreker, kan dette påvises av at teksten aldri ble trykket. Johnsen påpeker at han sa dette til granskningskommisjonen.⁵³ Anklagen er i seg selv svak, at Johnsen skriver om universitetet på tysk, selv i krigstid kan ikke regnes som særlig alvorlig. Det måtte i så fall være innholdet man kritiserer. At verket aldri ble trykket, burde tyde på at det ikke var godt nok propagandamaterial, om det da ikke var så dårlig skrevet at det ikke egnet seg på trykk. Likevel blir man nødt til å påpeke at Johnsen faktisk var villig til å gjøre dette, selv om han beklaget det.

Johnsens avsluttende kommentar

Den første delen av Johnsens avslutning er et sammendrag av hans tilbakevisning av kommisjonens rapport, med den åpenbare erklæringen at han er uskyldig etter kommisjonens konklusjon. Dette er ingen overraskelse siden hele tekstens formål er nettopp selvforsvar. Han går likevel litt videre i sin forklaring, og over tre avsnitt tar han med elementer som kan være av interesse for en konklusjon. Det første elementet han viser til er at han ikke var medlem av NS eller noen av de organisasjoner og aktiviteter som kan sies å være tilknyttet dem eller tyskerne. Han skal blant annet ha avvist gjentatte forsøk fra Hoel og Kulturdepartementet om å tre inn i Kulturtinget, et NS-organ som jobbet for å bringe kulturlivet, og produksjonen av kultur, nærmere det NS mente kulturen burde være. Han skal ha nektet å holde taler for Bondeungdomslaget, og å holde foredrag om norsk bondehistorie på tyske universitet. Dette elementet er viktig om det stemmer, fordi Johnsen var en stor forkjemper for bonden og dens plass i historien. Det er også gjennom hans interesse for bonden at Johnsen lettest kan sies å ha sympatier med politiske syn som kan ligne NS'.⁵⁴ Det finnes ingen indikasjoner på at Johnsen skal ha holdt slike foredrag, men basert på det arbeid som er gjort for denne oppgaven, er det ikke mulig å konkludere.

Han kommer inn på *Noregsveldets undergang*, en bok han gav ut i 1944, og som jeg kommer tilbake til senere. Han påstår at denne boken ikke ble kjøpt av nazister, men motstandsfolk, og bruker som bevis det faktum at da Reichkommissariatet ble gjort oppmerksom på boken og krevde å få en av bøkene utlevert, så var opplaget allerede utsolgt.⁵⁵

⁵³ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 10

⁵⁴ *Ibid* s. 11

⁵⁵ *Ibid* s. 11

Han avslutter med å fortelle at han under krigen ikke var så våken som han skulle ha vært, noe han unnskylder med at han var syk i perioden. Han skal ha vært overarbeidet, lidd av mange års søvnløshet, og i tillegg var han i dyp sorg over sin kones sykdom og død. Han påstår at dette er årsaken for hans oppsigelse etter krigen, og at han gjerne skulle ha pensjonert seg ved fylte 65, men at han var uvillig til å nedlegge sitt embete i okkupasjonsmaktens hender. Han legger ved en fullstendig avskrift av legeerklæringen gitt av en nervelege med navn N. Svensson.⁵⁶ Det skal nevnes at i Johnsens oppsigelsesbrev til universitet kommer det klart frem at Johnsen vet han blir presset ut, og at han derfor nekter å legge ned sitt embete før januar 1946. Visstnok for å vise at han ikke er villig til å gå av etter press.⁵⁷

Han går også her til angrep på Aurdal, som skal ha vært fiendtlig innstilt til Johnsen gjennom hele intervjuet mellom ham og kommisjonens komite. Aurdal skal ha avbrutt Johnsen gjentatte ganger og hindret ham i å gi en helhetlig forklaring. Dette er fullt mulig, da det ville forklare hvorfor Johnsen ikke ser ut til å ha fått gi en like fyldig forklaring under intervjuet, som i sin egen tekst. En annen forklaring, som er mulig er selvfølgelig at Johnsen hadde mer tid til å utvikle sitt standpunkt uten presset fra anklagere rundt seg, og med mer tid til å formulere seg, noe som er svært sannsynlig. Det er likevel ikke noen grunn til å anta at forklaring to er i konflikt med forklaring én. Aurdal skal også ha nektet Johnsen å legge frem sin legeerklæring for kommisjonen, da dette ikke skulle være av interesse for saken. Det dannes et lite positivt bilde av Aurdal i Johnsens forklaring, men selv om man kanskje instinktivt forkaster Johnsens angrep som et forsøk på å redde seg selv, så er det et element det er viktig å få med seg. Johnsen angriper Aurdal personlig, ingen av de andre i komiteen blir angrepet på samme måte. Det er nærliggende å tro at om Johnsen ønsket å undergrave komiteens troverdighet på denne måten, at han ville angripe samtlige medlemmer på samme måte. Det er selvfølgelig mulig at Johnsen og Aurdal hadde en dårlig forhold fra før, men det vet vi ikke. Det er derimot ingen grunn til å tro at komiteens medlemmer var upartiske og objektive dommere, spesielt mot en mann som var regnet for stripet blant mange siden tidlig under krigen.⁵⁸

⁵⁶ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 11f

⁵⁷ Brevsamling nr. 5771 hos Nasjonalbiblioteket, *til Seip*

⁵⁸ *Johnsens svar*, Riksarkivets samling PA682 journalnr. 177/1947 22. august s. 11f

Konklusjon

Når man har kommisjonens konklusjon i bakhodet, som vist i kapitlets åpningsstat, kan vi nå forsøke å komme til en konklusjon. Det er ikke mulig å si om Johnsen tilpasset sitt arbeid til NS-regimet av ideologiske årsaker, selv om han til dels tilpasset seg. En vurdering av kommisjonens rapporten blir noe svekket av at det i hovedsak er ord mot ord, med få utenforstående momenter. Både Johnsen og komiteen har svak argumentasjon til tider, men på forskjellige punkter. Og det svekker begge parter troverdighet til en viss grad. Men om man tar for seg spørsmålet på om Johnsen hadde stilt seg og sin vitenskapelige kompetanse til NS' disposisjon for å få til dels økonomisk vinning ut av det, mener jeg det er mulig å komme til konklusjon. Det virker som om at det at Johnsen skulle ha hatt noen særlig økonomisk vinning av okkupasjonen er usannsynlig. Det er tre punkt som bør kunne brukes som grunnlag for en påstand om økonomisk vinning. Det ene er salget av forelesningsmanuskript for 10000 kr. Det andre er den potensielle villigheten til å tilpasse lærebokens innhold for å tilfredsstille okkupasjonsmakten. Det tredje og viktigste er den økonomiske utnyttningen av instituttet for omsetting av middelalderbrev.

Angående punkt én og salget av forelesningsmanuskript så kan dette ha vært en av grunnlagene for kommisjonens konklusjon. Johnsen burde nok vite at Schreiner hadde tilknytning til NS. Selv om Johnsen gir gode argumenter for å tro noe annet, er ikke disse argumentene tilfredsstillende. Når man likevel vet at Johnsen hadde syke familiemedlemmer, og at priser på et svart marked gjerne er ganske høye, så er grunnen til å selge høyst forståelig. At salget skal ha vært til hjelp for okkupasjonsmakten er derimot ikke bevist. Det andre punktet som omhandler læreboken er ved første øyekast et bedre argument. Inntil kommisjonen undergraver seg selv. Om det for Johnsen skulle ha vært nødvendig å gjøre de endringer han ble anklaget for, som kommisjonen påstår med henvisning til annen litteratur gitt ut under krigen, så forsvinner også Johnsens grunn for å gjøre disse endringene for å oppnå økonomisk grunnlag. Han kan selvfølgelig ha vært villig til å gjøre endringene av andre grunner, som for eksempel ideologiske, men kommisjonen beviser aldri at Johnsen har slike sympatier, og disse nevnes heller ikke i konklusjonen. Senere i oppgaven vil vi se etter tegn på om Johnsen endret seg ideologisk som følge av krigen, men hos kommisjonen finner vi ingen grunn til å anta dette. Det at Johnsen skal ha blitt sensurert mot sin vilje, styrkes av at han er villig til å legge frem manuskript som underbygger hans påstand. Angående punkt tre, Instituttet for middelalderbrev med alt som tilhører dette, så er allerede dette vurdert. I beste fall er det en misforståelse hos kommisjonen, i verste fall inkompetanse eller forutinntatthet.

Det er ingen grunn til å betvile Johnsens forklaring, da denne er godt underbygget av henvisninger som det burde være enkelt i samtiden å sjekke.

Konklusjonen blir da at det ikke er noen grunn til å tro at Johnsen har gått inn for å profitere på okkupasjonen. Kommisjonens konklusjon blir derfor gal. Det er likevel elementer i kommisjonens rapport som Johnsen ikke er i stand til å svare på tilstrekkelig. Johnsen er klart tettere knyttet til NS en til motstandskampen, noe som fremgår klart av teksten. NS og Hoel mener tydelig at Johnsen står nærmere dem enn motstandsbevegelsen, og universitetets historie under krigen viser tydelig at Johnsen ble skilt ifra motstandsbevegelsen allerede tidlig under krigen.⁵⁹ En forklaring kan være misforståelser tidlig under krigen, som for eksempler saken rund Snorrejubileet. Johnsens uoppmerksomhet og sykdom kan deretter ha forsterket inntrykket ved at han ikke tok standpunkt mot NS. En annen forklaring kan være at han brukte okkupasjonen for andre formål en økonomiske, for eksempel faglige. Hans historiesyn var langt mer populært under krigen tross alt, en det hadde vært før, da Halvdan Koht dominerte.

Før vi ser på Johnsen arbeid med *Norges Bønder* og *Noregsveldets undergang* må vi vite mer om Johnsen, og om det samfunnet han levde i. Vi vil først se på Johnsens eget liv, før vi ser på den historiefaglige tradisjonen Johnsen var en del av, og til slutt vil vi prøve å få et overblikk over det samfunnet Johnsen levde i.

⁵⁹ Fure, Jorunn Sem *Universitet i kamp: 1940-45* Unipub 2011 s. 176ff

Oscar Albert Johnsens liv og levnet.

Et viktig element for å forstå Oscar Albert Johnsen er hans livshistorie. Hvem var han? Hva slags bakgrunn hadde han, og hva slags interesser drev ham? Disse spørsmålene hjelper oss å forstå hvorfor Johnsen gjorde det han gjorde. Her vil vi se på Johnsens egen bakgrunn, hans familiære forhold og hans bidrag til historieforskningen på lokal- og nasjonalhistorisk nivå. Videre vil vi se på Johnsens politiske interesser, før vi avslutningsvis ser kort på hans biografi under krigen.

Oscar Albert Johnsen ble født på Tjøme i Vestfold den 13. oktober 1876.⁶⁰ Hans far var Ole Johnsen, som var skipsreder og bonde, mens hans mor var Augusta Emily Fristed. Her gikk han på folkeskolen, og fikk gode referanser da han var ferdig. Presten i bygda skal ha sagt at nå kunne han ikke lære ham mer, og spådde at Johnsen ville ende opp som prest. Han tok middelskoleeksamen i engelsk i 1894 og tok deretter latinartium ved katedralskolen i Kristiania.⁶¹

Johnsen valgte en annen karriere enn å bli prest, og etter å ha lest seg til artium, tok han i 1899 og 1901 språklig-historisk embetseksamen. Etter dette begynte han å undervise, men produserte på fritiden to bøker, *Hurum herred* og *Bohuslens eiendomsforhold indtil omkring freden i Roskilde*. I 1906 presenterte han sin doktorgradsavhandling *De norske stænder. Bidrag til opplysning om folkets deltagelse i statsanliggender fra reformationen til enevældet (1537-1661)*. Det Johnsen regnet for sitt første historiske verk var *Snorre Sturlassons ungdom og første forfattervirksomhet* som kom ut i et av Morgenbladets søndagsnummer høsten 1901, mens han ennå var student.⁶²

I juli 1907 ble han universitetsstipendiat, og 1910 søkte han på professoratet etter Ludvig Daae, i konkurranse med Halvdan Koht som hadde vært stipendiat siden 1901 og dosent i historie siden 1908. Koht fikk professoratet. Året etter fikk Johnsen dosentstillingen etter

⁶⁰ I Johnsen nekrolog i *Heimen bind 10 1955-57* settes fødselsdato til 12. oktober. I *Studentene fra 1896*, og *Universitetet i Oslo 1911-1961* settes datoen til 13. Da Johnsen selv har skrevet innlegget i *Studentene*, er denne datoen mest sannsynlig.

⁶¹ Amundsen, Leiv *Det historisk-filosofiske fakultet, Lærere og forskning i Universitet i Oslo: 1911-1961 I*, Universitetsforlaget Oslo 1961 s. 291, Johnsen, Oscar Albert i Kittilsen, Ingolf (red.) *Studentene fra 1896 Minneblad til 50-års jubileet 2. september 1946* Grøndahl og Søns Boktrykkeri Oslo 1946 s. 301f, Johnsen, Oscar Albert i *Studentene fra 1896 Biografiske opplysninger samlet til 25-årsjubilæet 1921* Grøndahl og Søns Boktrykkeri Kristiania 1921 s. 140

⁶² Ibid, Dahl: 1990 s. 231f *Studentene fra 1896* 1921 s. 141

Koht, og i 1913 søkte han på professoratet etter Alexander Bugge sammen med Edvard Bull og en Johannes K. Bergwitz. Ernst Sars, Yngvar Nielsen og Halvdan Koht gav sakkyndig uttalelse. Johnsen fikk stillingen.⁶³

I privatlivet var Johnsen gift to ganger, først med Anna Evie, som var født Tollefsen, med hvilke han hadde de tre barna Astrid, gift Hofoss, Thordis og historikeren Arne Odd Johnsen. Johnsen giftet seg med Anna Evie 23. desember 1901, hun var født i 1877 og døde 7. juni 1944. I et brev til Harry Fett, datert 26. juli 1951 skriver Johnsen at han nylig har giftet seg på ny med sin pleierske, navnet forblir unevnt.⁶⁴

Johnsen døde den 11. oktober 1954. Ved gravferden ble det lagt en krans på båren hans av formannen i Landslaget for bygde- og byhistorie på vegne av laget.⁶⁵

Lokalhistorie

*Professor Oscar Albert Johnsen gjorde meir enn vanleg stor og verdifull innsats i norsk lokalhistorisk vitskap. Ein må seia at snauvt nokon einskild har hatt meir å seia for denne luten av norsk historisk granskning enn han.*⁶⁶

Et av de feltene hvor Oscar Albert Johnsen har bidratt mest i sitt arbeid som historiker er innenfor det lokalhistoriske feltet. Både *Hurum herred* og *Bohuslens eiendomsforhold* var innenfor dette feltet og like til slutten fortsatte han å skrive om dette temaet. *Hurum herred* er blitt beskrevet som en viktig bidragsyter i arbeidet med å utvikle de klassiske bygdebøkene, og satte standarden for hvordan man jobbet med produksjonen av slike.⁶⁷

Johnsen var også sentral i opprettelsen av den moderne lokalhistoriske vitenskapen i Norge. Da Den norske historiske forening nedsatte et utvalg for å forberede utvidelsen av foreningens arbeid til også å inkludere lokalhistorie i 1906, var Johnsen en del av dette utvalget, og da Historisk forening opprettet Landskomitéen for lokalhistorisk granskning i 1913, var det med

⁶³ *Universitetet i Oslo* 1961 s. 286f, 291

⁶⁴ Kittelsen: 1946 s. 304f, Brev til Harry Fett i Nasjonalbibliotekets brevsamling 707 datert 26. juli 1951, *Studentene fra 1896 1921* s. 142

⁶⁵ Reinton, Lars *Professor Oscar Albert Johnsen, minneord i Heimen bind 10 1955-57*

⁶⁶ Ibid

⁶⁷ Ibid

Johnsen som leder. Johnsen var leder i Landslaget for bygde- og byhistorie fra stiftelsen i 1920 til 45. Han bidro til opprettelsen av både Vestfoldminne, og lagets eget tidsskrift, Heimen. I Heimen var han også redaktør i årene 1922 til 45, mens han var redaktør i Vestfoldminne fra 1923 til 32. I 1923 tok han også initiativet til å opprette Vestfold historielag som var utgiver av Vestfoldminne, og her satt han også som medlem av styret for en tid.⁶⁸

Andre lokalhistoriske verker av Johnsen inkluderer *Tønsbergs historie* bind 1 til 3, store deler av *Larviks historie* og deler av *Sem og Sagen*.⁶⁹

Politikk og samfunnsengasjement

Politisk var aldri Johnsen ekstremt aktiv, men han uttrykte likevel forskjellige politiske preferanser i løpet av sitt liv. Johnsen skrev at han i studenttiden anså seg som *ivrig venstremand*, ifra skoledagene. Han følte tilhørighet med Venstre på grunn av *deres nasjonale politikk, Bjørnson og det rene flagg*.⁷⁰ På den andre siden hadde han, ifølge seg selv, liten interesse for det sosiale arbeidet, kvinnekamp og arbeidernes lønnskamp.⁷¹

Senere deltok Johnsen til dels i bondebevegelsen, og Norges bondelag, på det tidspunktet kjent som Landmandsforbundet. Johnsen bidro i stor grad å holde foredrag, men han skrev også boken *Norges bønder* på vegne av bevegelsen, for å mobilisere bøndene *gjennom å vekke deres historiske bevissthet*.⁷² Likevel bidro ikke Johnsen aktivt i bevegelsen, utover å holde historiske foredrag. Johnsen beskrev også sine foredrag som noe han holdt på oppfordring, og beskriver seg selv som passiv i politikk og kommunalt liv.⁷³

Under krigen holdt Johnsen et foredrag om Snorre etter ønske fra Nasjonal Samling, som tidligere beskrevet. Utover dette ser ikke Johnsen ut til å bidratt aktivt i noen form for politikk i denne perioden heller.

⁶⁸ Reinton: Heimen Bind 10, *Studentene fra 1896* 1946 s. 304

⁶⁹ *Studentene fra 1896* 1946 s. 302, *Universitetet i Oslo* 1961 s. 293

⁷⁰ *Studentene fra 1896* 1921 s. 142

⁷¹ Ibid

⁷² Ohman Nielsen, May-Brith, *Jord og ord en studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystemet. Bondepartiet 1915-1940* Universitetet i Bergen Historisk institutt, 1997 s. 55

⁷³ Ohman Nielsen, May-Brith *Historiens røst* i *Historisk tidsskrift* 2 2002 Svenska Historiske Föreningen, *Studentene fra 1896* 1946 s. 304, Reinton: Heimen bind 10 s. 50

Utenom politikken var Johnsen derimot langt mer aktiv. I et utvalg av de verv han har besatt kan man nevne medlem av styret i Historisk forening, ordfører i gruppe 1, Historie, i Videnskaps-akademiet, formann i Historieseksjonen ved universitetet, de før beskrevne verv i tilknytning til hans lokalhistoriske verker, og medlem i rettshistorisk kommisjon, og selvfølgelig hans formannskap i Snorre-nemden.⁷⁴ I tillegg nevner han noen verv i tilknytning til kildearbeid, som jeg kommer tilbake til. Johnsens samfunnsbidrag må derfor kunne beskrives som primært historiefaglig, og han nevner ikke et eneste verv som ikke faller under temaet.⁷⁵

Nasjonal historieskriving

Oscar Albert Johnsen bidro også med mye historiarbeid på det nasjonale plan. På dette feltet arbeidet han hovedsakelig med periodene fra den norske «gullalderen», det vil si andre halvdel av 1200-tallet og et stykke inn på 1300-tallet, og frem til og med dansketiden. Sentrale verker er hans doktorgradsavhandling, *De norske stænder* som beskriver den eldste perioden under det danske herredømmet etter 1537. Andre verker er selvfølgelig *Noregsveldets undergang*, som beskriver perioden fra Sverre-ættens etablering av et sterkt kongedømme frem til 1537 og *Norges bønder*, som omhandler hele «Norges» historie fra de eldste tider og frem til hans samtid. Andre verk er blant andre *Norges historie V*, et verk i en større samling. Han skrev også verkene *Norges handel og sjøfart i middelalderen* og *Norges folk i middelalderen* i henholdsvis Nordisk kultur XVI (1934) og II (1938).⁷⁶

Johnsen var også aktiv i arbeidet med kildeinnsamling og redigering for utgivelse. I 1923 og 1926 var han en del av den fellesnordiske registreringen i Vatikanarkivet, og han samlet også inn mye arkivmaterialet fra England, Frankrike, Spania, Estland og Latvia, primært innen temaet handel. Dette førte til flere utgivelser, blant andre *Norges gamle love anden række 2 1388-1604*, sammen med Oluf Kolsrud og Absalon Taranger. Johnsen bidro også aktivt i en rekke organisasjoner som jobbet med kildeutgivelse. Disse inkluderte Kjeldeskriftfondet, hvor han satt i styret og for en periode var formann. Han var formann i Kjeldeskriftrådet fra 1928 til 1931 og i samme periode som han var formann i Kjeldeskriftfondet. Han satt i Den norske

⁷⁴ Johnsen skriver konsekvent nevnden og nemnden.

⁷⁵ *Studentene fra 1896* 1946 s. 304

⁷⁶ Johnsen, Oscar Albert *Noregsveldets undergang et utsyn og oppgjør Nedgangstiden* H. Aschehoug og co (W. Nygaard) Kristiania 1924 første utgave og annen utgave ved eget forlag 1944, Johnsen, Oscar Albert *Norges bønder Utsyn over den norske bondestands historie* H. Aschehoug og co (W. Nygaard) Kristiania 1919 første utgave og annen utgave ved samme forlag 1936, Dahl: 1990 s. 231f, *Studentene fra 1896* 1946 s. 302

komité for utforskning av russiske arkiver, og man kan også nevne hans deltagelse i de før nevnte komitéen for historisk vitenskapelig formål, og Instituttet for omsetting av middelalderbrev, under krigen.⁷⁷

Johnsens bidrag og interesse for kildearbeid er hevet over enhver tvil, og hans bidrag på dette feltet blir bare overskygget av hans arbeid innenfor lokalhistorien. Mer enn begge disse ting kaster nok likevel 2. verdenskrig lengst skygge over Johnsen.

Johnsen under 2. verdenskrig

Biografiene og nekrologene tier, ikke overaskende, om Johnsens arbeid under krigen. Mye av Johnsens oppførsel under krigen er beskrevet i større detalj tidligere, men noen ting kan nevnes. I 1942 ble det arrangert en større politisk protest mot NS' opprettelse av to nye forbund, Lærersambandet og Norsk Ungdomsfylking. Disse hadde som mål å oppdra norsk ungdom i et nazistisk syn. Protesten ved universitetet fikk karakter av et skriv der alle professorer og vitenskapelige ansatte ved universitetet hadde navnene sine skrevet på med maskin. Deretter var det satt av plass til signatur. Unntaket for dette var de 5 NS-innsatte professorene og Johnsen. Det er tydelig at Johnsen var i unåde hos universitetets ansatte, eller i hvert fall blant aksjonenes opphavsmenn, som forblir ukjente.⁷⁸

Utover dette ser Johnsen ut til å ha fortsatt mye som før, med et ønske om å fortsette sitt vitenskapelige arbeide.

Når vi nå har fått et overblikk over Johnsens liv, kan vi se litt på den historiefaglige tradisjonen som Johnsen tilhørte. Uten den rammen som dette gir, kan vi ikke se hva det var som unikt for Johnsen. Med tanke på at Johnsen var den eneste historikeren som ble kalt stripet, er det naturlig å se på hvordan han skiller seg ut og passer inn.

⁷⁷ *Universitetet i Oslo* 1961 s. 292, *Studentene fra 1896* 1946 s. 304

⁷⁸ Fure, Jorunn Sem *Universitet i kamp: 1940-45* 2007 s. 176ff

Norsk historieskriving frem til 1940

Norsk historieskriving frem til 1940 kan deles inn i flere perioder, spesielt før 2. verdenskrig, da det på grunn av blant annet få professorater, gjorde skiller mellom generasjonene tydeligere enn mellom kolleger av samme generasjon. Frem til krigen blir det naturlig å snakke om tre generasjoner av historikere, og derfor tre perioder. I tillegg kan man ikke overse periodene som kom før disse tre, selv om disse perioden ikke var dominerte av yrkeshistorikere.

Disse tidligere periodene kan deles inn i middelalder, fulgt av 1600-tallet spesielt merket med Torfæus, som var islandsk. Både i middelalderen og på 1600-tallet var islandske historikere dominerende. På 1700-tallet var spesielt Ludvig Holberg markant. Den siste perioden før man får et skille mellom «amatørhistorikere» og yrkeshistorikere var 1814-perioden, og den generasjonen som var aktiv da. Spesielt Henrik Wergeland var markant, men også Kristian Falsen, blant andre, deltok med historietekster.

Moderne norsk historiografisk periode kan deles, som nevnt, inn i generasjonsperioder. Den første perioden går fra rundt 1830 til rundt 1860, og domineres av Peter Andreas Munch og Rudolf Kayser. Dette er en periode fokusert på nasjonsbygging og nasjonal kontinuitet siden middelalderen. Dette fokuset på nasjon går igjen gjennom hele perioden frem til 1940. Etter Munch og Kaysers tid fulgte en periode som jeg vil kalle for den pan-skandinaviske debatten. Spesielt var Ernst Sars dominerende på denne tiden. Etter dette kommer det nye århundre, med en ny generasjon som ender med 2. verdenskrig. I denne perioden er det vi finner Oscar Albert Johnsen, men det var Halvdan Koht som dominerte, og som satte størst spor i norsk historiefaglig tradisjon. Denne perioden kan kalles den materialistiske perioden. Ikke fordi materialisme er begrenset til denne perioden, men fordi den ble relevant på denne tiden.

Periodene før 1830 er ikke av større interesse, men man kan nevne at også i denne perioden var mye av historien fokusert på rundt Norge. Forfatterne var primært islendinger, og disse skrev også mye om Island og de forskjellige ættene, men blant annet kongesagaene var fokusert på Norge, med andre land som deltagere i norsk historie.

Fra rundt 1770 begynner en bevegelse i Norge mot selvstendighet. Mye kan sies om den norske elitens fremheving av det norske, og Norges plass i unionen på lik side med Danmark. Den tidligere historieskrivingen, fra blant annet Ludvig Holberg, la grunnlaget for prosessen

frem mot 1814 og egen norsk grunnlov. Det viktigste navnet i 1814-perioden er Henrik Wergeland. Wergelands forsøkte å vise at sosiale forhold er årsaken for historiens utvikling og på dette feltet legger han grunnlaget for en del av den senere norske historiografien. Det er hos Wergeland at idéen om at den norske nasjon ble bevart hos bøndene gjennom unionstiden blir formulert, og at deres frihet la grunnlaget for den senere nasjonale «oppvåkning». Det er også hos Wergeland at man finner idéen om at unionstiden var en unaturlig del av den norske historien, noe som blir spesielt tydeliggjort i bildet om den urene lodningen i gullringen.⁷⁹

I perioden rundt 1814 øker også interessen for kilder blant nordmenn i Norge. Disse kildeinnsamlingene og utgivelsene ble ikke samlet og utgitt av universitetslærere, men av embetsmenn på fritiden. Ottar Dahl nevner tre menn som han mener må fremheves i denne sammenheng. Justitiarius Jens Christian Berg, økonomiprofessor Gregers Fougner Lundh og kaptein Gerhard Munthe som var kartograf.⁸⁰

Christian Magnus Falsen, sentral på Eidsvoll i 1814, bør også nevnes. Han var ikke en fremtredende kildekritiker, men publiserte mange verk som man i dag kan kalle populærvitenskapelig. Et element hos Falsen er synet på det gamle Norge, før unionen, i forhold til Norge etter 1814. Han mente at det gamle Norge var forfatningsmessig likt med det da moderne Norge, spesielt ved at kongedømmet var konstitusjonelt. Han påstod også at Lensvesenet aldri hadde vært en norsk institusjon. Dahl tolker dette slik at Falsen mente det fantes en militær lensordning, men at lensmakten ikke var basert på arv. Falsen selv skriver at det ikke fantes noen adel, noe hele Norges historie burde være vitner om. Han satt også Odelsretten høyt, som en garanti for en viss fordeling av jordeiendom, og dermed en garanti for folkelig politisk makt.⁸¹

Det som er kjent som 1814-generasjonen legger grunnlaget for mye av det som skulle bli den norske historiske skolen, og den senere profesjonaliserte historieskrivingen. Fortsatt er det embetsmenn og andre som utgjør historikerne i landet. En ikke unik situasjon for Norge, i Europa var det også i denne perioden uvanlig med profesjonelle historikere.

Amatørhistorikerens tid gikk derimot mot slutten, og en profesjonell historieskriving begynner i Norge rundt 1830. Disse brøt derimot ikke med de tidligere amatørhistorikere og

⁷⁹ Hubbard et al(red): 1994 s. 30-34, Johnsen, Oscar Albert: 1924 s. 2

⁸⁰ Dahl: 1990 s. 22

⁸¹ Ibid s. 22f

elementer fra denne tiden ble tatt med videre. Idéen om unionstiden, for eksempel, som noe skammelig, eller i det minste upassende, kom til å fortsette i en generasjons tid. Andre momenter som begynner her, er idéen om det norske folks frihet og demokratiske tilbøyelighet i vikingtiden og tidlig norsk middelalder, og også bondens sentrale posisjon i norsk historie.

1830-generasjonen, de første profesjonelle

Rundt 1830 skjedde det en forandring innenfor historieforskningen. Historiografien endret seg ikke radikalt fra den tidligere historieskrivingen, men var likevel ikke helt identisk, spesielt med tanke på synet på dansketiden. Den største forandringen var hvem som skrev den.

Som beskrevet, frem til rundt 1830 hadde det vært amatører som skrev historien. Menn som Henrik Wergeland, Ludvig Holberg også videre, hadde vært de primære forfatterne, men hadde hatt andre ting som hovedfelt. På denne tiden ble derimot historikerne profesjonelle, og universitetsprofessorene begynte å ta ledelsen innenfor historieskrivingen. De første av disse, som kan kalles 1830-generasjonen, var Peter Andreas Munch og Rudolf Kayser.

Kayser og Munch skrev også historie på en litt annen måte enn tidligere. De fokuserte mye mer på kildestudier og kildeinnsamlinger, med et mål om å samle inn alle kilder og så skrive sin historie ut fra dette. På dette feltet var de svært nærme til den europeiske utviklingen i samtiden. I Tyskland hadde menn som Leopold von Ranke startet det som kalles den tyske historiske skole. Her var målet å beskrive historien så objektivt som mulig. Den største forskjellen mellom den tyske og norske skolen lå primært i at nordmenn så på Norge og tyskere på Tyskland. Samtidig måtte norske historikere finne andre trekk enn politikk og krig for å beskrive hva som beskrev den norske nasjonen. Munch forhold til begrepet den norske historiske skolen beskrives best med sitatet *den såkalte norske historiske skolen*. Det finnes likevel klare paralleller til den tyske skolen, blant annet mente begge at folkegrupper og perioder måtte forstås på sine egne premisser, ikke moderne eller samtidige.⁸²

Histeskrivingen i denne perioden kan på denne måten sies å ha to røtter. Tidligere norsk historieskriving, og nye europeiske idéer om hvordan historie skulle skrives.

⁸² Kjeldstadli, Knut *History as science* i Hubbard et al: 1994 s. 53, Dahl: 1990 s. 61, Bagge, Sverre *The Middel Ages* i Hubbard et al: 1994 s. 112f

Munch og Kayser må beskrives som nasjonalromantikere. Nasjonalromantikken var en bevegelse som forsøkte å bevise forskjellige nasjoners unike identitet. På dette feltet inngår Munch og Kayser i en større nasjonal bevegelse i samtiden, der man forsøkte å vise hva det var å være norsk. Innsamling av norske folkeeventyr, fortellinger, forskjellige folkesanger og viser, samt produksjonen av malerier var en del av et prosess som skulle bevise det norske folks nasjonale egenart. Historieskrivingen var ikke bare en del av denne bevegelsen, men også grunnlaget for den.⁸³

Det første man måtte gjøre får å påvise en slik egenart, var å gå så langt tilbake i tid som mulig, siden den norske staten fortsatt var av relativt ny dato. Dette ble gjort ved å vise det norske folks unike opprinnelse. Nordmenn var ikke som svensker og ikke dansker, men kom til Norden på egenhånd, og unngikk å bli blandet ut med andre folk, slik som danskene og til dels svenskene. Nordmenn var den opprinnelige, rene nordiske stammen. En annen måte å vise at nordmenn var unike på var ved å gå tilbake til middelalderen, da det fantes en norsk stat å studere, kanskje til og med som et forbilde å vende tilbake til.⁸⁴

Det andre man måtte gjøre for å vise at nordmenn var en nasjon var å vise en kontinuitet tilbake til den gamle nasjonen. Siden man verken kunne bruke adel, politikk, krig og makt som kontinuitetsbærer for norsk historie måtte man istedenfor se lenger ned i samfunnet, til bonden. På denne måten ble bønder, og bondekulturen, i hvert fall en stilisert bondekultur, grunnlaget for den norske nasjonalromantikken. Kåre Lundene kaller det for en agraromantisisme.⁸⁵

Som skrevet var middelalderen en viktig periode for historikerne i denne perioden. Munch og Kayser forsøkte å forklare hvorfor den norske staten til slutt forsvant. Her la de mye vekt på styringsmåten. Sverre Bagge beskriver dette synet slik. Norge ble opprinnelig erobret av en kongemakt som kom utenfra, med hjelp av velstand og militærmakt fra vikingtogene. Over tid gikk denne kongemakten inn i et samarbeid med bøndene og aristokratiet, og etter hvert kirken. Dette ledet til en tid med maktbalanse og indre fred, som varte rundt et århundre, fra Olav den helliges død i 1030 til 1130 og borgerkrigene. Dette ble fulgt av et forsøk fra adelen og kirkens side, i felleskap, mot å skaffe seg makten. Dette førte til en motreaksjon fra

⁸³ Hubbard et al: 1994 s. 36f

⁸⁴ Ibid s. 34-37, 53-55, 112-114

⁸⁵ Ibid

monarkiets side under kong Sverre, som inngikk samarbeid med bøndene. Monarkiet seiret og grunnla et nesten absolutt kongedømme. Dette sterke sentrale kongedømmet skapte fred og stabilitet, noe som ledet til en sterk posisjon for Norge. Dette sterke kongedømmet ble derimot katastrofalt da kongedømmet utvandret til Danmark. Kongen ble dansk, og en dansk konge kunne enkelt avskaffe Norges selvstendighet, på grunn av maktkonsentrasjonen.⁸⁶

Vi ser klare tendenser som peker fremover mot Oscar Albert Johnsen i denne perioden. Fokuset på bønder er noe Johnsen deler med Kayser og Munch, og bøndenes sentrale posisjon som nasjonsbærere er elementer vi vil finne hos ham. Dette vil bli spesielt klart når vi ser på Johnsens bok *Norges Bønder*. Viktigheten av nasjonen kan vi heller ikke se bort fra, og også for Johnsen var nasjonen sentral i historieskrivingen, og Johnsen bekrefter behovet for å bygge nasjonen i forordet til *Noregsveldets undergang*. Johnsen er ikke villig til å forkaste unionstiden i historiefaget, men han har et negativt syn på denne perioden. Det er allerede klare tegn på ett felles grunnsyn mellom Johnsen på den ene siden og Kayser og Munch på den andre. Men det er fortsatt et halvt århundre igjen til Johnsens tid, så la oss se på neste periode, fra 1860 og frem til århundreskiftet.

1860-generasjonen, evolusjon og brudd

Skillet mellom 1830-generasjonen og 1860-generasjonen fant sted av naturlige årsaker. Etersom Munch og Kayser falt fra kom det etter hvert til nye personer, som dominerte den historiske debatten. Sentrale blant de nye historikerne var Michael Birkeland, som begynte mye av sitt forfatterskap etter at han ble riksarkivar, T. H. Aschehoug, jurist og økonom, Ludvig Daae, professor og ikke minst Ernst Sars.

Kjennetegnene til den nye generasjonen ble kritikk av den tidligere generasjonens fremstilling av historien. Man kritiserte flere av teoriene til Munch og Kayser. Blant andre innvandringsteorien, idéen om at nordmenn kom inn i fra nord, og ikke var en del av de andre nordiske folkene, som kom fra sør. Andre teorier som ble forkastet, var idéen om sagaene som noe særegent norsk, og en strengere kildekritikk av kvadene. Videre la man frem nye teorier, spesifikt en «evolusjonsteori». Det mest sentrale derimot var en forflytting av fokuset i historien, fra middelalderen fremover til dansketiden. Dette fremstod som en naturlig utvikling, siden man ikke kunne fortsette å ignorere en så pass stor del av norsk historie.

⁸⁶ Hubbard et al: 1994 s. 114

Selv om alle de overnevnte deltok i skiftet av fokus fra middelalder til dansketid, og hadde et noe likt grunnlag for sine idéer, ble ikke resultatene like. Det er naturlig å dele historikerne i denne generasjonen inn i to leirer. De konservative, med helling mot en pan-skandinavisk tanke, som inkluderte Aschehoug og Birkeland. Og den mer radikale leiren, med nasjonalt fokus, som bestod av Ernst Sars.⁸⁷

Den pan-skandinaviske bevegelsen oppstod rundt midten av 1800-tallet og hadde som mål å bringe de skandinaviske landene tettere sammen. Idéen tapte popularitet ved utbruddet av krig i 1864, mellom Danmark på den ene siden og Prøysen og Østerrike på den andre, da Danmark ble stående alene og tapte Slesvig-Holstein. Idéen om tettere union med Sverige overlevde likevel i Norge, såkalt liten pan-skandinavisme.⁸⁸

Det nye fokuset på dansketiden og pan-skandinavismen var nært knyttet til hverandre. Blant de konservative historikerne var det et ønske om å vise hvordan Norge hadde kommet inn i unionen på grunn av landets egen avmakt, unionen hadde således blitt nødvendig. Dette gav blant annet nye forklaringer på hvordan Norge hadde kommet i union med Danmark. Spesielt Aschehoug rettet fokuset bort fra sosiale og politiske årsaker til unionen. Isteden så man på mer økonomiske årsaker. Danmark hadde ikke forårsaket Norges nedgang. Problemet var at Norge var for fattig, landet var for tynt befolket, adelen for liten og svak, og statsinntektene for små, og nedgangen var dermed uungåelig. Disse elementet eksisterte også i samtiden, og Norge kunne dermed ikke stå på egne ben.⁸⁹

Det at Norge ikke kunne unngå union ledet til at tanken om å finne det typisk norske mistet betydning. Den konservative gruppen var mer interessert i å vise hvordan denne unionstiden var grunnlaget for den moderne nasjonen. Birkeland mente for eksempel at det ikke var vikingene som var nordmenns forfedre, men 16- og 1700-tallets mennesker. Måten dette ble gjort på, var ved å trekke de historiske linjene fra de øvre klassene i samfunnet, embetsmenn, borgere og det som fantes av adel. Disse gruppene hadde ikke røtter tilbake til den eldste norske tid, men var alle av hovedsakelig utenlandsk opprinnelse, først og fremst dansk og

⁸⁷ Dahl: 1994 s. 89

⁸⁸ Hubbard et al: s. 39

⁸⁹ Ibid s. 134

tysk. Utover dette ønsket man å vise hvor viktig internasjonal handel var for den norske staten.⁹⁰

En konsekvens av denne måten å se historien på, var idéen om at kontinuiteten i norsk historie startet i 1537. Det gamle Norge hadde så å si dødd ut på denne tiden, og en ny epoke tatt til.⁹¹

De konservativ utgjorde ikke hele det historiske miljøet i denne perioden. Den kanskje viktigste historikeren på slutten av 1800-tallet var Ernst Sars, liberaler, venstremann og tilhenger av en mer norsk-nasjonal tanke.

Sars var opprinnelig en del av gruppen som ønsket tettere samarbeid med Sverige. Etter hvert utviklet Sars seg i en annen retning, og begynte å jobbe mot større selvstendighet for Norge. Dette fikk uttrykk i hans historieskriving.⁹² Der Kayser og Munch studerte middelalderen, og Birkeland, Aschehoug og Daae studerte dansketiden, forsøkte Sars å studere hele historien og trekke linjer i gjennom de forskjellige periodene. På denne måten ble han opphavet til idéen om evolusjon i historien.

Evolusjonen hadde sitt opphav i tanken om at historien beveget seg langsomt og regelmessig, revolusjonerende endringer fantes ikke. Der de tilsynelatende fantes, var Sars interessert i å finne de underliggende forklaringene disse hendelsene. Historien var en langsom vandring, der et skritt fulgte det neste. På dette feltet tok historikerne etter moderne idéer fra andre vitenskaper, det er vanskelig ikke å se likhetstrekkene mellom evolusjon innen historien, og evolusjonsteorien til Charles Darwin. Sars menet ikke at historien hadde en slutt, men evolusjon var noe positivt, og historien var i stadig forbedring.

Det er få historikere før krigen som studerte middelalderen, uten å forsøke å forklare hvordan den norske staten gikk under, heller ikke Sars lot være. Hans forklaring kan også brukes som et eksempel på hans teori.

Den noe berømte, og til ved første øyekast paradoksale, teorien til Sars var at det norske riket gikk under fordi de hadde en for sterk adel i perioden frem til kong Sverre. Dette ledet til at

⁹⁰ Hubbard et al s. 134

⁹¹ Ibid s, 39

⁹² Dahl: s. 156-158

landet ble det mest demokratiske landet i Norden. Adelen bevegelse fra sterk til svak begynte da kongemakten erobret landet. Kongen ble den nødt til å samarbeide med de lokale lederne i samfunnet, som utviklet seg til å bli et aristokrati adskilt fra resten av samfunnet, en klasse for seg selv. Dette ledet igjen til at adelen mistet kontakten med folket, som tross alt var deres opprinnelige maktgrunnlag. Kongemakten reiste seg så imot adelen, og styrtet den under kong Sverre, med hjelp fra bøndene, adelens tidligere maktgrunnlag. Dette ledet til en sterk kongemakt. Sars mente at dette svekket Norge, da tiden som fulgte krevde en sterk adel for å skape en sterk stat. I Sars' samtid var dette derimot en styrke, siden folket nå var modne nok til styre seg selv. Dette fungerte også som et argument for at tiden var moden for et liberalt, relativt folkelig, og bondedominert styresett. Dette passet godt med Sars egne politiske idéer, da han var venstremann.⁹³

Det finnes noe tydelige paralleller mellom Sars' syn på den ene siden og Kayser og Munchs på den andre. Hos begge begynner man med en erobrende kongemakt, og hos begge oppstår det sterke kongedømmet som en følge av en kongelig motreaksjon på adelens styrke. Videre er denne kongelige motreaksjonen gjort mulig med støtte fra bøndene. Forskjellene er derimot også interessante. Hos Kayser og Munch begynner den norske historien med maktbalanse mellom kongemakt, bønder og adelen sammen med kirken. Hos Sars er bøndene mindre viktige enn for Kayser og Munch, det er deres ledere, adelen, som sannsynligvis også må inkludere kirkens ledere, som utgjør kongens maktgrunnlag. Videre er adelens maktgrunnlag basert på bøndene, som ikke selv er direkte deltagende i det politiske liv. I motsetning til Kayser og Munch, er det ingen «konspirasjon» som undergraver den første status quo, men rett og slett bare adelens tap av sitt opprinnelige maktgrunnlag som skaper grunnlaget for forandring.⁹⁴

Som nevnt var kritikken av Sars og Kayser noe som var viktig i en periode. Mye av grunnen til dette var ny informasjon som kastet tvil om de gamle teoriene. Et eksempel er fra 1864, da Eilert Sundt, teolog med vidstrakte interesser, nærmest mot sin vilje måtte forkaste Munchs innvandringsteori. Dette skjedde i da han var på reise i Nordland, og ikke fikk de geografiske omgivelsene til å passe forklaringsmodellen som var blitt brukt. Andre elementer som undergravde tidligere teorier, var oppdagelsen av runeinnskrifter utenom de gamle sørnorske og danske områdene. Disse runeinnskriftene hadde vært brukt som argument for å dele

⁹³ Hubbard et al: 1994 s. 115f

⁹⁴ Ibid s. 57f

nordmenn fra svensker og dansker, som henholdsvis norrøne og gotere. Runenes utbredelse viste at det ikke var noe forskjell i språket og dermed heller ikke grunnlag for å dele opp folkene.⁹⁵

Interessant er det å merke seg at når Kayser og Munch kom under stadige angrep for sine teorier, så kom de fra faglig hold i utlandet. Fra Danmark kom kritikken fra Svend Grundtvik, og i fra Tyskland Konrad Maurer. Den norske reaksjonen var en blanding av stillhet og motangrep. Det var fra en cand. mag. og ikke fra de etablerte professorene at det endelige svaret på denne debatten kom. I 1869 kom svaret fra Gustav Storm, som anerkjente at de gamle teoriene måtte forkastes, og aksepterer en del av de utenlandske konklusjonene. Litterært fraskriver han Norge noe deltagelse i de islandske ættesagaer, og godtar at sagalitteraturen er av islandsk opprinnelse, selv om Norge har del i dette. Han opprettholder at Eddadiktene er norske opphavet, selv om lignende dikt kan ha eksistert i Danmark og Sverige. Til slutt skriver han at gammelnorsk ikke bør kalles gammelnorsk, men aviser begrepet oldnordisk. Han viser til språkfelleskapet mellom Norge og Island, med skille til Danmark og Sverige. I stedet foreslår han begrepet norrønt.⁹⁶

Han avsier på den annen side ikke Munch og Kayser, men mener at disse ikke kunne ha kommet frem til noen annen teori, basert på de kilder de hadde til rådighet.⁹⁷

Når man da ser på denne perioden som helhet, blir det tydelig at det finnes to retninger i historieskrivingen på denne tiden, den konservative og den liberale. I mange tilfeller er disse like, blant annet innen kildestudier, fokus på dansketiden i tillegg til sagatid, eller i noen tilfeller på bekostning av sagatid. En sentral forskjell er om historien var nasjonalt orientert eller nordisk orientert. Prøvde man å vise norsk kontinuitet eller ville man vise nordisk felleskap, og på den måten vise at nasjonen hørte sammen med en annen. I dette tilfellet kom den nasjonale tanken seirende ut. En linje i fra 1830 årenes historie, og frem til Johnsens tid, blir da interessen for nasjonen. Mange teorier fra 1830-generasjonen ble forkastet eller bearbeidet, men det var liten vilje til å avise de tidligere historikere. Isteden var det en tanke om at det bare var kommet til ny kunnskap. De skapes en kontinuitet i historiefaget, der Sars

⁹⁵ Dahl: 1990 s. 90f

⁹⁶ Ibid s. 93-95

⁹⁷ Ibid s. 95

blir en fortsettelse av den norske historiske skolen. De konservative bidro også til den senere forskningen, mens den pan-skandinaviske retningen ble et sidespor, i historien.

Johnsen trekker sitt historiesyn fra begge leire. Han deler helt klart Sars' syn på nasjon og bønder, men han ligner mer på de konservative i teorigrunnet, som vi skal se når vi kommer til bøkene hans.

Radikalere frem mot krig

Vi kommer nå til den perioden i norsk historie, hvor Oscar Albert Johnsen hører hjemme. I denne perioden ser man en vridning i historieforskningen mot økonomiske fremstillinger av historien. Perioden var karakterisert av en av de viktigste historikerne i denne perioden, Halvdan Koht. Andre historikere i Kohts samtid var blant andre Alexander Bugge, Edvard Bull senior og selvfølgelig Oscar Albert Johnsen. Mange av disse historikerne bidro hovedsakelig til historiefaget med empiristudier, og satte derfor ikke noe større fotavtrykk i norsk historieskriving, likevel viser de at det fantes andre synspunkter enn det materialistiske og halvveis marxistiske historiesynet som Koht og Bull representerer.

Et trekk som definerer denne perioden er en ny tilnærming til kildene, spesielt sagaene. Denne nye måten å se kildene på hadde sitt utspring hos blant andre svensken Lauritz Weibull. Weibulls tolket sagamaterialet på nytt, og gikk så langt som å forkaste store deler av materialet, desto lenger man kom fra perioden sagaene beskrev, desto mer tvilsomme mente han de var.⁹⁸

Det fantes ingen elever av Weibulls teorier i Norge, og han fikk kritikk fra flere norske historikere. Det var derimot en utvikling i Norge i samme retning. Man begynte å se på sagaene på en ny måte, og vurderte dem etter nye kriterier. Historikerne begynte blant annet å se etter eventyrmotiver og myter i sagaene, som kunne forklare elementer som ble presentert i dem. Likevel var det få i Norge som var villige til å forkaste sagaene helt. Edvard Bull derimot gikk langt i sin kritikk av hva man faktisk kunne vite ut ifra litteraturen. I 1931 gikk påstod han faktisk at det Snorre forteller om Norge ikke kunne fortelle noe som helst om de faktiske tilstander i Norge i mellom slagene i Hafersfjord og på Re.⁹⁹

⁹⁸ Dahl: 1990 s. 236, Hubbard et al: 1994 s. 117

⁹⁹ Ibid s. 237

Andre historikere hadde en litt mer åpen tilnærming til de gamle sagaskriverne. Alexander Bugge fremhevet at skaldekvadene var de viktigste kildene til sagatiden. Dette underbygger til en viss grad sagaenes troverdighet da også disse bygger på skaldekvadene for å fortelle sin historie.¹⁰⁰

Koht stiller som vanlig opp som en sentral posisjon i debatten om sagaenes troverdighet som kilder. At Koht anså sagaskriverne som historikere, i hvert fall til en viss grad, er ikke en overdrivelse. Sagaskriverne skrev historie på samme måte som man gjorde i Kohts samtid, og sagaene måtte derfor forstås som historietekster. Konsekvensen av dette var at sagaene måtte leses med tanke på den samtid de var skrevet i, og med forbehold for de sympatier forfatteren hadde. For å forstå hvordan samtiden til sagaforfatterne påvirket teksten, var det også nødvendig å påvise forholdene som de levde under.¹⁰¹

Mer spesifikt beskrev Koht sagaskriverne, og spesielt Snorre som forfatter av et helhetlig historiesyn. Han påstand var at man måtte finne de grunnleggende trekkene, de små ord og resonnementene i teksten. Om man gjorde dette, så mente Koht at det man kunne se hvordan sagaskriverne forstod sin samtid og fortid. Den på overflaten objektive historiefremstillingen ville dermed falle, og man kunne blant annet finne partisyn og klare tendenser.

En annen utvikling i samtiden var kildebruken. De skrevne kildene var ikke lenger nok, og historikerne begynte nå å nærme seg andre kildetyper. Samtidig fikk man i noen tilfeller nye tilnærminger til de skrevne kildene, spesielt gamle lover, ettersom man så etter nye ting. Man kan dele de nye kildene, og den nye bruken av de gamle inn i fire punkter. Først kan vi se på lovene. Disse ble nå brukt, ikke bare til å beskrive rettshistorien, men til å gi innblikk i sosiale, samfunnsmessige og økonomiske forhold i fortiden. Spesielt Bull skal ha vært en forkjemper for bruken av slike kilder. En annen ny måte å tilnærme seg kildene var å bruke dem til å gi statistiske data. Deretter fulgte en ny fokus på arkeologiske studier. Historikere og arkeologer begynte igjen å samarbeide, etter at disse hadde skilt lag i tiden etter Kayser og Munch, slik at arkeologene kunne utvikle sitt fag uavhengig av historikerne. Arkeologiske data ble dermed igjen en kilde til historieforskningen. Til sist var det bruken av stedsnavn. Stedsnavn hadde allerede vært brukt til å etablere kronologier, slik at stedsnavnene kunne vise

¹⁰⁰ Hubbard et al: 1994

¹⁰¹ Ibid s. 117 Dahl: 1990 s. 238f

historisk utvikling, men det var først i denne generasjonen at en dypere analyse ble gjort av filologen Magnus Olsen.¹⁰²

Kildetilnærmingen i perioden er dermed en revurdering av gamle kilder, og nye kilder kommer ikke i bruk.

Alt dette gav også opphavet til at nye historiske grener oppstod, lokalhistorien ble større på denne tiden og økonomihistorie å sosialhistorie var andre grener som vokste frem.¹⁰³

Det skal nevnes at ikke alle historikere var enig i Kohts syn på sagaene. Oscar Albert Johnsen ønsket å vite hva Koht ville erstatte Snorre med, da man bare ville ha en lang periode med enkeltheter, istedenfor en sammenhengende historie. En annen kritiker, Fredrik Paasche, kom med argumentet at selv om sagaskriverne var sympatiske ovenfor enkeltpersoner, så innebar det ikke noen større tendens i en eller annen retning, noe Koht mente svekket sagaene som kilder til det de fortalte. Paasche mente sagaene var skrevet som underholdning, og at de var preget av objektivitet. Han anerkjente en religiøs tendens, noe som Paasche mente var selvsagt i forfatternes samtid, men mente at dette ikke kunne utledes til en kirkelig tendens, som ville gjort sagaskriverne til produsenter av propagandamateriale til kirken, heller enn historikere med en interesse for objektivitet. Til slutt påpekte han at i den grad man fant partipolitikk i Snorres samtid gjennom sagaene, så fantes det ingen tegn på et aristokratisk parti, som Koht mente var der, men et kirkelig og et kongelig parti. Aristokratiet var aldri forent på et idémessig nivå, et annet argument hos Koht.¹⁰⁴

Som i alle de tidligere periodene var det en interesse i å se hvordan Norges storhetstid endte. Som i den foregående generasjonen var dette ikke noe som alle var enige om. Johnsens fremstilling av undergangen i *Noregsveldets undergang* kan ikke sies å være lik materialistenes for eksempel, som vi vil se senere. Det materialistiske historiesynet hadde også sin egen fremstilling av hva som skyldtes nedgangstiden. Forfatteren var Andreas Holmsen, som var inspirert av det «marxistiske» historiesynet til Koht og Bull.

¹⁰² Dahl: 1990 s. 241ff

¹⁰³ Ibid s. 244

¹⁰⁴ Ibid s. 241

Ikke overaskende avviser Holmsen at historien var basert på en politisk kamp mellom elitene, noe som endte opp med en absolutt kongemakt, som igjen svekket landet da kongemakten flyttet ut. I stedet for var det demografiske, sosiale og økonomiske grunner til at landet falt. Allerede på 1100-tallet var landet overbefolket relativt til dets ressurser. Dette tvang bøndene til å leie jord hos overklassen, noe som økte klasseskillene. Dette klasseskillet skapte konflikter mellom klassene, jordeierne på den ene siden, bønder og fattige på den andre siden. Dette var årsaken til konfliktene på 12- og 1300-tallet. Denne konflikten skal ha vært vunnet av underklassen med Sverre som leder, men seieren var midlertidig. En ny overklasse utviklet seg, og tok opp elementer av den gamle. Kongen ble en gallionsfigur, og alt var som før. Siden kongemakten var adelens nikkedukke forsvant dermed kongemaktens styrke som forklaring bort. I dets sted tok svartedauden plassen. Svartedauden drepte mange innbyggere, endret balansen mellom folk og jord, noe som igjen ledet til at balansen mellom klasser endret seg. Overklassens inntekter ble kuttet dramatisk, og rikets materielle overlevelsessevne opphørte.¹⁰⁵

Forklaringen er blitt dramatisk annerledes, og forklarer hendelsene på en ny måte, men som nevnt, dette var ikke allment akseptert i samtiden. Som vi så var for eksempel Paasche uenig, og mente at det ikke fantes noe grunnlag for å mene at det fantes noe adelsparti. Dette virker i hvert fall på overflaten å være i uoverensstemmelse med Homsens teori. På den andre siden, i den grad materialisme er det karakteristiske for denne epoken, så er denne forklaringsmodellen nok den beste til å beskrive epokens historiesyn.

Med tanke på hvordan historikerne i denne perioden fremstilles som marxister og materialister i sitt synspunkt, skulle en tro at fokuset på nasjonen ville falle bort. I Marx kommunistiske tanke, var historiens mål det klasseløse og verdensomspennende samfunnet. Dette er derimot ikke noe som kommer frem i tekstene til Koht og hans samtidige. Unntaket i denne felles nasjonale fronten er Edvard Bull som var mest radikal, og nærmest den klassiske marxismen.

Det er også i det nasjonale synspunktet at forskjellene mellom Koht og de tidligere generasjonene blir mindre tydelige. Selv om de klassiske konfliktlinjene var endret, og selv om grunnlaget for konfliktene var tatt bort, så var ikke tanken på historien merkbart endret.

¹⁰⁵ Hubbard et al: 1994 s. 118f

Ifølge Bagge var både Koht og Holmsen positive til den sterke staten på 1300-tallet, og de var misfornøyde med den etterfølgende tiden, til tross for bøndenes befrielse.¹⁰⁶

Nasjonen hadde også hos Koht erstattet det klasseløse, internasjonale samfunnet som man finner hos Marx. I hans øyne var historien en blanding av *evolusjon og revolusjon*, for å oversette Kjelstadlis formulering litt fritt. Over tid utviklet samfunnet seg i retning mot det moderne demokratiet. Underveis integrerte nasjonen de forskjellige klassene. Først adelen i middelalderen, deretter borgerskapet, bøndene på 1800-tallet og arbeiderne på 1900-tallet. Den historiske utviklingen er allerede forskjellig fra Marx påstand om hvordan historien utvikler seg. Istedenfor nye konfliktlinjer, som overvinnes av en klasse, føydal til handel til industrisamfunn, før man når det klasseløse samfunnet, så er historien i Kohts øyne en periode med konflikter som leder til integrasjon, som leder til nasjonen.¹⁰⁷

Kontinuitet eller brudd

Å si at norsk historieskriving ifra 1830 og frem til krigen er formet av kontinuitet er ikke en overdrivelse. Fellestrekkene strekker seg for så vidt enda lengre tilbake og har som fellesnevner Norge og nasjonen. Selv om man kan se tilløp til andre retninger særlig i perioden mellom 1860 og 1900 hos de konservative, så går det en tydelig linje gjennom de forskjellige generasjonene.

Selv om nasjonstanken har skapt en kontinuitet, så var likevel ikke periodene like. Man ser det klare i middelalderhistorien om Norge, og hvordan de forskjellige generasjonene forstod perioden. En annen forskjell er hva man ville oppnå med historieskrivingen, og det teoretiske rammeverket.

Først kan vi se på de som virker å se på den gruppen som var mest ulik i sin historieskriving, nemlig de konservative fra slutten av 1800-tallet. Aschehoug, Birkeland og resten. Som vi har sett fokuserte disse mindre på middelalderen, som alle andre historikere bruker i vårt fall litt tid på, istedenfor så de heller på dansketiden. Likevel er de ikke så annerledes som de kanskje fremstår ved første øyekast. Deres formål var å vise at Norge hørte hjemme i union, at landet hadde det best der. De ønsket å vise at Norge var svakt på egenhånd, og at den moderne

¹⁰⁶ Hubbard et al: 1994 s. 119

¹⁰⁷ Ibid s. 61, 119

nasjonen hadde mer tilfelles med Danmark enn med det gamle Norge. Men dette er likevel en Norgeshistorie, og en nasjonshistorie. Formålet var å endre synet på nasjonen, men på grunn av den historiefaglige tradisjonen de befant seg i, ble det likevel historien om Norge.

Forskjellen mellom dem og de fleste andre historikere i perioden vi har sett på, blir dermed hva man vil oppnå med historien for nasjonens del, og ikke hva nasjonen er.

Den andre forskjellen er at de i sin reaksjon valgte å se bort i fra middelalderen som viktig, noe som ironisk nok gjør dem likere Kayser og Munch, enn de er sin samtidige Sars, eller for den saks skyld Koht og andre senere historikere. Det at de ville fokusere på enkelte perioder til eksklusjon av andre, for å underbygge deres politiske syn og mål.

Sars og Koht har også noe til felles, på samme måte som Kayser, Munch og de konservative. Sars ønsket å vise at hele Norgeshistorien hang sammen. Konseptet om de lange linjene har betydning her, og det at historien er i evolusjon. Det ene følger det andre, alt har betydning, og betydningen er målet, nasjonen. Som nevnt hadde Sars, om ikke et teleologisk historiesyn, et historiesyn som kan kalles prosesslignende. Historien var i stadig forbedring, det vil si et positivt historiesyn. Koht med sitt halvmarxistiske historiesyn, med klassekamp, og integrasjon var lik Sars her. Historien henger sammen, og har et mål, selv om Kohts syn var teleologisk, mens Sars' er mer evolusjonistisk, i forbedring, men uten et mål.

Om vi ser bort ifra de konservative, så gir de forskjellige fremstillingene av hva som ledet til Norges nedgang et klart bilde av de forskjellige historikerens synspunkter, teorier og målsetninger. Det er verdt å merke seg, men ikke overraskende, at de politiske holdningene til forfatterne påvirker hvordan historien ble skrevet. Munchs fremstilling av norsk gullalder og nedgang ble på mange måter den definitive fortellingen i perioden frem til 1900. Sars var ikke veldig annerledes i sitt synspunkt, men hadde en litt annerledes forklaring på historiens gang.

Med Sars som en forkjemper for en evolusjoner prosess, men forkjemper for Munchs middelalderhistorie, får vi en naturlig overgang til Koht. Som sett var Kohs historiesyn lignende Sars, i det at historien var en prosess, noe i bevegelse. Teorien om hva som formet historien var annerledes, men hvordan historien ble formet var de enige om. På den andre siden, er det på dette tidspunktet forståelsen av hva som faktisk hendte i middelalderen endres, og Munchs fremstilling var ikke lengre autorativ.

Vi ser her i alle epokene et ønske om å se hvordan *mektige* Norge i gullalderen, kunne bli *provinsen* Norge under Danmark. Samtidig mener alle at det er forbindelse mellom det gamle Norge og det moderne, ofte gjennom bøndene. Representantene for de to siste perioden tok riktignok med dansketiden, men ellers er idéen lik. Når man også tar med i betraktning at de forskjellige historikerne også hadde til dels forskjellige politiske syn, som klart farget deres historieskriving, blir det enda tydeligere hvor dominerende spørsmålet om nedgang var. Bull er det derimot det klareste eksempelet på hvordan nasjonen, og den gamle staten, etter hvert ville miste plassen som hovedfokus i norsk historieskriving.

Det er dette fokuset på nasjon i historien som skaper kontinuitet mellom historikere som til tider tilsynelatende stod langt fra hverandre. Selv om historikere som Johnsen og Koht stod langt fra hverandre i hvordan historien skulle forstås, så har de fortsatt noe til felles i dette nasjonsfokuset.

Kildetilnærmingen er det punktet hvor det er mulig å påvise både brudd og kontinuitet i den historiografiske linjen. På 1800-tallet var det en tendens til å forsvare tidligere historikers påstander og teorier med at de ikke hadde kildene. Dette endret seg etter 1900, med den nye kritiske tilnærmingen til sagaene. Fra 1900 ble de samme kildene forstått fra nye synspunkt, og kildene ble omtolket, noe som skaper et brudd i kontinuiteten. Frem til da var nye kilder noe som gav ny kunnskap, nå ble kildene omtolket. Det betyr ikke at det ikke nødvendigvis fantes noe respekt til tidligere tiders historikere, men en påstand om at Munch bare hadde for lite data blir meningsløs når de samme kildene brukes med forskjellig resultat.

På den andre siden er interessen for kilder en fellesnevner, og det ble gjort mye arbeid med innsamling av og studier av kilder. I alle periodene er det interesse av å finne mer, og blant de fleste historikerne var det større interesse for data, en for teori. Ironisk nok er det de store navnene som passer best i teorigruppen, mens de mer typiske empiristene spiller en sekundær rolle. På dette feltet, i alle fall, var Bull en del av den norske majoriteten av historikere.

Det må derfor sies å være en overhengende norsk historisk tradisjon, med sitt fokus på nasjonen, og dets rolle i historien, enten som middel eller mål. Videre er det lite interesse for å angripe tidligere historikers påstander, og en generell analytisk tilnærming, selv om vi har fokusert på de store teoretikerne.

Med denne forståelsen av periodene, og med den innsikt i kildetilnærmeelse, fokus på nasjonens vekst og fall før dansketiden, og den generelle tilnærmingen til historien som prosess, som den gir, kan vi vurdere hvordan Johnsen passer inn i helheten.

Før vi går i gang med analysen av Johnsen arbeid derimot er det viktig å få en forståelse av Johnsens samtid og samfunn. Vi vil gjøre dette ved å se på den politiske utviklingen i hans samtid frem til krigen, spesielt med fokus på bondebevegelsen. Et kort blick vil også bli kastet på det biologiske verdenssynet som eksisterte i perioden frem til krigen.

Politikk og samfunn

Norsk politikk og samfunn var i årene mellom 1884 og frem mot andre verdenskrig delt langs to akser. Den ene var mellom borgerlige og sosialister, mens den andre var mellom by og bygd. Arbeiderpartiet var sosialistene, mens de borgerlige partiene bestod av Høyre, Venstre og Bondepartiet, selv om Bondepartiet beveget seg nærmere Arbeiderpartiet etter at Mellbye hadde trukket seg fra politikken.

Politiske skillelinjer

Da Norge steg ut av unionen med Sverige i 1905 kunne man få inntrykk av at samfunnet var harmonisk og forent. Striden om unionen hadde vært samlende i Norge, og ved folkeavstemmingen fikk man et overveldende flertall for ja. Dette inntrykket av harmoni forsvant fort, og i tiårene frem mot 1, verdenskrig var Norge kanskje mer delt enn på noe annet tidspunkt i landets historie.

De viktigste skillelinjene i samfunnet og politikken, fulgte som nevnt to akser. Det var den sosialistiske akse som delte samfunnet i mellom lønnsarbeidere og kapitaleiere, som inkluderte mange bønder. Denne konflikten vokste utover hele perioden, etter hvert som landet ble mer og mer industrialisert. Den andre akse mellom bygd og by, eller periferi og sentrum, vokste ut av en misnøye hos periferien, spesielt bøndene, som mente deres interesser ble forbigått i møte med arbeiderklassens stigende makt.¹⁰⁸

Mange på borgerlig side fryktet sosialistene, og dette ledet til at man forsøkte å holde Arbeiderpartiet vekke fra makten. Da man etter unionsoppløsningen forsøkte å styrke regjeringen posisjon, ble også den nye valgloven brukt til å oppnå dette. Fra 1905 begynte man med valg i enmannskretser, med omvalg om ingen fikk flertall. Konsekvensen av dette var at de borgerlige partiene samarbeidet i andre valgrunde, om ingen fikk flertall, og dermed hindret sosialistiske valgseiere. Stortinget var følgelig lite proporsjonalt med velgernes interesser. Eksempelvis kan man se for seg at Arbeiderpartiet hadde 30 % av stemmene på landsbasis, jevnt fordelt i valgkretsene. Dette hindret dem fra å vinne kretsene, og dermed fikk de færre representanter enn antall stemmer skulle tilsi.

¹⁰⁸ Ohman Nielsen, May-Brith, *Bondekamp om markedsrett Senterpartiets historie 1920-1959* Det Norske Samlaget 2001 s. 8f, Kjelstadli, Knut, *Aschehougs Norges historie bind 10 Et splittet samfunn 1905-35* Aschehoug og Co (W. Nygaard) Oslo 1994 s. 22-38

Konsekvensen av dette var at Arbeiderpartiet og arbeiderbevegelsen ble radikalisert, spesielt under 1. verdenskrig. Samtidig beveget Venstre, det gamle partiet for mange arbeidere, seg vekk fra en arbeiderpolitisk linje, og mistet dermed oppslutning i denne gruppen.

Konsekvensen var kraftig tilbakegang for partiet.¹⁰⁹

Som svar på radikaliseringsforsøket prøvde partiene på Stortinget å komme arbeiderne i møte. I 1919 ble valgordningen endret til flermannskretser, noe som ga en mer proporsjonalt representasjon av samfunnet på tinget. Sosiale reformer ble innført; 8 timers arbeidsdag, alderstrygd ble vedtatt i 1923, offentlige høringer ble innført med mer. Samtidig som arbeiderbevegelsen ble en del av det politiske samfunnet, var den aldri sterk nok, relativt i forhold til resten av samfunnet, noe som hindret revolusjon. Kjelstadli mener også at en pasifistisk tradisjon holdt arbeiderbevegelsen fra revolusjonen.¹¹⁰

Et annet tiltak var tanken på å fjerne bondeparagrafen. Denne paragrafen sikret at to tredjedeler av stortingsmennene var valgt fra bygdene.¹¹¹

Fremveksten av den nye akselen i norsk politikk kom som en følge av viljen til å komme arbeiderbevegelsen i møte. Bøndene følte at reformene var urettferdige, da det var de som hadde bygd, og bygde, landet, stod for matproduksjonen og utgjorde den største gruppen i samfunnet. Med tap av blant annet bondeparagrafen ville bygdene miste mye politisk makt. Resultatet ble opprettelsen av et nytt parti, Bondepartiet.¹¹²

Det som var det viktigste for Bondepartiet som politisk bevegelse kan sammenfattes i to ting. På den ene siden jorden, og bruken av denne, i motsetning til arbeid og kapital. På den andre var det opprettholdelsen av den samfunnsform som var grunnlaget for det livet bøndene levde.

Jorden var kapital, og med første øyekast noe som burde gitt bøndene fellesinteresser med kapitaleiere i byene. I tillegg kreves det andre former for kapital i jordbruket i form av budskap og redskaper. På den andre siden trengte bøndene arbeidskraft for å utnytte seg av sin

¹⁰⁹ Ohman Nielsen: 2001 s. 24

¹¹⁰ Ibid: s. 91

¹¹¹ Ibid s. 9

¹¹² Ibid s. 9

kapital, noe som gjorde dem mer lik arbeidere enn kapitaleiere, i hvert fall for mange bønder som drev småbruk, og ikke leide inn andre til å bidra i arbeidet på gården. Det viktigste ble dermed å sikre de økonomiske interessene til bøndene som dyrket jorda.

Dette skapte, eller forsterket, konfliktlinjen mellom by og bygd, og skaper en forståelse av et samfunn med tre poler, heller en to, som man vanligvis tenker seg i en klassisk høyre-venstre akse.

For å opprettholde samfunnet slik det var, og dermed sikre bøndene deres posisjon relativt til de andre gruppene ble det også viktig å sikre at bygdene ble gitt den samme interessen som byene. Dette måtte skje ved at utviklingsmulighetene i bygdene var lik byene.¹¹³

Det blir tydelig at samfunnet frem til krigen var preget av konflikter og spenningslinjer, noe som ble spesielt tydelig under 1. verdenskrig. På den andre siden, greide det politiske systemet å bearbeide disse ved å gi løsninger som tillot de forskjellige samfunnsinteresser deltagelse i systemet, det er likevel en periode med større politiske spenninger enn vanlig.

Andre partier, og andre ideologier vokste frem igjennom perioden. Noen av disse var avleggere av de større partiene som over tid forsvant eller gikk sammen med moderpartiene igjen. Andre oppstod på 30-tallet, som for eksempel Nasjonal Samling, men ingen av disse partiene fikk innflytelse eller særlig mange stemmer. Til dels på grunn av den politiske elitens evne til å inngå kompromisser. For NS sin del forble partiet et ubetydelig parti helt frem til okkupasjonen.

Et annet element som skiller førkrigstidens Norge, fra etterkrigstiden var synet på folkegrupper, raser og relasjonene dem imellom. Man må ikke overdrive betydningen dette hadde for samfunnet og folk flest, men 2. verdenskrig kan ikke forstås uten å ta høyde for disse tankene. Både nazistene og fascistene hadde et menneskesyn som hadde grunnlag i førkrigstidens rase- og folkesyn. Nazistene var rasister, og mente at enkelte folk var genetisk overlegne de andre. Fascistene derimot holdt seg til en ekstrem form for nasjonalisme, der nasjonene hadde egne egenskaper, nasjonens styrke var viktig og der noen nasjoner var overlegne igjennom sin styrke. En mulighet for at Johnsen kan ha samarbeidet med tyskerne

¹¹³ Ohman Nielsen: 2001 s. 22f

og NS kan ha vært at han delte deres syn på rase og nasjon. For å finne ut av dette må vi se litt på det synet som var vanlig før krigen. Bare på denne måten kan man finne ut om Johnsen skilte seg fra de typiske nordmenn, som tross alt ikke var nazister eller NS-tilhengere.

Biologisk verdenssyn

Det biologiske verdenssynet hadde ikke større påvirkning på folk flest. De fleste nordmenn, hadde mest kontakt med andre nordmenn og det å treffe andre folkegrupper må ha vært en sjeldenhet. Unntaket fra dette er sannsynligvis folkegruppen vi i dag skjønner som Tatere.

Likevel fikk verdenssynet innvirkning både på folkelig og politisk nivå. Holdninger til fremmede folkeslag, inkludert samer og kvener, vil hos en moderne person fremstå som rasistisk, men var utbredt og normalt i samtiden. Dette hadde til en viss grad sin opprinnelse i den nye evolusjonsteorien. Etter hvert som Charles Darwins utviklingsteori fikk større feste i befolkningen ble idéen om at den sterkeste overlevde overført til folkegrupper og «raser». Samtidig som folkegruppene på denne måten ble rangert ut ifra målestokker som kultur og «livskraft», det vil si evnen til utvidelse og spredning av ens egen kultur, fikk også folkegrupper kjennetegn som beskrev dem som helhet. Samene ble som sådan enkle og barnlige, og i den grad de oppnådde noe, hadde det sitt opphav i norske eller svenske elementer.¹¹⁴

Konsekvensen av dette verdensbildet var en politikk som hadde som formål å fornorske de andre gruppene. På denne måten kunne de «mindre» folkegruppene løftes opp på et høyere kulturnivå, noe som var mulig. Dette var ikke en negativ ting i samtidens øyne, snarere tvert imot, og selv om det fantes noen røster som protesterte, var denne måten å se verden på allment akseptert, og utbredt.¹¹⁵

Nå som vi har sett litt på rammene rundt Johnsen liv og forskning, kan vi se på hva han har skrevet. Som tidligere nevnt vil fokuset i denne oppgaven ligge på bøkene *Noregsveldets undergang* og *Norges bønder*. Forhåpentligvis vil disse bøkene gi oss en innsikt i Johnsens politiske syn og historiesyn, og hvordan disse eventuelt utviklet seg i årene fra 1919 til

¹¹⁴ Kjelstadli: 1994 s. 15-18

¹¹⁵ Ibid

krigsårene, spesifikt 1944. Først vil vi se på *Noregsveldets undergang* og deretter *Norges bønder* med fokus på spørsmål som kna svare på det vi leter etter.

Noregsveldets undergang

Norges *storhet* og *nedgang* har, som sett, vært et tema for mye debatt opp igjennom tidlig norsk historiografi. Det er dermed ikke så overaskende at Oscar Albert Johnsen også fattet interesse for denne perioden. I boken *Noregsveldets undergang* forsøker han å forklare hvordan dette kunne skje. Som han selv skriver i innledningen;

«Det norske folk som engang eide en så flommende livskraft, som omspente Europa med vikingetog og på sine opdagerferder nådde ennu langt vider, som befolket fjerne øer og land med og utviklet en rik og særpreget kultur, materiell og åndelig, hvorledes kunne det synke ned i den dvaletilstand, som synes å beherske det i det 15. og 16. århundre?»¹¹⁶

I *Noregsveldets undergang* er det flere elementer som vi vil forsøke å klargjøre. Både for å forstå Johnsens historiesyn og politiske syn. For å svare på disse spørsmålene vil vi forsøke å få klarhet i Johnsens syn på flere temaer. Når det gjelder det politiske synet i Johnsens samtid, er det mer å hente i den andre av de bøkene oppgaven vil behandle, nemlig *Norges bønder*, så her vil fokuset være hva vi kan finne ut igjennom hans historiske presentasjon.

Det første av interesse er folkestyre, eller demokrati. Ordet demokrati brukes ikke i boken i det hele tatt, men folkestyre brukes relativt ofte, og må forstås som synonymt med demokrati. Det vil si et styresett som involverer befolkningen i de politiske beslutningene, enten direkte, eller indirekte gjennom valgte representanter til et politisk organ, i denne sammenhengen, tinget. Som vi har sett hos andre historikere, har fortiden blitt brukt til å legitimere samtidens politiske system, og det er interessant å se om Johnsen viser en preferanse for folkestyret. Det andre spørsmålet følger av det første, hva er hans forhold til eneveldet og sterke ledere?

Det tredje er Johnsens syn på fremmede folkeslags innflytelse på norsk historie. Hansaen spiller en stor rolle i en periode, spesielt i senmiddelalderen. Er han positiv eller negativ til dens posisjon? Dette er spesielt interessant da hanseatene var tyskere; kan man finne indikasjoner som tyder på at Johnsen var overdrevet tyskvennlig? Hvis så, kan det kanskje forklare hans oppførsel under krigen.

¹¹⁶ Johnsen, Oscar Albert *Noregsveldets undergang et utsyn og oppgjør nedgangstiden* Aschehoug og co (W. Nygaard) Kristiania 1924 s. 1

Det fjerde spørsmålet er Johnsens syn på nasjonen. At nasjonen var viktig for Johnsen er udiskutabelt, men hva mente Johnsen var en sterk nasjon, hva gjorde storhetstiden forskjellig fra nedgangstid og unionstid? Hvilke rolle spiller materielle goder, og hvilke rolle spiller kulturen, i spørsmålet om nasjoners styrke?

At Johnsen hadde et noe rasistisk, i vår samtids øyne, eller et sosialdarwinistisk verdenssyn, er ikke overraskende gitt hans samtid. Spørsmål fem blir da om dette gis særlig plass i denne boken, og om han syn går utover samtiden? Kan dette forklare hans samarbeidsvilje med tyskerne?

Som vi kan se ut fra spørsmålene, blir da dette kapitelets mål, å klargjøre om det er noe i boken som kan forklare Johnsen adferd under krigen. I tillegg er det interessant å se hvordan Johnsen passer inn i den norske historiefaglig tradisjonen.

Boken kom ut i to utgaver, i 1924 og 1944. I all hovedsak vil fokuset ligge på første utgaven. Forskjellene mellom bøkene er minimale, men 44-utgaven har et oppdatert språk, NS-rettskriving, og enkelte endringer har blitt gjort som tar høyde for at 20 år er gått. I de tilfeller hvor det er endringer utover dette, er ikke endringene store nok til å forandre helhetsinntrykket fra teksten. Så hva slags inntrykk kan vi få av teksten?

[Firehundreårsnatten del 1](#)

La oss begynne med å se på Johnsens syn på hva som ledet til Norges «nedgangstid». Johnsen begynner mye av sin innledning med å snakke om de forskjellige teoriene som hadde blitt fremlagt frem til da, og å vurdere disse.

Det kan trekkes flere konfliktlinjer i Johnsen fremstilling. Den først linjen er om det er sosiale eller klimatiske grunner til nedgangen. Her henviser Johnsen til klimateorien, som ble lagt frem allerede i 1824, men som nylig hadde fått en forkjemper i Edvard Bull. Klimateorien gikk ut på at nedgangstiden ble bestemt av klimatiske endringer. Det vil si at landet ble kaldere, vintrene lengre, og som følge av dette ble også avlingene dårligere. Med tanke på at den viktigste kapitalen i perioden var basert på landbruket kan man se hvordan dette virket som en tilfredsstillende teori. Johnsen anerkjenner også Bulls argument om at en slik

klimaforverrelse måtte påvirke Norge og dets skattland, mer enn Danmark og Sverige. Dette på grunn av beliggenhet og geografi.

Johnsen aviser derimot denne teorien, ikke på grunn av dets innhold som han anerkjenner er *forlokkende*, men fordi han mener det mangler bevis. I Johnsens øyne er ikke listene over uår og frost i det 14. og 15. århundrer gode nok argumenter, særlig fordi han mener slike uår ikke er unike for denne perioden. Tvert imot mener han at selv om listene fra tidligere århundrer ikke er komplette, så kan man se lignende tendenser da. I tillegg viser han til *frukt dyrking i Hardanger*, og *hagedyrking ved Mjøsa* på 14. og 1500-tallet som bevis på at klimaet ikke kan ha vært veldig annerledes. Med tanke på at de tidligere århundrer er storhetstidens århundrer, eller i hvert fall århundre, så kan man se hvordan Johnsen kunne komme til en slik konklusjon. Han avviser likevel ikke klimateorien helt, som vi skal se litt senere.¹¹⁷

Johnsen snur seg isteden imot sosiale årsaker for sitt historiesyn. Her tar han for seg både Sars og Aschehougs teorier om en svak adel var årsaken til at Norge falt, noe Johnsen mente var den herskende teori. Han avviser Sars påstander om at Norges mektige adel, som den sterkeste i Norden skulle ha ledet til at adelen ble den svakeste. Dette var på grunn av forfatningen, som bør forstås som samfunnets maktstruktur og ikke en faktisk forfatning. Han kaller Sars teori paradoksal, og går videre til å avvise at historiske lover skal kunne brukes til å forklare historiske fenomen. Isteden ser han på Aschehougs teori om at nedgangen lå i landets fattigdom. Fattigdom her må forstås som mangelen på dyrkbar jord, og avsidesbeliggenhet. Johnsen mener at denne teorien har mer for seg, og trekker her inn igjen klimateorien, som noe som hører sammen med Aschehougs idé.¹¹⁸

Det som Johnsen derimot prøver å få frem er at ingen av disse teoriene er årsaken til nedgangstiden. Det var ikke landet fattigdom eller dets sosiale struktur som ledet til nedgangen, i hvert fall ikke når det kom til adelen. Årsakene lå andre steder.

Johnsens argument må settes sammen fra hele boken, men oppbyggingen kan forklares slik. Først prøver Johnsen å vise at adelens betydning for nedgangstiden er overdrevet. Deretter vil han vise at bøndernes posisjon var mer sentral enn det som var gjeldende teori. Videre vil han

¹¹⁷ Johnsen: 1924 s. 5f

¹¹⁸ Ibid s. 5f

vise hvordan bøndenes apatien kunne oppstå, og dermed også hvordan Norge endte opp i union med Danmark.

Adelens rolle var kraftig overvurdert ifølge Johnsen. Etter hans mening var dette en periode hvor adelens makt var på retur, militært sett i hvert fall. Dette en periode hvor bøndene, gang på gang, hevdet sin stats selvstendighet mot mer adelige militærstyrker. Det er viktig å forstå her at med bønder menes ikke nødvendigvis bare de som jobbet med å dyrke jorden, men hele den folekgruppen som ikke utgjorde adel eller geistlighet.

Først aviser Johnsen at en sterk adel nødvendigvis er en fordel. Eksemplene han bruker er det tyske rikets oppløsning, Polens historie, hvordan den sterke adelsstaten Danmark nesten ble *oppløst* ja selv den franske adel fikk kritikk.¹¹⁹ I flere av disse tilfellen må det vel sies at Johnsen har et poeng, selv om adelen kanskje får litt for mye av skylden. For Danmarks del blir det vanskelig å akseptere at adelen skal ha skylden for nedgangen, mens kongemakten får æren av å gjenopprette staten, for deretter å reise den opp til den mektigste i Norden. Den danske kongen kan ikke fritas for pantsettingen av store deler av landet til hanseatene. Polens virkelige oppløsning begynner betraktelig senere enn 12- og 1300-tallet, selv om adelen, og spesielt alle adelsmenns rett til veto i den lovgivende forsamlingen, Semjen, må sies å ha bidratt til denne oppløsningen. Johnsens argumenter er gode, men eksemplene er håndplukket, og tar ikke høyde for utvikling i samfunnsorden. I eksemplet Polen kan det nevnes at Polen var en forholdsvis sterk stat, med territorier fra Svartehavet til Baltikum. Overdreven makt hos adelen kan være negativt, men det kan for stor maktkonsentrasjon i en hvilken som helst gruppe også være. Situasjonen i Polen er da også ikke overførbar til Norge, eller for den saks skyld noen annen stat i Europa, kanskje med unntak av det tyske riket. Senere vil Johnsen også trekke inn et argument om engelsk opposisjon til den sterke kongemakten, men i dette tilfellet spiller da også adelen en viktig rolle i begrensingen av kongens makt gjennom parlamentet og Magna Carta.

Johnsen forsøker så å understreke sitt poeng med å vise til vellykte bondereisninger i perioden. Bøndenes kamp mot kong Hans i Ditmarsken er et eksempel, utviklingen av Sveits et annet, og Sveriges kamp for en selvstendig stat skal ha utgått fra bøndene, ikke fra adelen.

¹¹⁹ Johnsen: 1924 s. 15

Mot slutten av innledningen beskriver Johnsen hvordan adelens svekkelse var et symptom på nedgangen og ikke årsaken. Når han på denne måten mener å ha vist at skylden ikke kan ligge hos adelen søker han å vise hvorfor. Ikke overraskende er det dette boken handler om, og derfor kan det ikke bare sies å være bøndernes apati som er årsaken. Det er mer komplekse årsaksforhold til det en dette. Likevel kommer Johnsen tilbake til bøndene, som utgjør folkets store majoritet, spesielt ettersom den norske adelen dør ut og borgerskapet blir tysk. Alle årsaker, som vi skal se, leder tilbake til dette. Først vil jeg beskrive hvorfor Johnsen mener bondestanden ble som den ble.

Folket umyndiggjøring i politikken

Johnsen begynner å se etter årsaker til nedgangen i perioden som kom før nedgangstiden, det vil si i storhetstiden. Siden han ikke vil ta i bruk klimateorien, blir han nødt til å lete etter andre årsaker. En av disse var samfunnsstruktur.

Johnsens syn på storhetstidens samfunnsstruktur kan trygt beskrives som mer tradisjonell enn det materialistiske synet som var forfektet av hans samtidige historikere, Koht, Bull og deres elever. Det klareste eksemplet på dette er kongeveldets rolle. Vi har allerede sett hvordan Andreas Holmsens mente at kongemakten var adelens redskap og i tett samarbeid med dem. I Johnsens øyne var det også et tett samarbeid mellom adel og konge, men det var adelen som var redskapet. Johnsen beskriver der slik:

«Hvor maktesløse de var, viste seg kanskje tydeligst da Håkon Magnusson ved forordningen av 17. juni 1308 avskaffet hele lendumannsinstitusjonen.»¹²⁰

Hvor vidt man er enig i at dette er et eksempel på kongemaktens styrke relativt til adelens, er uinteressant. Johnsen mente også at etter kong Sverres seier i borgerkrigen, og hans etterkommeres senere sikring av makten, ble adelen nå en del svakere. I dets sted steg en sterk kongemakt frem, Johnsen kaller den praktisk talt eneveldig. Kongen fikk nesten all makt, og der hvor han i teorien var begrenset, fantes det ingen kontrollmyndighet som kunne hindre ham.

Problemet med dette fra Johnsens synspunkt, er konsekvensene dette fikk for resten av nasjonen. Ikke bare ble adelens makt kraftig begrenset, og avhengig av kongen, men alle andre former for maktutøvelse opphørte. Dette inkluderte også det Johnsen kalte folkestyre.

¹²⁰ Johnsen 1924 s. 14

I Johnsens øyne var samfunnsstrukturen før Sverre, kanskje med unntak av borgerkrigene, men det sier han ikke, mer demokratisk. I dette tilfellet betyr det at makten lå hos folket igjennom lagtingene, og hos adelen som folket lokale ledere. Det *gamle desentraliserte folkestyret*, som Johnsen kaller det opphørte. Tingene hadde før gitt lov og dom, men dette falt nå til kongen som lovgiver, og hans lagmenn som nå ikke lengre var bøndene *rådgivere*, men *dommere*. På et punkt mener Johnsen likevel at kongen ikke fikk all makt, og det var i skattleggingen. Dette skal tingen ha beholdt kontroll over.¹²¹ En konsekvens av sentraliseringen av makt i kongens hender, var også at forsvaret forfalt. Jeg vil komme tilbake til dette senere.

Johnsen mente derimot ikke at dette eneveldet var rent negativt. Det skapte fred og ro, opprettholdt lov og rett, og etter Johnsens mening må det ha vært bedre i Norge enn i Danmark og Sverige. I hvert fall så lenge kongen var sterke, han nevner flere sterke konger, Håkon Håkonsson, Magnus Lagabøter og Håkon 5. Magnusson, men det er interessant å merke seg at en konge, Eirik Magnusson, ikke nevnes. Det er naturlig å anta at Johnsen så på kong Eirik som svak, men om dette betydde at svake konger var et problem er ikke sikkert. En skulle tro at med en slik sterk kongemakt, så må kongens person ha vært sentral, men siden Johnsen ikke sier noe for eller imot blir det kun spekulasjon. Så lenge kongemakten var nasjonal, altså frem til dronning Margrethes tid, anså Johnsen ikke eneveldet som et stort problem.

Når kongemakten derimot forsvant ut av landet fantes det ikke lengre noen til å kjempe for landets selvstendighet. Bøndene var blitt holdt utenfor politikken og hadde følgelig mistet *all politisk ansvarsfølelse og interesse*. Velsignelsen som den sterke kongemakten var, ble et hinder. Johnsen viser igjen til Sveits, der folket våkne deltagelse reddet deres frihet, men nordmenn, like *kraftfulle, fri og selvstendige* var blitt uskicket. I tillegg oppmuntret kongemakten middelrådighet og det ordinære i sine tjenere.

Det blir klart at Johnsen legger mye av skylden for nedgangstiden på den sterke kongemaktens skuldre. På overflaten var kongenes makt en positiv ting, men det berøvet folket for politisk interesse, og la all makt i kongenes hender. Når kongen flyttet utenlands, fulgte makten etter.¹²²

¹²¹ Johnsen 1924 s. 24

¹²² Ibid s. 14

Dette var ikke hele bilde derimot. Et nasjon er mer enn politikk tross alt, Johnsen legger mye vekt på sjøfartstradisjonen hos nordmennene, og nedgangen her var et annet symptom på nedgang..

Tapt storhet på havet

Norge er et land med en lang kyst, og en gammel sjøfarertradisjon. Når man har snakket om norsk storhet, ære eller makt, har man tradisjonelt sett alltid sett mot havet. Det var over havet at vikingene seilte og det var på havet handelen foregikk. Nettopp handelsflåten var noe av Norges stolthet gjennom deler av det 20. århundre, og gjennom to verdenskriger. Det er ingen noen overraskelse at Johnsen også valgte å fokusere et kapittel på dette temaet.

Handel er noe som går igjen i flere av kapitlene, men kapittel to er særlig viet sjømakt og utenrikshandel. Som ellers ønsker Johnsen å vise at det var en nedgang i denne perioden, både når det gjaldt flåten, eller leidangen som den ble kalt, og nordmenns deltagelse i sin egen utenrikshandel. Vi begynner med å se på leidangen.

Leidangen var noe som forfalt i perioden frem mot unionen. Johnsen understreker dette spesielt tydelig ved å henvise til slaget som stod i Bergen i 1429. Under angrepet beseiret syv skip hele leidangsflåten på 100 skip. De tok de større skipene og senket en del mindre. Resten flyktet.¹²³

På dette tidspunkt var rikets økonomi så dårlig at det ikke lenger var mulig å rette opp problemet. Dette er likevel bare et symptom på en nedgang, og interessen må være å finne ut hvorfor flåten fikk forfalle. Hendelsesforløpet ble beskrevet slik av Johnsen. Hele den norske krigsflåten var basert på leidangen. Leidangen var et system der folket rundt i landet stilte med skip, mannskap og forsyninger. Dette ble satt opp igjennom en inndeling av landet i områder, og hvert område hadde sine forpliktelser. Dette systemet fungerte på grunn av den sjømannsdyktighet som eksisterte i det norske folk, og tillot landet å stille med et uforholdsmessig stort sjøforsvar. Problemet med systemet, mente Johnsen var at det var vanskelig å forandre.¹²⁴

¹²³ Johnsen: 1924 s. 28f

¹²⁴ Ibid s. 23f

Skipsteknologien utviklet seg over tid, og i Norge viste det seg å være vanskelig å ta innover seg endringene. Langskipene som var så imponerende i vikingetiden var nå utdaterte og krevde for mye ressurser relativt til andre sjøgående skip. Som tidligere beskrevet fikk aldri kongemakten kontroll over skattepolitikken, og Johnsen legger også litt av skylden på bøndene som var for konservative. Bøndernes motvilje mot endring og, ønsket om å holde alt som det hadde vært, var dermed et problem, og allerede under Håkon Håkonsson mente Johnsen at problemet ble synlig. Johnsen mente likevel at freden i Perth i 1266 var resultatet av den *veike* kongen Magnus Lagabøte, så helt tapt var ikke flåten ennå på den tiden.¹²⁵ Johnsen vokter seg for å kritisere bonden for mye og deres motvilje mot omlegging av leidangen blir bate *delvis* forklart med høyt skattetrykk. Bøndene hadde rett og slett ikke muligheten til å skatte mer. Dermed kun ikke de nødvendige reformer gjennomføres, med påfølgende konsekvenser.

Sjøforsvarets nedgang ble også forklart med at kongene under Sverre-ætten ikke interesserte seg nok for flåten. Etter at kongene sikret sin posisjon, beholdt de folkeforsvaret, leidangen og *landevernet*, men steden fokuserte de på en adelig hær. Johnsen mente denne adelshæren var utdatert allerede da den ble innført. Festningsverkene fikk også støtte, men ble på sikt til unionskongenes støttepunkter, selv om de bidro til forsvaret når kongemakten var nasjonal.¹²⁶

Johnsens forklaring på nedgangen i sjøforsvaret ble dermed en blanding av kongelige og folkelige årsaker. Bøndene var for konservative og uvillige til å endre seg, selv om Johnsen ikke påpeker at de ikke kunne yte mer. Samtidig får styresmaktene, det vil si kongen, kritikk for å fokusere på en elitehær som allerede var utdatert, og festninger, som riktignok forsvarte landet, men som også ble et middel mot selvstendigheten senere. Motviljen mot å inkludere folket i forsvar og politikk, ser ut til å ha vært et sentralt punkt i Johnsens forklaring av nedgangstiden.

Det feltet som gjorde Norge i stand til å stille en slik sterk flåte til å begynne med er basert på handel. I Johnsens øyne var nordmenn et uforferdet folkeslag, fattige, men skipsdyktige.¹²⁷ Lenge var det normalt for nordmenn å delta aktivt i handelen og Johnsen hadde høye tanker om nordmennes relasjon til sjøen.

¹²⁵ Johnsen 1924 s. 26f

¹²⁶ Ibid s. 14f

¹²⁷ Ibid s. 23f

«Nordmennene var således i vikinge- og sagatiden et sjøfarende folk, hvis naturlige tumleplass var store områder på Atlanterhavet og Nordishavet, som omspent av deres kolonier; men også på Nordsjøen og selv på den Irske Sjø følte de sig som hjemme.»¹²⁸

Videre skriver han hvordan norske skip var godt representert i mange engelske havner, og at deres bidrag til handelen var betydelig, ja samlet sett større enn noen andres.¹²⁹

Til tross for den noe saklige tonen Johnsen skriver i, og til tross for at teksten består av mye fakta i form av tall og årstall, er det vanskelig ikke å ane tonen av stolthet hos Johnsen. Han anser dette klart som noe å være stolt av, og dermed noe det var ille å tape. Det kommer ikke som en overraskelse at Johnsen har enkelte patriotiske tendenser, men dette et godt bevis for hans syn.

Nedgangen i nordmennenes deltagelse i handelen, blir knyttet direkte til hanseatene. Johnsen mener at grunnlaget for Hanseatenes makt ble opprettet allerede under storhetstiden, nærmere spesifikt under kong Håkon 5. Magnusson (1245-1319). To grunner kan utledes av Johnsens påstander for hvordan dette kunne skje. Den første er forfallet av nordmennenes deltagelse i handelen, og det andre er en favorisering av tyske kjøpmenn fremfor norske og engelske.

Hendelsesforløpet som Johnsen mener viser hvordan nordmenn forsvant fra handelen, og særlig utenrikshandelen tar utgangspunkt i at nordmenn opprinnelig var et sjøfarende folk, som arvet et velutviklet handelsnettverk i Nordsjøen fra vikingtiden. I den første perioden etter vikingetiden var da også nordmenn svært aktive i handelen. Særlig var det adelen som drev handel, og de var også med på handelsreisene. Etter hvert sluttet de å delta på disse toktene, men forble aktive som eiere av kapital og skip. I denne perioden vedgår Johnsen at ett norsk borgerskap, eller handelsstand, vokste frem. Dette hadde for øvrig blitt vist av Alexander Bugge. Det Johnsen ikke går med på er at denne gruppen var særlig stor eller innflytelsesrik. Han mente at de var avhengige av adelen, særlig siden adelen var de viktigste kundene. Noen ble kanskje rike, men ingen av dem ble mektige.

Etter hvert som tiden gikk, ble adelen, og også kirken som godseiere, mer opptatt av sine jordeiendommer, og la ressurser og interesse ned i disse. Handel ble bare noe de drev med for

¹²⁸ Johnsen 1924 s. 30

¹²⁹ Ibid s. 30f

å få det de trengte og for å kunne tilegne seg luksusvarer. De hadde liten interesse i å delta selv. Siden Johnsen mente at det ikke fantes noen nevneverdig borgerstand, ble norsk handel stillestående og utdatert¹³⁰

Etter hvert utkonkurrerte hansaen den norske handelen. Den fikk også en rekke privilegier, som gjorde at de satt seg mer og mer fast i landet. Dette ledet også til at de tok over mer og mer av handelen i Norge, ikke bare med utlandet, men også i innlandet, hvor de lenge var utestengt ved lov.

Årsaken til denne utviklingen lå som vi har sett hos alle godseierne, inkludert kirken. Johnsen mener at kirken favoriserte hanseatene for sterkt, dette for å oppnå at den norske borgerstanden forble fattig. Dette var et fellestrekk med kirkens medlemmer i andre land, fordi de fryktet et rikt og mektig borgerskap. Noen grunner for denne frykten gir han ikke, men konsekvensen ble at kirken var hanseatenes sikreste støtte i landet.¹³¹

Hanseatenes tilegnelse av et faktisk monopol på norsk handel, hadde sitt opphav i politikken. Med nordmenns deltagelse oppstod dette monopolet allerede i storhetstiden. Helt spesifikt mente Johnsen at monopolet begynte å utvikle seg allerede under Håkon 5. regjeringstid. Håkon foretrakk tyske kjøpmenn ovenfor engelske, og Johnsen begrunner dette med forfatningene i de respektive hjemlandene. I Tyskland skal fyrstemakten ha vært sterk, mens i England utviklet det seg en forfatning som begrenset kongen.¹³² Kongen foretrakk derfor tyskere, fordi de ikke kunne spre like farlige idéer blant nordmenn som engelskmennene, som vi skal se straks. Håkons favorisering av tyskerne kunne også ha andre grunner. Han var tilknyttet Nord-Tyskland gjennom ekteskap, og, ifølge Johnsen, var han i slekt med Robert Bruce i Skottland. Dermed skal han ha hatt dynastiske grunner til å favorisere tyskere og være fiendtlig ovenfor England.

Johnsen mener derimot at den viktigste grunnen var forfatningene i England og de tyske statene. Han til den politiske utviklingen på 1200-tallet og hvordan den påvirket Håkon. Johnsen mente at i denne perioden utviklet det seg et folkestyre i England, som kunne ha fått Håkon til å føle seg truet. Den nære kulturelle tilknytningen til England kunne lede til at disse

¹³⁰ Johnsen 1924 s. 30ff

¹³¹ Ibid s. 64

¹³² Ibid s. 38

tendensene til folkestyre ville smitte over på Norge, noe Håkon åpenbart ikke ønsket. Denne fiendtligheten ovenfor alt engelsk, skal ha blitt vist igjennom avskaffelsen av baronverdigheten og gildevesenet. Samtidig utviklet det seg i Tyskland et fyrstevesen, der fyrstene hadde stor makt, og de frie byene hadde ikke like stor innflytelse.¹³³

Denne argumentasjonen virker noe søkt. At England skal ha blitt særlig demokratisk i denne perioden er sterkt tvilsomt, og når Johnsen skriver at *storbønder* og *kjøpmenn*, som folkevalgte representanter satt side om side med Englands baroner blir det vanskelig å akseptere argumentet. Riktignok er dette Magna Cartas periode, som startet i 1215, men Magna Carta var adelens seier mot kongemakten, ikke folkestyrets. Samtidig er påstanden om at Tysklands fyrster ikke var en like stor trussel mot den norske kongemaktens styrke like tvilsom. Hansaen var tross alt et forbund av tyske handelsbyer, med forsvar som et av forbundets elementer. Likefullt var dette Johnsens forklaring på det begynnende hansamonopolet.

Kongens nedleggelse av gildene var ikke bare et eksempel på kongelig motvilje mot alt engelsk, og frykten for gildenes potensielle posisjon mot hans makt. I tillegg svekket de byene og borgernes posisjon, som var en del av kongens ønske om å samle all makt i sine hender.¹³⁴

Etter dette greide hansaen over tid å skaffe seg flere rettigheter som sikret deres posisjon. I den forstand det var noen motstand mot hansaen, så var det kongen som stod imot. Kongen derimot var mest interessert i inntekter, og selv om han kom med lover og forordninger, viste han ingen vilje til å håndheve dem. Mot slutten av Sverre-ættens tid, mente Johnsen at det allerede var et de facto monopol.¹³⁵

Etter denne perioden, fremstilles situasjonen mer som en kamp mellom konge og hansa, der forskjellige maktforhold har påvirket hvem som hadde overtaket. Over tid styrket allikevel hansaen sin kontroll, også over innlandshandelen. Norges deltagelse i handel tok seg først opp etter hanseatenes fall.¹³⁶

¹³³ Johnsen 1924 s. 40f

¹³⁴ Ibid s. 35

¹³⁵ Ibid s. 44

¹³⁶ Ibid s. 53

Årsaken for hanseatenes overtagelse av handelen i Norge ble dermed todelt. I begge tilfeller faller årsaken likevel tilbake på overklassen. Godseierne, både verdslige og kirkelige, lot sin egen handelsdeltagelse forfalle på grunn av andre interesser. I tillegg nevner Johnsen ridderidealene, med sin forakt for de borgerlige yrker, som en årsak. Det andre problemet lå i kongens villighet til å la tyskerne ta kontrollen, og kongens motvilje mot konkurrentene, det vil si engelskmennene.¹³⁷

Johnsen forklarte overklassens velvilje til utlendingene med begrepene *policy of plenty* og *policy of power*. Det første gikk ut på å få mest mulig billigst mulig. Det andre begrepet betyr å bygge opp en innenlands handel og byliv som ville gjøre staten sterkere igjennom skattlegging og økte inntekter.¹³⁸

Hvordan Johnsen formidler dette er interessant. Hverken ordene eller tonen i teksten kan beskrives som veldig ledende, men en leser kan likevel få et inntrykk av Johnsens meninger om denne oppførselen. Adelen og kongemakten kritiseres ikke rett ut, men man får likevel inntrykk av at Johnsen helst hadde sett at *the policy of power* skulle vært fulgt. Klarest blir dette når Johnsen skriver om kongene forhold til borgerne:

«At de normalt burde ha overtatt hele den utenrikshandel og skibsfart som aristokratiet ikke lenger kunde eller vilde utøve, synes å ha ligget dem omtrent likeså fjernt som det lå de adelige og kirkelige godseiere og bøndene.»¹³⁹

Jeg har selv understreket normalt, siden dette ordet understreker mitt poeng godt. Johnsen mener at den normale utvikling skulle vært borgerskapets fremvekst, men som han selv skriver tidligere, dette er ikke noe som skjer før flere århundrer senere. Johnsen anklager i praksis kongemakt, godseiere, ja selv bønder, for ikke å være århundrer foran sin samtid. Ja han beskriver *policy of plenty* som et europeisk fenomen i deres samtid. For en mann som i innledningen skriver; «Å forklare historiske foreteelser ved hjelp av historiske lover vil vel også i regelen være forgjeves.»¹⁴⁰ fremstår Johnsen veldig klar på hvordan han mener historien burde vært. Man kan først klage over at noe ikke skjedde, når man har satt en norm for hva som burde skjedd. Johnsen ville nok ha påstått at hans syn på hanseatene og nordmennene ikke er et bevis på lovmessig tanke hos ham, og det er nok ikke bevisst. På den

¹³⁷ Johnsen: 1924 s. 33

¹³⁸ Ibid s. 35

¹³⁹ Ibid s. 36

¹⁴⁰ Ibid s. 7

andre siden undergraver det hans argument om hvordan disse gruppene kan ha bevisst skyld i nedgange. Som forklaring på hva som skjedde, er det nok et godt eksempel, men hans argument svekkes av at han mener historien burde bevege seg i en bestemt retning. Det er sannsynlig at Johnsen, underbevisst, presenterer hva som skjedde, og hva som han mener burde skjedd. Deretter legger han frem anklager mot fortidens folk for at de ikke fulgte historiske lover, som han selv benekter finnes.

Uansett må det sies at Johnsens forklaring på hanseatenes makt er både materiell og kulturell, men mest kulturell. Det er et ønske fra adel og geistlige om å holde borgerne nede igjennom økonomiske midler, og en interesse av å maksimere sitt utbytte. Samtidig gir Johnsen det hele et samfunnsmessig preg, igjennom å gjøre det til en konflikt mellom kongemaktens idealer og ideer om folkestyre. En kamp som kongen vinner, til nasjonens tap. Han kan også se ut til å mene at det riktige valget i perioden, hadde vært å ignorere de materielle grunnene, for i stedet å ha et mer nasjonalt sinnelag.

Kirken

Kirkens rolle i nedgangen kan beskrives i få punkter. Som vi allerede har sett var kirken som godseier medvirkende i hanseatenes monopol ifølge Johnsen. Videre mener Johnsen at de må bære deler av skylden for at kongedømmet flyttet ut av landet, og ble der. Deres manglende nasjonale sinnelag ble også bemerket av Johnsen. De manglet sans for *det gamle nasjonale åndsliv*, og fokuserte mer på lover og teologi.¹⁴¹

De ble kritisert for hvordan de blant annet ignorerte Grønland, særlig med tanke på at biskopen aldri var til stede på øya.¹⁴² I det store og det hele var kirkens støtte til den utenlandske kongemakten noe Johnsen mislikte, og opprøret frem mot 1537 av erkebiskopen kom for sent. Kirkens unionsvennlige innstilling mente Johnsen bygget på kirkens motvilje mot Sverre-ætten. Ætten hadde folkets kjærlighet, bispene hadde ikke, og kongene kom i veien for bispenes maktmisbruk. Etter at kongemakten flyttet ut hadde kirken fritt spillerom ovenfor bøndene, og kunne dermed utnytte dem fritt.¹⁴³

¹⁴¹ Johnsen: 1924 s. 300

¹⁴² Ibid s. 63

¹⁴³ Ibid: 1924 s. 63f

Firehundreårsnatten del 2

I det store og hele kan årsakene til nedgangen sees i lys av det som er beskrevet her ifølge Johnsen. I tillegg til de punktene, skriver Johnsen mye om den politiske utviklingen mot en sterk, nesten absolutt, kongemakt. I det store og hele er disse kapitlene kun redegjørelse, og bringer ikke mye nytt til poengene over. Det kapitlet som ellers trekker inn en årsaksforståelse er kapitlet om Svartedauden. Johnsen avviser at Svartedauden gjorde landet så svakt at det måtte i union. Selv om han anerkjenner at landet ble kraftig svekket, og mente at Norge ble rammet hardere enn andre nordiske land, om enn ikke i prosenter av landets befolkning som omkom, så i effekten av disse dødsfallene. Landets forble selvstendig i et halvt århundre etter pesten og i disse periodene forble de norske institusjonene åpne. Heller var ikke svekkelsen av landets forsvarsevne en årsak til fallet. Det var ikke før unionen hadde vært i effekt lenge, at tanken på å beholde Norge i den ble aktuell ifølge Johnsen. Han legger også til at Norge greide seg godt nok ovenfor Sverige i Håkon 6. konflikt med dette riket, og mot hansaen, så forsvaret kan ikke ha vært så dårlig.¹⁴⁴

Johnsen plassere årsaken for Norgesveldets fall hos kongemakten, som førte en dynastisk politikk med stor suksess. Spesielt Margrethe av Danmark blir ansett som en dyktig politiker. Johnsen ser for øvrig ut til å ha stor respekt for Margrethe, selv om han ser på henne som en fiende av den norske nasjons overlevelse. Dermed flyttet kongemakten ut, og Norge mistet sin selvstendighet. Det at Norge ble en jordbruksstat, en effekt av at de sluttet å være en sjømakt, var det andre store problemet. Godseierne hadde interesse av unionen, siden de gjerne hadde jordeiendom på tvers av grensene, og Norge som jordbruksnasjon var også uunngåelig svakere enn sine naboland, spesielt Danmark. Den relative makten mellom rikene, ledet automatisk til at kongemakten måtte ende opp i Danmark. Johnsen finner det nødvendig å påpeke at kongemakten i Danmark var avhengig av adelen, noe som var like ille for Norge som det faktum at kongemakten flyttet ut. Avsluttende kan man merke seg at Johnsens konklusjon var at så lenge det var et nasjonalt styresett, så kunne Norge ha beholdt sin frihet. Selv om det var svakt var det få land som hadde interesse av å erobre det. Landets natur burde også kunne bidra i forsvaret.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Johnsen: 1924 s. 74-77

¹⁴⁵ Ibid

Til slutt kan vi ta for oss Johnsens syn på Sverre-ættens maktpolitikk, som undergravde muligheten til et folkelig opprør mot den fremmede kongemakten. Ifølge Johnsen fantes det en slik motstand, blant annet var det uvilje mot Erik av Pommeren. Denne politikken fra kongemakten ødela folkestyret og fjernet en motmakt til kongedømmet.¹⁴⁶

Nå som vi har en klar oversikt over Johnsens syn på nedgangstiden og hva han mener er årsakene, kan man spørre seg, hvordan passer Johnsen inn i norsk historiografi. Han er ikke materialist i samme grad som sine samtidige. Pestens betydning avviser han, og som konsekvens av dette avviser han at Norge var for svakt til å greie seg på egenhånd. Dette bryter med de konservative historikerne fra den forrige generasjon. Han mener selv at han ikke følger noen større teori om lovmessighet i historien, og hans historieoppfatning bærer ingen preg av å være teleologisk eller positivistisk som hos Sars. Egentlig fremstår han mest som en fortsetting av den historiske skolen til Munch og Kayser, men også her er det forskjeller. Det mest åpenbare er at han skriver om nedgangstiden. For videre å undergrave et argument om at han er materialistisk i sitt syn må det understrekes at han anser politiske årsaker for rikets nedgang til å være de avgjørende. Materielle årsaker er tellende, men ikke i en marxistisk forståelse av produksjon og klasse.

Den beste måte å beskrive Johnsen syn på nedgangstiden er at han hadde en blanding av de foregående generasjoners oppfatning, med litt eget. Han har nasjonstanken til felles med Kayser, Munch og Sars. Han deler Sars syn på at historien må forstås som en helhet, og at hver epoke er en del av en større helhet, og at man ikke kan se bort fra perioder man ikke liker. Dette siste er riktignok ikke så tydelig i denne boken, siden den omhandler en epoke spesielt, og ikke ønsker å gi en komplett Norgeshistorie. Han forkaster ikke alle materielle faktorer, selv om han foretrekker andre forklaringer, og han er inspirert av de konservative historikerne fra slutten av 1800-tallet, når det gjelder tilnærmingen til kilder og data. Johnsen, basert på *Noregsveldets undergang*, er en arvtager av den norske historiske skolen, som grunnlagt av Kayser og Munch. Om man ser bort ifra Sars positivistiske historiesyn, kan man si at Johnsen arver noe herfra også, men bortsett fra det nasjonale synspunktet ligner han mer på de konservative i forrige generasjon. Enkelte elementer er også Johnsens egne, som nedvurderingen av adelens rolle i forhold til de andre samfunnsklasser. Adelens oppførsel var bare en del av problemet som leder til nedgangen. Om vi ser på historieskrivingen frem til

¹⁴⁶ Johnsen: 1924 s. 85f

krigen, og ignorerer det som kommer etter, så kan vi lage et bilde av et tre. Stammen er hovedlinjen i historiografien, og begynner med Kayser og Munch, for deretter å fortsette med Sars. Mens de konservative og materialistene er grenene, så må Johnsen plasseres på stammen. Han er åpenbart ikke en kopi av det som kom før, men han har klare felles syn med den nasjonale skolen.

Enevelde og folkestyre

Vi har allerede sett hva Johnsen har å si om politiske forhold i middelalderen, men hva slags konklusjoner kan vi trekke ut av dette. Det er viktig å merke seg at denne boken ikke fokuserer mye på politikk, *Norges Bønder* vil være mer nyttig på det temaet selv om Johnsen aldri skrev med politikk i tankene, men noe kan vi se ut fra hva han skriver.

Om vi skal tro Johnsen ville Norges selvstendighet vært lettere å sikre om bare folket hadde vært mer våkne. Johnsen mente at befolkningen generelt hadde mer imot unionen, med fremmede fogder og en fjern monark, enn det kirke og adel hadde. Som sådan må vi gå ut ifra at han mente avpolitiseringsen av folket var noe han anså som negativt.

På den andre siden er ikke Johnsen helt villig til å fordømme den sterke kongemakten. I hans øyne er kongens makt en klar faktor i Norges storhet i gullalderen, sterke konger kunne hevde nasjonens interesser, og de var bedre i stand til å sikre landet.

Likevel tror jeg at man må si at Johnsen hadde en negativ innstilling til kongens posisjon. Kongens maktsentralisering kan ha fremstått som positivt, men det ble nasjonens bane. Kongemaktens utflytting etterlot ingen norsk maktutøver. Kirken som kunne vært det, var først unionsvennlig som vi har sett, og reiser seg først mot kongemakten når dens posisjon trues. Dermed blir folkets apati et problem. Kongenes holdning til forsvaret blir også kritisert, og Johnsen knytter dette til kongens maktpolitikk.

Selv om Johnsen hadde et positivt bilde av folkestyret er det viktig å innse at han aldri i denne boken fremstiller folkestyret som et gode i seg selv, selv om han virker positiv i beskrivelsen av det. Det er hva tapet av folkestyret leder til som er av verdi. Nasjonens selvstyre er viktig, og hvem som styrer ser ikke ut å være problematisk. Den sterke kongemakten ser ikke ut til å

være galt av prinsipielle grunner, men han kritiserer det når han mener kongene svekker nasjonen og dets makt. Blant annet Magnus Lagabøte ble kalt veik etter freden i Perth.¹⁴⁷

Når det gjelder folkestyret, fremstår Johnsen til tider motstridende. I det store og hele vil jeg likevel mene at Johnsen var positivt innstilt til folkestyret. Folkets deltagelse i politikken virker å være noe av det som styrker nasjonen som helhet, en del av folkets åndskraft, for å bruke Johnsens vokabular.

Tyske hanseater, engelskmenn og andre utlendinger

Jeg har tidligere beskrevet hvordan Johnsen mente hanseatene fikk kontroll over den norske handelen, på bekostning av nordmenn og engelskmenn. Spørsmålet er likevel, hvordan så Johnsen på dette, hva mente han om dette?

Johnsen ser ikke ut til å noe mot hanseatene fordi de var tyskere, snarere var problemet at de ikke var nordmenn, og han anerkjenner at de hadde noe godt for seg. I 1924 skriver han hvordan handelen hadde noen fordeler. Fiskere i Nord-Norge og bønder rundt om landet var sikrere økonomisk, i hvert fall til å begynne med.¹⁴⁸ I 1944 utgaven går Johnsen enda lenger. Her er tyskernes rolle blitt uvurderlig for kolonisasjonen av Finnmark, den ble faktisk *helt båret oppe av den tyske handelen*. Den sikret også at levevilkårene i nord var stabile og gode.¹⁴⁹

Han tar også for seg Sars argumentet om at hanseatene fylte et vakuum i det norske samfunnet, siden det ikke fantes noen borgerstand i Norge. Som vi allerede har sett, avviste Johnsen dette, og mener at hansaen *knuste* den isteden. Så hansaen gjorde i Johnsens øyne mer skade, enn de gjorde gagn for landet. Etter at hanseatene hadde sikret seg kontroll, brukte de vold og list, krigsmakt og diplomati for å beholde simonopol. Dette ledet igjen til at så lenge hansaen fantes, utviklet det seg ingen borgerklasse, noe som igjen var dobbelt synd da deler av perioden forøvrig var *borgernes tidsalder* ifølge Johnsen. Tapet av en slik borgerstand berøvet landet for de ressurser som trengtes, blant annet for å fornye flåten.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Johnsen: 1924 s. 26

¹⁴⁸ Ibid s. 50f

¹⁴⁹ Johnsen, Oscar Albert *Noregsveldets undergang et utsyn og oppgjør nedgangstiden* Eget Forlag Oslo 1944 s. 56

¹⁵⁰ Johnsen 1924: s. 50-53

Johnsen stopper ikke der, men anklager hanseatene for å misbruke sitt monopol til å selge dårlige varer. Han nevner også hvordan de holdt seg atskilt fra samfunnet generelt, igjennom å gjøre sine *kontor og faktorer* til *kolonier*. Dette hindret assimilering, som kunne gjøre dem til nordmenn.

I det hele er det klart at Johnsen hadde en negativ innstilling til hansaen. Det er ikke først og fremst at de er tyskere som er problemet, men det at de ikke er nordmenn. Hansaen, ifølge Johnsen, var populær i landet, men folket visste ikke sitt eget beste. Dette hindret fremveksten av en norsk borgerklasse og ledet inntektene fra handelen ut av landet. Om Johnsen ville vært like hard mot en norsk borgerstand som oppførte seg som hansaen er tvilsom. Det vil si, om nordmenn og hanseater hadde byttet plass, ville Johnsen sannsynligvis prisert dem for deres rolle. Konklusjonen må derfor bli at det er deres ikke-norske nasjonalitet som er problemet og ikke deres oppførsel.

Johnsen snakker derimot ikke bare om tyske kjøpmenn. Han nevner også engelskmenn, hollendere og flamlendere. Spesielt som konkurrenter til hanseatene. I det store og det hele virker Johnsen positivt til England, mer så enn til Tyskland. Om vi skal tro at Johnsen hadde store tanker om folkestyret, så har vi allerede sett hva han mente om England på dette feltet. Det er vanskelig å se for seg at Johnsen ville byttet hansaen med engelskmennene, like for like, men han virker mer sympatisk ovenfor dem. Denne sympatien har nok mest å gjøre med idéen om min fiendes fiende, men er nok også beslektet med Johnsens oppfatning om at det å holde seg inne med England var en god idé. I det store og hele er det vanskelig å se at noe av det Johnsen skriver i denne boken viser noen større tyske sympatier, snarer tvert imot. Selv tillegget i 1944-utgaven, om kolonisasjonen av Finnmark er ikke nok til å se en tysk sympati, til det er han for sterk i sitt syn om at hansaen var skadelig for Norge.

Hva utgjør en sterk nasjon

Vi har fått et ganske klart bilde av at Johnsen anså landet beste som det viktigste. Dette må forstås som Norge, og dermed nasjonen. Et spørsmål melder seg likevel, hva vil det si at en nasjon er sterk? Er det materiell rikdom, for noen eller mange? Er det militær eller diplomatisk styrke, det vil statens mulighet til å øve innflytelse på andre stater? Kanskje er det en folkelig evne til å oppnå ting, spesielt innenfor det kulturelle? Svaret ligger nok i det kulturelle, materiell rikdom ser ikke ut til å være det grunnleggende for Johnsen. Det at

bønder og fiskere tjener på hanseatenes handel, og det at godseiere får tilgang til billige varer blir ikke sett på som en god ting for nasjonen, så man må lete andre steder.

Som vi allerede har sett, finnes det eksempler på hva Johnsen anså som tegn på nasjonal svakhet. Johnsens reaksjon på freden i Perth, er å kalle den norske kongen veik. Tanken om at øyene ikke kunne bevares fordi de *geografisk tilhørte Storbritannia* avviser han ikke, men han skriver at ingen i samtiden kunne innsett dette. Han anerkjenner at det finnes økonomiske grunner for avståelsen derimot. Håkon Håkonssons flåte var rett og slett for dyr til at man gjentatte ganger skulle utruste den.¹⁵¹ Poenget med å nevne dette er at Johnsen anser dette som begynnelsen på slutten for det norske *sjøveldet*. Dette kunne vært unngått om ikke samfunnet hadde vært så konservativt.

Et eksempel på en sterk nasjon er at nasjonen kan opprettholde sin posisjon i verden som kan sikre sitt territorium, om nødvendig med våpenmakt. I dette tilfellet var det konservative krefter som forårsaket nedgangen, men det viktige er at Johnsen anså det som en nedgang, et tap.

En annen faktor som skaper en svak nasjon er langt vanskeligere å få tak på, og har med *åndskraft* og kulturell utfoldelse å gjøre. Åndskraft er et begrep som ikke beskrives, men det kan se ut til å ha med kultur og kulturell skapelseskraft å gjøre.

Johnsen forsøker å vise at det eksisterte en rik kultur i Norge, selv under nedgangstiden. Problemet var at denne kulturen ikke var nasjonal, isteden var den lokal og fragmentert.¹⁵² Med storhetstidens slutt forsvant den gamle saga- og skaldetradisjonen. De litterære interesser forsvinner, overklassen er ikke lengre interessert, og produksjonen opphører, selv på Island. Isteden utvikler det seg en bevegelse innen folkediktningen, som gir uttrykk for livet blant folk flest. I hvert fall de mer lidenskapelige elementene av dette livet. Et annet element Johnsen mener å påvise er hvordan folk blir mer religiøse i nedgangstiden. Dette skjedde på tross av kirken og dens organisasjon, og ikke på grunn av den. Denne folkereligionen har noen synkretiske trekk, der deler av den gamle gudetroen og verdensforståelsen ble tatt opp i katolisismen, og videreført.¹⁵³

¹⁵¹ Johnsen: 1924 s. 27f

¹⁵² Ibid s. 299

¹⁵³ Ibid s. 300-318

Et eksempel på denne religiøsiteten i befolkningen henter Johnsen ifra en reiseskildring i fra middelalderen. En gruppe italienere led skipbrudd utenfor norskekysten i 1432. Noen av disse endte opp på øya Røst, og en mann med navn Qvirini skrev ned det som hendte. Johnsen skrev et sammendrag av historien for å fortelle om Norge sett igjennom utenlandske øyne, men han gikk tilbake til den litt senere for å se hva som ble skrevet spesifikt om øya Røst. Befolkningen her beskrives som from, de var gavmilde ovenfor sine gjester, hadde egen kirke og prest, til tross for at det bare var 12 familier der ute. Uskyldige var de, uten problemer med å være nakne foran det motsatte kjønn, selv om de stort sett var sømmelig kledd. I tillegg hadde de ingen problemer med å etterlate de fremmede sammen med kvinnene.¹⁵⁴

Om historien skal tas helt bokstavelig, eller om fromheten er noe overdrevet kan diskuteres. Johnsen ser ut til å feste lit til fortellingen, og i hans øyne er det et bevis på religiøsiteten i Norge var stor, selv om han påpeker at Røst var et ytterpunkt. Telemark for æren av å være det motsatte ytterpunkt.¹⁵⁵

I det store og hele er det klart at det Johnsen mener at en sterk nasjon, er et kulturskapende folk med en trygg statsmakt. Det kulturelle må utspille seg på nasjonalt hold, det er ikke nok at det forekommer på det lokale nivået. Det er også viktig at staten kan øve innflytelse på andre land. Det store tapet var å miste selvstendigheten, da dette brøt i stykker båndene som bandt landet sammen, men nedgangen begynte før selvstendigheten var tapt. Johnsens syn på historien blir dermed idébasert, det er idéen om styrke og felleskap som skaper en sterk nasjon. Uten felleskap, og uten styrke har ikke nasjonen noe, og landet blir svakt.

Sosialdarwinisme

Johnsen er ikke fri fra et sosialdarwinistisk verdenssyn der folk og grupper er i besittelse av spesielle egenskaper og karakterer. Nordmenn var uforferdet og sjødyktige, senere ble tyskerne beskrevet som det samme. I denne boken derimot er det ikke noe som tyder på et rasistisk verdenssyn, ikke engang etter våre standarder. Det er ingen grunn til å si at Johnsen gikk utover sin samtid i sitt rasesyn.

¹⁵⁴ Johnsen: 1924 s. 316f

¹⁵⁵ Ibid s. 322

Konklusjon

Når man ser tilbake på spørsmålene for *Noregsveldets undergang*, ser man at målet var å finne ut hva Johnsens historiesyn var, hvor han passet inn i norsk historiografi, og om det er noe som gir inntrykk av tyskvennlighet.

På det siste spørsmålet blir svaret nei, basert på bokens innhold. Det er ingen grunn til å tro at Johnsen hadde større sympatier for tyskerne enn andre folk, og derfor heller ikke som okkupanter, snarere tvert imot. Tapet av selvstendighet må ha vært noe han mislikte.

Johnsen viser ingen større sympati for den sterke kongemakten i teksten. Selv om kongemakten gjentatte ganger blir positivt fremstilt for sin medvirkning i historien, er det dets bidrag til tapet av selvstendighet, og skapelsen av apati i befolkningen som fokuseres på. En samlende kongemakt som forener nasjonen er positiv, men en for sterk kongemakt er ødeleggende for nasjonen som helhet, og svekker folkets mulighet til utfoldelse kulturelt.

Det som er mest oppsiktsvekkende er at han skriver bok etter NS-rettskrivningsregler. Hvorfor er det ikke mulig å få svar på. Om han var fanatisk knyttet til NS-saken, hva den enn måtte være, det var mange retninger innen NS, så burde han gått helt ut. Mer nærliggende å tro er det at han ikke var villig til å legge seg ut med okkupasjonsmakten, uten å gå på tvers av sitt eget historiesyn. Dette underbygger for øvrig tendensen vi kan se, om at Johnsen var mindre interessert i politikk enn i sitt arbeide, og fokuset på riktig historieskriving slik han så det.

Hans plass i historiografien har vi allerede diskutert, og Johnsen passer godt inn i tradisjonen, noe er hans eget, men det skulle bare mangle. Han bærer få preg av å være en materialist, og ingen preg av å være marxist, verken helt, halvt eller på noen annen måte. Han åpner likevel for at sosiale elementer har bidratt sammen med de politiske og konstitusjonelle.

Ut fra det Johnsen skriver kan han ikke sies å være tyskvennlig, men om han anså okkupasjonen som midlertidig, med muligheten for en fri norsk nasjon i fremtiden, er det ikke sikkert at han var en motstander av den. Han var også en klassisk norsk historiker i norsk tradisjon, som i det store og hele ikke knytter seg til noen større historisk lov eller teori.

Norges Bønder: Utsyn over den norske bondestands historie

Den andre boken vi skal se på er *Norges Bønder*. Som med *Noregsveldets undergang* er formålet å få innsikt i Johnsens historiesyn og hans politiske syn.

Norges bønder er det nærmeste vi kommer en helhetlig norgeshistorie fra Oscar Albert Johnsen. Boken er skrevet rundt bøndenes historie, og fokusere primært på denne samfunnsklassen, de andre samfunnsklasser trekkes inn bare i den grad de kommer i kontakt med bøndene. Når man likevel aksepterer at bønder utgjør store deler av befolkningen gjennom norsk historie, og det faktum at samfunnsendringer alltid vil påvirke alle lag av befolkningen, så får man en historie som på mange måter er en oversiktshistorie for Norge.

Norges bønder kom ut i første utgave i 1919 og ble skrevet som en del av Johnsens engasjement for bondebevegelsen. May-Brith Ohman Nielsen referer til et brev fra Johnsen til Mellbye, leder for Landmandsforbundet det senere Norges Bondelag, der han skrev at boken skulle vekke bøndenes interesse for sin fortid og styrke dem i kampen for deres fremtid.¹⁵⁶ I forordet sier Johnsen også at bøndenes kamp er ikke bare en klassekamp, men en kamp for nasjonen. Boken er derfor mer enn bare et historieverk, det er et politisk arbeid. Her, i denne boken, finner vi kanskje klarest Johnsens bruk av historien for et politisk formål. I den forstand går han inn i en lang norsk, og internasjonal, tradisjon. Vi må likevel ikke trekke det for langt, bondens betydning skal vises, og bøndene vekkes, men det er et historieverk.

Norges bønder kom ut i to utgaver, 1919-utgaven nevnt over, og en gjenutgivelse i 1936, også denne gangen i tilknytning til Landmandsforbundet. Denne gangen skal det ha vært en reaksjon fra Landmandsforbundets, nå Bondelagets, ledelse, som en respons på Bondepartiets kriseforlik med Arbeiderpartiet.¹⁵⁷ Dette forliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet var et hardt slag for den gamle ledelsen, som fortsatt hadde kontrollen i Bondelaget. Mellbye og de andre i ledelsen var sterkt antisosialistiske, og var helt klart rettet mot den borgerlige siden i politikken. Dette forliket må ha fremstått som et forræderi for dem, og responsen var et forsøk på å styrke deres kontroll over bondebevegelsen, en kontroll som klart var truet av partiets oppførsel.

¹⁵⁶ Ohman Nielsen: 1997 s. 24

¹⁵⁷ Ohman Nielsen: 2002 s. 241

Som med *Noregsveldets undergang* er det en del spørsmål denne bokens innhold skal analyseres ut fra. Det første spørsmålet blir om vi kan finne ut noe om Johnsens historiesyn i denne teksten. Utledet av dette kan vi stille oss spørsmålet om hvor han passer inn i norsk historiografi. Dette blir da spørsmål to.

Det tredje spørsmålet er hva boken kan fortelle oss om Johnsens politiske ståsted og sympatier, er det noe her som kan forklare hans oppførsel under krigen. For å svare på dette spørsmålet er det nødvendig med en diskusjon om Johnsens forhold til Bondelaget.

Som i *Noregsveldets undergang* kan det også være interessant å se om vi kan finne noe på Johnsens rasesyn, og om det gikk utover hans samtids syn. Dette blir fjerde spørsmål.

I tillegg har også Norges bønder langt større endringer i teksten, enn i *Noregsveldets undergang*. Kan vi hente noe ut av disse endringene. Dette blir femte og siste spørsmål.

Endringer i mellom utgavene

Johnsen snakker om de endringer han gjør mellom utgavene kort i innledningen til 2. utgave. Her skriver han:

«Nærværende andre utgaven av «Norges Bønder» er i hovedsaken et ordrett optrykk av første utgave. Dog har jeg foretatt en del endringer og tilføielser, som hensynet til den senere forskning og utviklingen etter 1919, har gjort nødvendig. Dessuten er rettskrivingen bragt i bedre overenstemmelse med nutidens enn i første utgave.»¹⁵⁸

Den mest åpenbare endringen er språket, som er oppdatert til et mer moderne norsk. Dette er av liten interesse for oppgaven, og vi går derfor videre.

Utover språket kan endringene deles inn i flere deler. Den første er små endringen av fakta. Disse bærer preg av å være skrivefeil som er fikset, og andre småfeil. Den andre delen er inkluderingen av nye data og forskning. Der det er gjort nye oppdagelser på disse feltene er de tatt med i nyutgaven, noe som gjør teksten litt lengre her og der. Den tredje delen er nye drøftinger, primært av nyere forskning.

¹⁵⁸ Johnsen: 1936 s. XIII

Like interessant som å se hva som er lagt til kan det også være å se hva som er tatt bort. Som oftest når dette skjer er noe annet lagt til isteden, men på ett punkt er ingen ting lagt til.

For oppgavens del er endringen av skrivefeil av liten interesse, og inkluderingen av nye data er heller ikke av stor interesse siden det ikke kommer i konflikt med de konklusjonene Johnsen gjorde i 1919. Et eksempel på en slik oppdatering av data er Johnsens kommentar av en utgraving på Jæren. I 1919 er utgravingen av to av husene gjort, i 1936 er utgravingen ferdig. Det utgravingen viste, mente Johnsen, var at byggeskikken hadde utviklet seg i eldre jernalder, i 1936 mente han at dette var bevist av videre utgravinger.¹⁵⁹

At nyere forskning skulle ha innflytelse på Johnsen skulle bare mangle, og fraværet av dette i *Noregsveldets undergang* er mer oppsiktsvekkende enn funnet av noe slikt her.

De nye drøftingene er heller ikke særlig interessant. En del nye drøftinger er tatt med, men disse underbygger som Johnsen standpunkter heller enn å endre dem. Et eksempel på en slik drøfting er Johnsens behandling av Svartedauden. I 1936-utgaven tar Johnsen for seg en del data fra en rekke kilder som jordebøker, kjøpebrev, bygselsbrev og skjøter. Det at Johnsen ikke legger ved et noteapparat for 1936-utgaven gjør det vanskelig å vite om dette er hans egen forskning eller ikke, men det er naturlig å anta at det ikke er det.¹⁶⁰

Johnsen bruker de nye dataene, delvis til å argumentere mot Sars gamle påstand om at Vestlandet ble rammest hardest i pesten, noe som Johnsen mener ikke lenger er holdbart. Videre viser han til at konsekvensen må ha blitt mye større for Norge enn andre land, på grunn av stort areal og tynn befolkning. I tillegg til pesten, mener han at det har inntruffet en annen *manndaud* i 1371, som var unik for Norge, og svekket landet enda mer. Han legger også med et avsnitt hvor han viser hva pestens konsekvens var for kirken.

Som man kan se er det ikke noe særlig av interesse her, hva forandringer gjelder. Endringene tar innover seg nye data og ny forskning. Enkelte konklusjoner som var gyldige i 1919 er ikke gyldige mer, men i det store og hele sier Johnsen det samme i begge utgaver.

¹⁵⁹ Johnsen: 1919 s. 14ff, Johnsen: 1936 s. 28ff

¹⁶⁰ Johnsen: 1936 s. 165ff

Noe har også blitt tatt bort i mellom utgavene. Også her er de fleste endringene små, og utgjør endringer som gir mening med tanke på de to tiårene mellom utgavene. En større endring er likevel gjort tidlig i boken. I 1919-utgaven trekker Johnsen paralleller mellom utviklingen av landbruket i Norge og i Nord-Russland. Dette hadde å gjøre med overgang fra ætteeierskap av gården, til individuelt eierskap. Johnsen mener i 1919-utgaven at likheten mellom Russland og Norge, særlig Vestlandet, er interessant, men utdyper ikke hvorfor. Likheten han ønsker å vise er utviklingen av grannesameier på Vestlandet, og utviklingen av kommunale landsbyfelleskap (Mir) i Nord-Russland.¹⁶¹

Hva, om noe, som kan sluttet ut av dette er vanskelig å si. Det er likevel to tolkningsmuligheter som åpner seg. Den første er at Johnsen har ment at dette stykket ikke bidrar med noe. Et slikt argument kan underbygges med Johnsens egen kommentar i innledningen til andre utgave. Her skriver Johnsen; «*Dessverre har det, på grunn av økte trykningsomkostninger, og for at boken skal kunne selges til en nogenlunde rimelig pris, vært nødvendig å utelate noteapperatet.*»¹⁶² Det er ikke umulig at Johnsen har ansett denne delen som mindre interessant i den store helheten og hva han prøver å påvise er da også noe uklart. Han kan derfor har fjernet dette for å kutte ned på antall sider noe. På den andre siden kan det ha vært et bevisst forsøk fra Johnsens side for å distansere seg fra det nye Sovjet, som oppstod få år før 1919-utgave. Likheten mellom norske felleseierskap og russiske landsbyfelleskap, med de forbindelser man da kan trekke til kommunismen, kan ha vært politisk usmakelige for Johnsen, som i hvert fall ikke var kommunist.

Den kanskje største endringen i mellom tekstene er behandlingen av Landmandsforbundet. Det er ikke tatt bort noe, men svært mye er lagt til i denne delen, men vi vil komme tilbake til dette senere.

Rasesyn

La oss se hva Johnsen skriver om rase. Som skrevet tidligere, er det ikke noe særlig overraskende at Johnsen deler et syn som på denne tiden var utbredt i vesten. Denne måten å tenke på er likevel tydeligere i *Norges bønder* enn i *Noregsveldets undergang*.

¹⁶¹ Johnsen: 1919 s. 27f

¹⁶² Johnsen: 1936 s. XIII

Som norgeshistorie går Johnsen tilbake til den absolutte begynnelsen, i hvert fall så langt mennesker er involvert. Boken begynner med førhistorisk tid, og bosettingen av landet. Johnsen teori er at det var to større innvandringer til Norge, der den norske bonden tilhører den andre. Senere innvandring skjer også, Horder og Ryger, innvandret til landet under *folkevandringstiden*, men de er unntaket fra regelen, og assimileres inn i befolkningen.¹⁶³ Det som vi skal se på er den første innvandringen. Disse var ikke nordmenn, og heller ikke forfedrene til nordmenn. De gis også svært negative egenskaper. De var *omflakkende villmænd*, med svært dårlige redskaper og beskrives som *yderst lavtstaaende*.¹⁶⁴

Disse menneskene levde i Norge i eldre steinalder, mens Johnsen mente at de tidligste spor etter nordmenns forfedre viste at de kom til landet i yngre steinalder. I 1936-utgaven dyttes den eldre folkegruppen lenger tilbake på grunn av nye funn, fra 10- til 15000 år.¹⁶⁵ Det var for Johnsen ingen grunn til å tro at disse gruppen var relatert, isteden kommer den yngre gruppen inn som den andre innvandringen. Johnsen er klar på dette punktet i begge utgaver.

Denne andre innvandringen brakte med seg jordbruket og de fleste husdyr som man kjenner i Norge, bortsett fra hunden. Den tidligere befolkning må ha dødd ut, kanskje noen er gjort til treller, men nordmennesenes ariske forfedre må ha vært overlegne på grunn av sin høyere kultur, og tok over landet.¹⁶⁶

Dette yngre folket gis også egenskaper i kontrast til det eldre. Innvandrerne er oppvakte, lærenemme, tålmodige og kunstferdige. «... *deres stenredskaper er ofte saa fint forarbeidet, at man ved første blik kunde tro de var støpt i metal.*»¹⁶⁷ Disse egenskapene ble komplementert med en vilje til å ta til seg ny teknologi, bronzen. På grunnlag av lite steinredskaper i gravene fra bronsealderen mente Johnsen at folket raskt tok til seg det nye metallet. I tillegg finner Johnsen det passende å understreke slektskapet med andre germanske folk i fra sør, spesifikt Kimbrere og Teutoner som *satte slik skræk i romerne*. Man kan legge til at de var blonde og blåøyde. Nordmennene beholdt også kontakten med disse folkene.¹⁶⁸

¹⁶³ Johnsen: 1919 s. 22

¹⁶⁴ Ibid s. 6f

¹⁶⁵ Johnsen: 1936 s. 21

¹⁶⁶ Johnsen: 1919 s. 6ff

¹⁶⁷ Ibid s. 7

¹⁶⁸ Ibid s. 7-10

Det er klart at det i Johnsens øyne var et klart skille mellom folkegrupper. Dette betyr derimot ikke noe i seg selv. Ut fra et sosial darwinistisk syn burde folkegrupper blant annet kunne løftes opp på et høyere nivå, det vil si å lære. Dette fungerte blant annet som en rettferdiggjøring av imperialismen i Europa på denne tiden. Johnsen gir derimot ingen grunn til å tro at folkegruppen som levde før den norske hadde slike evner til vekst. De er tilbakestående, de er ikke lærevillige og kunstferdige som de senere mennesker i landet. En tolkning vanskeligjøres også av Johnsens kjølige tone når han skriver. Om Johnsen mener at denne utryddelsen av den eldre befolkningen, som han beskriver, var en negativ ting, så får man ikke noe hint om det. Det er lettere å tro at Johnsen rett og slett mente det var uunngåelig og naturlig. Rett og slett ikke noe å merke seg særlig med. Det blir mer som et slags spennende lite faktum, og en fotnote i historien.

Samtidig er det viktig å huske at dette synet ikke var unikt for Johnsen, og det er ingen grunn til å tro at Johnsen syn gikk utover det generelle synet i samtiden. Det er også lett å sitte på et kontor og snakke om mindreverdige folkeslag i fortid, eller for den saks skyld i fremmede land. Det betyr ikke automatisk at Johnsen var for folkemord, rasehygiene eller noe lignende. Johnsen uttrykte da også muligheten for at folk kan bli assimilert inn i den norske nasjon, men det var alltid snakk om europeere. Dette er for så vidt naturlig, da det var den slags innvandring han kjente til. Samtidig mente ikke de fleste nordmenn i mellomkrigstiden at de nødvendigvis sto på toppen av sivilisasjonspyramiden, så innvandring fra slike land trenger ikke være negativt i Johnsens øyne.¹⁶⁹ Dette blir likevel bare spekulasjon.

Vi kan likevel se et felles idégrunnlag med NS og Nazi-Tyskland. Om dette synet hos Johnsen var sterkt nok til å uttrykke seg i handling er tvilsomt. Johnsen fremstår ikke som særlig handlingskraftig, og som sagt, er det ingen grunn til å tro at han gikk utover samtidens og mellomkrigstidens syn i sitt eget. Det kan ha vært bidragsytende til apatien under krigen, men ikke mer enn det. Og selv en slik påstand virker svak med tanke på Johnsens oppførsel og annet forfatterskap.

¹⁶⁹ Kjelstadli: 1994 s. 15f

Politikk

For å diskutere Johnsen's politiske syn, basert på denne boken, er det nødvendig å se på konteksten boken oppstår i, like mye som selve innholdet. Det er derfor naturlig å dele denne delen i to. Hva skriver Johnsen, og hva kan vi gå ut fra var Johnsen's syn.

Boken heter som kjent *Norges Bønder*, og det burde ikke komme som en overraskelse at Johnsen's historie, også den politiske, ble skrevet med et bondeperspektiv. Han går også langt tilbake i tid, og det er dermed mulig å se utviklingen av Norges politiske oppbygging, sentralt og lokalt, igjennom tiden.

Fra gammelt av blir bonden beskrevet som noenlunde demokratisk, men allerede fra tidligste tid finnes det en leder i samfunnet. Johnsen mente at de første samfunnsordninger ble opprettet som et forsvarsmiddel. Behovet for beskyttelse brakte folket sammen for å danne en hær til forsvar. Til å lede hæren, ble det utpekt en herse, *den dygtigste og mest ansatte bonden*. Disse tror Johnsen utgikk fra de gamle *holdsættene*, de eldste og følgelig rikeste ættene i landet. Hersen hadde også ansvar i fredstid, da kunne han blant annet innkalle til ting. Dette var derimot ikke et privilegium forbeholdt folkets ledere, tvert imot kunne alle frie menn innkalle til ting, og de eldste ting var antagelig private affærer. Herser og andre fremtredende menn hadde likevel ledende stillinger, spesielt som lagmenn.

Over tid utviklet tingene seg til å bli mer formelle affærer, med faste samlingsteder og tidspunkt. Johnsen mener at denne utviklingen skjedde samtidig med utviklingen av arvelige høvdingdømmer. Som konsekvens skjedde også denne utviklingen på forskjellige tider på forskjellige steder.¹⁷⁰

Fremveksten av høvdingdømmer er noe Johnsen ikke ser ut til å ha store tanker om. Han skriver; «*En slik fuldkommen frihet faldt der dog vanskelig at bevare, efterat høvdingerne var begyndt at optræde som erobrere.*»¹⁷¹ Vekt bør legges på ordet fullkommen. Dette kan forstås slik at fullkommen frihet er noe å trakte etter, noe positivt som gikk tapt som følge av historiens gang. Samtidig kan det rett og slett forstås som en beskrivelse. Bonden var fullkommen fri, uten at man kan påstå at dette sier noe om Johnsen's syn på temaet.

¹⁷⁰ Johnsen: 1919 s. 45ff

¹⁷¹ Ibid s. 47

Deretter begynner landet å samle seg. Johnsen mener at det var denne erobringviljen som ledet til denne samlingen. Han bruker landskapsnavn til å skille mellom områder som er blitt samlet gjennom erobring, og områder som samles av bøndene, sannsynligvis for selvforsvar. Han mener også at ordet fylke er eldre enn Harald Hårfagre og viser hvordan disse samlingene var av militær karakter.

Her er det neste leddet i utviklingen. Fylket beskrives som en *virkelig* stat, som fungerte litt som et konstitusjonelt monarki. Tinget fungerte som folkeforsamling, med høvdingen i monarkens rolle. Det som er verdt å merke seg er at Johnsen mente tinget var suverent, ikke høvdingen. I Johnsen øyne er disse tidlige forsamlingene demokratier i ordets moderne betydning, riktignok med litt begrenset stemmerett vil jeg tro.¹⁷²

Tingordningen er ikke særegent norsk, men en germansk institusjon. Her er det også noe av interesse, de norske tingene var i Johnsens øyne mindre demokratiske enn de germanske. Han mener at kongens rolle i de germanske land var mindre, mer rådgivende og et valgt embete. I Norge var stillingen arvelig der høvdingen også var prest. Johnsen mente også at den enkelte bonde hadde lite han skulle sagt ovenfor høvdingen og andre stormenn, bare som *samlet masse, ved knurren eller vaabengny* hadde de innflytelse.¹⁷³

Selv om bonden på denne måte var politisk svakere enn samfunnets ledere, mente Johnsen likevel at bøndene anså seg som like frie og selvstendige som høvdingen.

Nordmenn i tiden før landets samling under Harald Hårfagre må dermed sies å være et fritt folk, med innflytelse over samfunnet. Samtidig var ikke denne friheten absolutt. Noen hadde mer makt enn andre i dette samfunnet, og denne makten var arvelig ikke folkelig. Den første demokratiske frihet var et uttrykk for nødvendighet, og utviklet seg til å bli mindre fri. Dette konstateres som fakta og ikke som mening. Om Johnsen gjorde seg opp en mening om dette skriver han det ikke, og ingenting i språket gir noen større innsikt. Unntaket er selvfølgelig bruken av ordet fullkomment. Man kan kanskje påstå at dette er et forsøk på å bringe fortiden inn i samtiden, og knytte bånd mellom det naturlige Norge, før den sterke kongemakten og unionen, men Johnsen forsøker aldri å gjøre dette. Og Johnsen har satt et svært sentralt

¹⁷² Johnsen: 1919 s. 48

¹⁷³ Ibid

argument i teksten, Dette tidlige konstitusjonelle demokratiet ville sannsynligvis hindret fremveksten av en nasjonal stat.

Johnsen uttrykker det siste argumentet på to måter. Han henviser til samlingen av Norge, og bruker Island som en negativ kontrast.

Han begynner sin redegjørelse med å se på fremveksten av Lagtingene. Disse mente Johnsen var et skritt på veien til nasjonalstaten, men ikke mer. De vokste frem som et resultat av større samarbeid mellom regionen. Det er tilløp til harmonisering av lover og lignende, men ikke mer. For øvrig kan det nevnes at på lagtingene møttes bare representanter fra bygdene, og de fungerte som sådan mer som representative forsamlinger enn direkte demokratiske forsamlinger, slik de eldste tingene var.¹⁷⁴

Det var derimot kongemakten som forente Norge, og dette skjedde med *jern og blod*. Det er et par ting å merke seg i denne fremstillingen. Johnsen beskriver idéen om rikssamling som *den geniale tanken*. Han mener derimot at det skjedde med en viss folkelig støtte, da kongemakten utgjorde en motvekt mot aristokratiet. Johnsen beskriver faktisk aristokratiet som kongens viktigste motstandere, som igjennom flere århundrer kjempet mot konger som ønsket å sikre en sterk statsmakt. Ironisk nok gjorde dette stormennene til bøndenes talsmenn, da stormennene trengte bøndene for å stå imot kongen. Folket som hjalp kongen til makten for å svekke stormennene, ble dermed stormennenes viktigste allierte.¹⁷⁵

Johnsen spekulerer også i hva som ville skjedd om ikke Harald Hårfagre hadde forent landet. Denne spekulasjonen bygger stort sett på Island. Det første han nevner er hvordan mangelen på en sterk kongemakt på Island ledet til utviklingen av et sterkt oligarki, med noen få mektige menn som undertrykte befolkningen. Disse stormennene var også i konstant konflikt med hverandre, der de satt i hvert sitt «rike». Med Island som eksempel mener Johnsen også at en mulig utvikling av Norge uten kongemakten var tre føderative stormennsrepublikker i hver sin del av landet, noe som Johnsen må ha ment var negativt¹⁷⁶

¹⁷⁴ Johnsen: 1919 s. 51f

¹⁷⁵ Ibid s. 52ff

¹⁷⁶ Ibid s. 51f

Kongemakten presenteres dermed som noe positivt hos Johnsen, kongen forener nasjonen, sikrer fred og stabilitet, og gav evne til forsvar mot andre land. Rikssamlingen kunne ikke skjedd uten kongens *geniale* tanke, men samlingen hadde sikkert *dybtgaaedne folkelige interesser* som grunnlag. Det er dermed ikke kongemakten alene som samler folket, folket ønsker å samles. Kongemakten dannet også en motvekt mot et stadig mektigere aristokrati, som truet folkets friheter, men den var ikke uten problemer. Kongen utfordret selv gamle lover og tradisjoner, blant annet Harald Hårfagres tilegnelse av odelen blir nevnt, og høvdingene blir nå folkets representanter, I hvert fall for en tid.¹⁷⁷

De følgende århundre viser konflikten mellom kongens ønske om å sikre sin makt, og folkets gamle «friheter». Så selv om kongemakten var positiv og nødvendig, hadde den dermed også uønskede konsekvenser.

Folket som helhet mister mye av sin makt etter hvert som kongedømmet styrkes, og etter at Sverre-ætten tok makten ble befolkningen uviktige i det politiske spillet. Unntaket ser ut til å være skattlegging, der kongen ble nødt til å forholde seg til befolkningen. Etter dette skriver ikke Johnsen mye som kan tolkes i den ene eller andre retning politisk. Det som følger er en beskrivelse av historien, men Johnsen selv fokuserer ikke så mye på politiske samspill, inntil hans egen nære fortid. Johnsen skriver derimot mer utførlig om dette i *Noregsveldets undergang*, der kongemaktens stadig sterkere posisjon ble fremstilt som negativ, som vi allerede har sett.

I det nest siste kapitlet vokser Bondestanden igjen frem som maktutøver. Denne gangen i opposisjon til embetsstanden som etter unionsoppløsningen med Danmark satt inne med mesteparten av makten. Det første fremspillet fra bøndene fant sted allerede på Eidsvoll i 1814, Johnsen beskriver her hvordan de stod sammen for de saker som angikk bøndene, blant annet valgordningen, der de sikret at bygdene fikk to tredjedeler av mandatene på Stortinget.¹⁷⁸

Det andre han nevner i denne sammenhengen er at de fleste bøndene var tilhengere av selvstendighetslinjen, med få unntak, og at de på dette feltet fulgte embetsmennenes ledelse.

¹⁷⁷ Johnsen: 1919 s. 52ff

¹⁷⁸ Ibid s. 343f, 347

I tiden etter 1814 mente Johnsen at bøndene var misfornøyde med den nye ordningen. Embetsmennene var nå herrer i Norge, da enevoldskongen ikke lenger var der til å kontrollere dem. Maktmisbruk var vanlig, og klager var ikke bare nytteløse, men farlige. Reaksjonen var i første omgang et ønske om å vende tilbake til det som hadde vært. Under eneveldet hadde tross alt kongen kunne brukes mot embetsmennene. Allerede på 1820-tallet derimot mener Johnsen at bøndene begynte å se hvor positiv den nye grunnloven var for dem, og de begynte å bruke den makten som var tildelt dem.¹⁷⁹

På dette tidspunktet begynner Johnsen å bli engasjert. Den vanligvis kalde, saklige tonen erstattes med en tone som er ivrig. Dette skriver han om Ueland, en bonderepresentant på Stortinget.

«Han, bondegutten, som ingen anden boklig kundskap hadde end den han paa egen haand hadde erhvervet sig, optraadte fra første stund som den overlegne debattant og taler, som seierrik tok kampen op med embeds- og borgerpartiets første mænd. Snart skulde det vise sig, at han ikke alene var rik paa argumenter, sindig, djerv, salgferdig og behændig i ordskiftet, han forstod ogsaa at lægge planer og at fastholde den trods motstand, og han hadde, hvad de ældre bomdehøvdinge savnet, et virkelig og vel gjenomtænkt politisk program. I Ueland fandt bondeoppositionen paa Stortinget en fører av Guds Naade; ja han blev mere end en fører for bøndene, han blev deres «tolk og opdrager», deres store politiske læremester.»¹⁸⁰

Som man kan se sitter substantivene plutselig svært løst hos Johnsen, og det er tydelig at Johnsen har mer enn en akademisk interesse for bondebevegelsen. Beskrivelsen av Ueland er noe unik hos Johnsen, ingen av de andre politiske bondelederne får samme, overveldende, beskrivelse som han, ikke en gang Johan Sverdrup, men jeg vil påstå at det er beskrivende for Johnsens syn på bondebevegelsen som helhet likevel.

Resten av kapittelet om overgangen til folkestyre eller demokrati går på den politiske kamp som bøndene kjempet, og inneholder i tillegg til de «store sakene» også slikt som økonomi, næringspolitikk og toll. Det som er av interesse for oss er kampen om full uavhengighet og demokrati. Kampen for demokratiet blir hos Johnsen delvis en kamp mot embetsverket.

¹⁷⁹ Johnsen: 1919 s. 347- 350

¹⁸⁰ Ibid s. 354f

Kampen mot embetsverket blir også knyttet tett sammen med kampen for selvstendighet. Her mener Johnsen at Sverdrup, *brændende norskhetsmand som han var*, var sentral. Sverdrup ledet kampen, og etter hvert som Norge kom mer i konflikt med kongen og Sverige tok han den naturlige ledelsen. På sikt ble da også disse fanesakene vunnet, folkestyre i 1884, og uavhengighet i 1905.¹⁸¹

Disse seirene var mulig på grunn av lederskapet til store personligheter, og det var også behov for en folkefører, Bjørnstjerne Bjørnson. Johnsen legger likevel æren hos bøndene. Han skriver; «*Deres nationale og demokratiske huglynne var det, som førte frem til fuldt folkestyre og gjorde selvstændighedskampen mulig.*»¹⁸² Videre skriver han; «*Bønderne fulgte i dette sine bedste traditioner fra middelalder og nytid, trofast fylket de seg om sine førere og bar tilslut seiren hjem.*»¹⁸³

Disse to sitatene burde gi et klart bilde på hva Johnsen mener om demokrati. Han nasjonale sympatier er det ikke mulig å overse, og han knytter folkestyret tett til dette. Viktigere er det hvordan bonden er en viktig bærer av disse idealene, det er tradisjoner som strekker seg hundrevis av år tilbake. Johnsen er åpenbart engasjert i bondebevegelsen, og for ham er bondebevegelsen noe som bringer demokrati og nasjonalt selvstyre, men han legger stor vekt på førere for bevegelsen. Folket trenger ledere, store personligheter. Spørsmålet blir om Johnsen er villig til å legge folkestyret på hylle, om enn bare for en tid, og følge en fører om han mener det er til nasjonens beste. Det vil si om Johnsen mener at folkestyre og nasjonalkamp kan skilles fra hverandre i det hele tatt. Tross alt er det ikke unaturlig å tenke seg at folkebevegelser trenger ledere, og førerbegrepet er generelt nok til at det ikke sier så mye. Med tanke på at Bjørnstjerne Bjørnson er fremstilt som den store folkeføreren er det også mulig å se for seg at en slik fører ikke nødvendigvis er politisk, men kulturell. En kilde til inspirasjon og som en regjerende politisk leder.

At *Norges Bønder* er skrevet i sammenheng med Bondelaget blir kanskje tydeligst når man ser antall sider Johnsen vier til bevegelsen. I tillegg er det denne delen som Johnsen bearbeider mest i andre utgaven. Her legger han til en oversikt over alt som bevegelsen har gjort siden 1919. Sammen med Bondepartiet, som ble opprettet etter førsteutgaven, har

¹⁸¹ Johnsen: 1919 s. 361-364

¹⁸² Ibid s. 364

¹⁸³ Ibid s. 364

Bondelaget tydeligvis vunnet mange seire, og vært viktig i utviklingen av landet i riktig retning.¹⁸⁴

Tilknyttingen til bondelaget er i og for seg ikke problematisk. Tilknyttingen til bevegelsens leder, Mellbye, derimot kan være det. Johnsen nærte stor respekt for Mellbye og skrev om ham;

«I første række maa her nævnes forbundets mangeaarige formand, statsraad Joh. E. Mellbye, som ved sin fremtrædende evne til at forstaa og vurdere de mest forskjelligartede synsmaater, sin store arbejdskraft og sympatiske personlighet mere enn nogen anden har bidratt til at samle Norges bønder under en fælles fane og om et fælles program.»¹⁸⁵

Problemet med dette blir Mellbye posisjon i samfunnet. Mellbye tilhørte den politiske gruppen som ønsket en regjering over partiene, og jobbet mye for dette. Hans posisjon i Landmandsforbundet var også førerlignende, med fokus på noe som kan kalles en førerkult.¹⁸⁶

Mellbye var ingen tilhenger av at Landmandsforbundet skulle bli et parti, og la ned en del arbeid mot at dette skulle skje, men etter at partiet var et faktum ble Mellbye leder også i Stortingsgruppen. For Mellbye var ikke dette en stor suksess, og til slutt «trakk» han seg fra sin stortingsplass. Omtrent samtidig ble også Bondepartiet løst fra det som nå var Bondelaget. Noen bånd eksisterte fortsatt, og Bondelaget gav en årlig sum til Bondepartiet i bytte mot at Bondepartiet frontet visse saker. Avtalen ble senere reforhandlet, på grunn av uenigheter, og Bondelaget gav aldri helt opp kontrollen over partiet i perioden før krigen.¹⁸⁷

Mellbyes reaksjon etter at lag og parti skilte lag var å flørte med ett nytt partiet, Nasjonal Samling. Istedenfor å samarbeide med Bondepartiet, ønsket Mellbye og den gamle ledelsen i laget at NS skulle bli den nye politiske samarbeidspartneren. Denne flørtingen var det som brakte Bondepartiet tilbake mot Bondelaget i 1938, med de reforhandlinger som før er nevnt.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Johnsen: 1919 s. 399-411, Johnsen: 1936 s. 441-455

¹⁸⁵ Ibid s. 403

¹⁸⁶ Ohman Nielsen: 2001 s. 102f, Ohman Nielsen: 1997 s. 24

¹⁸⁷ Ohman Nielsen: 2001

¹⁸⁸ Ibid s. 148

Etter dette fortsatte likevel elementer i bevegelsen å agitere for NS, og i perioder direkte motarbeide Bondepartiet. Spesielt partiets egen avis, Nationen, med redaktør Thorvald Aadahl, var aktiv. Dette foregikk med Mellbye beskyttelse.¹⁸⁹

Andre elementer som understreker veien Bondelaget, og Mellbye, var på, er reaksjonen på kriseforliket med Arbeiderpartiet i 1935, som nevnt tidligere. Ikke bare kom Norges Bønder ut igjen, de gav ut en sangbok, og opprettet en ny nemnd. Nemnda for ættegransking og rasehygiene.¹⁹⁰

Johnsens arbeid ble dermed brukt som et middel i maktspelet til Mellbye og hans medarbeidere. Etter hvert som Mellbye og hans klikk mistet kontroll, begynte de også å bruke de tidligere virkemidler i dette spillet. Nielsen argumenterer hvordan ordet Bonden utviklet seg til å bli et autoritært ord. Dette begrepet blir av Nielsen beskrevet som noe som «*ved sitt meningsinnhold tjener til å opprettholde makt- og dominansrelasjoner*». De er også analysehemmende og får autoritet utenfra basert på ytringspersonens sosiale og politiske posisjon.¹⁹¹

Det blir vanskelig å argumentere for at det ikke fantes autoritære trekk hos Mellbye, men kan man legge Johnsen, med sin tilknytning i samme gruppe? Det første som kan nevnes er at den før nevnte nemnda ble opprettet etter at boken kom ut. Det andre er at Johnsen ser ut til å være merkelig apolitisk for en historiker i denne perioden. Til tross for hans engasjement innen bondebevegelsen, virker han ikke særlig sentral. Og dette er en mann som har nok av tillitsverd, noe som burde hinte til at han var mer enn villig til å delta, om det var noe han interesserte seg for.

Det at Johnsen var villig til å gi ut *Norges Bønder* igjen kan kanskje virke som et tegn på at Johnsen var støttende til Mellbye, men det er et par elementer som svekker en slik påstand. Det første er hvor lite plass Johnsen gis i beskrivelsen av Bondebevegelsens historie, han bidrar med denne boken og ellers med taler og foredrag. Han blir dermed med på å bygge opp under bevegelsens autoritet, men han deltar ikke politisk. Han er heller aldri med i maktkampen. Det

¹⁸⁹ Ohman Nielsen: 2001

¹⁹⁰ Ohman Nielsen: 2002 s. 241

¹⁹¹ Ibid s. 239

andre var at Johnsen, som nevnt, ikke var særlig politisk orientert, nærmere naiv. Basert på Johnsens oppførsel og plass i bondebevegelsens historie, er det mest sannsynlig å tro at Johnsen trodde på bondebevegelsen, og dets leder Mellbye, uten at han deltok i det politiske spillet. Man kan stille seg spørsmålet om han var klar over dette spillet i det hele tatt, men selv om han var, er det grunn til å lure på om han brydde seg. Boken er da også mest interessert i hva Bondelaget har oppnådd, og ikke hva som skjer i Bondelaget og Bondepartiet.

Det er også mulig å trekke noen konklusjoner basert på hva Johnsen skriver selv. Johnsens syn på Bondepartiet ser ikke ut til å være særlig nært Mellbyes, tvert imot får en et inntrykk av at Bondelaget og Bondepartiet har dannet en felles front som sammen kjemper for bøndernes sak, og har oppnådd mye. Samtidig nevnes ikke NS med et ord i boken. Der Landmandsforbundet nærmest beskrives som bondens frelse innimellom, og Bondepartiet kjemper bøndernes sak, er ikke NS gitt noen tanke. NS var riktignok ubetydelige i før krigen, men om Johnsen hadde delt Mellbyes syn, eller for den saks skyld kjent til dem, så er denne boken et godt redskap for Johnsen til å spre budskapet om den nye samarbeidspartneren til Bondelaget. Legg til at Johnsen aldri var med i NS, selv etter at det var en god idé, og det blir naturlig å tenke at han ikke delte Mellbyes syn.

Konklusjonen bør bli at Johnsen ikke delte Mellbyes syn på Mellbyes posisjon i bondebevegelsen, Bondepartiet eller NS. Sammen med den vekt Johnsen legger på demokrati og nasjon i sin historie, og bøndernes tette bånd til disse begrepene, så må man konkludere med at i *Norges Bønder*, gir ikke Johnsen noe uttrykk for totalitære, fascistiske eller overdrevent rasistiske tanker. Ut fra denne boken kan man ikke finne noen politisk grunn for samarbeid med NS under krigen. Han hadde en stor kjærlighet for Bondebevegelsen. Og menn som deltar i denne bevegelsen fikk mye positiv omtale. Samtidig er det grunn til å tro at det er bevegelsen han støtter, ikke personene. Han gir aldri noe inntrykk av at bønderne trenger en fører, de trenger ledere, og de må vekkes, men det er ingen førerkult i hans tekst. Det er heller ingen grunn til å tro at Johnsen var særlig tilbøyelig til slike tanker, basert på hans oppførsel og deltagelse. Når man legger til at Johnsen snakker positivt om Bondepartiet, som Mellbye var i konflikt med i 1936, blir det tydelig at Johnsen ikke ser på bondebevegelsen og Mellbye som en og samme ting. Dermed kan han støtte bevegelsen, og hans oppførsel kan forstås som en slik støtte, selv om han utgir boken etter Mellbyes ønsker.

Historiesyn og historiografi

Johnsens syn på historien er klart definert av samtidig og fortidig forskning. Det første som er sentralt er at Johnsen ikke ser ut til å ha noen teori om historisk lovmessighet. Teksten er generelt sett en redegjørelse av historiske fakta, med enkelte drøftinger underveis av hva som har skjedd og hvorfor, i den grad historien skal forstås som noe lovmessig, må det være at hver epoke følger den forrige, og blir påvirket av den, et helt naturlig syn i historieforskning.

Samtidig er det mulig å si noe om hva Johnsen mener er underliggende årsaker til historisk utvikling, materialistiske eller kulturelle. I all hovedsak legger ikke Johnsen materialistiske årsaker til grunn for den historiske utviklingen. Dette betyr ikke at han ignorerer materialistisk historie, tvert imot er mye av teksten en studie av hvordan hendelser påvirket den materielle situasjonen til folk. Eksempelvis hanseatenes effekt på bønder og fiskeres livsvilkår, Svartedaudens effekt på både bønder, adel, kirke og kongemakt og generell utvikling av produksjonsmidler. Historien er derimot ikke drevet av slike årsaker, men av enkeltindivider, og av politiske og kulturelle årsaker.

Et eksempel som tydeliggjør dette kan man finne på 16- og 1700-tallet. Johnsen skrev i *Norges Bønder* at i denne perioden gikk mange bønder over fra å være leilendinger til å bli selveiere. Rundt 1670 begynte bønder som tidligere hadde bodd på krongods å klage. I en periode var krongods solgt, men bøndene mente at overklassen utnyttet dem, og at kongen burde innløse landet som var solgt. Konsekvensen av dette var i første omgang ingenting, men bøndene hadde en forkjemper i stattholderen i Norge Ulrik Friedrich Gyldenløve. I 1675 startet det så en krig med Sverige, og etter krigens slutt begynte det raskt å komme endringer. I første rekke bestemte kongen, Kristian V, at jordegodset som var solgt skulle innløses, dette skjedde ikke av den enkle grunn at det ikke fantes penger for en slik politikk. Kongen gikk likevel lengre, det ble innført nye lover og forordninger som var svært gode for leilendingene. Jordeierne fikk begrenset sine muligheter til å inndrive forskjellige tjenester av sine leilendinger, og lover ble lagt som la grunnlag for hvordan leien skulle betales. Johnsen mener at deler av den nye lovgivingen ble omgått, men på store gårder ble driften holdt etter loven, fordi det ble vanskeligere å omgå den der. Effekten var at jordeierne begynte å løse ut gårdene til leilendingene da dette lønte seg. Etter hvert begynte også kronen å selge unna gjenværende

jordegods, stort sett enkeltgårder, til leilendingen. På sikt var det store flertallet av Norges bønder selveiere.¹⁹²

Ved første øyekast fremstår denne forklaringen som materialistisk. Jordeierne solgte gårdene fordi det var mer lønnsomt, men dette er ikke Johnsens forklaring. Det var ikke materialistiske årsaker, det materielle var en konsekvens, som ledet til selveiende bønder.

Tydeligst kommer dette frem i hans beskrivelse, og hans avvisning av Halvdan Kohts *Prisar og politk i norsk historie* fra 1913. Koht mente her at årsaken til at de norske bønder ble selveiere lå i at prisene på jord begynte å falle. Dette ledet til at bøndene kunne løse ut jorden og bli selveiere.¹⁹³

Johnsen mente at forklaringen lå i lovgivingen, og ikke i jordpriser. For å bevise dette viser han til to eksempler på motsatt utvikling, Danmark og Vestfold. I Vestfold gikk utviklingen i motsatt retning av resten av landet. Her ble lensgreveinstitusjonen innført, med den konsekvens at grevene, med sine særprivilegier, skaffet seg store deler av jordegodset, opp til to tredjedeler i bygda Hedrum. Johnsen sier ikke noe om årstall, men det er naturlig å tro at det er snakk om grevskapet Jarlsberg som oppstod mot slutten av 1600-tallet.¹⁹⁴

I Danmark greide heller ikke bøndene å bli selveiere, til tross for at jordprisen også her gikk ned, faktisk mer enn i Norge. I Danmark ble det ført en annen politikk, og konsekvensene var at danske bønder forble i livegenskap frem til 1780-årene, da den danske regjeringen grep inn mot godseierne. Dette var til og med i periode hvor jordprisene gikk opp.¹⁹⁵

Det er klart at Johnsen mener det ligger lovmessige, og dermed politiske årsaker, til grunn for utviklingen mot selveiende bønder. Grunnen til at disse lovendringen trådte i kraft i Norge og ikke i Danmark, er den før nevnte krigen med Sverige i 1670-årene. Ifølge Johnsen var det bidraget til den norske bondehæren som fikk kongen til å se på norske bønder med positive øyne. Kongens leiesoldater ble gang på gang beseiret av svenskene i Skåne, mens den norske hæren okkuperte Jemtland og Båhuslen, og plyndret i deler av Vest-Sverige. Johnsen skriver;

¹⁹² Johnsen: 1919 s. 266-271

¹⁹³ Ibid s. 271

¹⁹⁴ Ibid s. 271

¹⁹⁵ Ibid

«Det stod til dem (bøndene), om Norge skulle ebvares for kongsetten, og uten dem, vilde Danmark være hjelpeløst i en ny krig med Sverige.»¹⁹⁶

Det var altså politiske årsaker, som ledet til lovendringer, som ledet til materielle insentiver som igjen ledet til at norske bønder ble selveiere.

I historiografien må Johnsen forstås om en fortsettelse av det som var klassisk norsk historieskriving. Bonden er viktig, noe hele boken er en bekreftelse på. Bonden er også nasjonsbærende, da de andre samfunnsklasser forsvant, forble bonden norsk. Noe som lot nasjonen overleve og igjen kunne integrere andre klasser som borgere og nye adelsmenn.¹⁹⁷ Han har et nasjonalt fokus, det er om den norske bonden han skriver, og alt annet er av interesse bare om det berører denne. Som sett i kapitlet om *Noregsveldets undergang*, er Johnsen inspirert av de andre retningene i norsk historiografi, men han avviker fra disse markant.

Enkeltvis kan man si at for Johnsen er det nasjonen som har verdi, og alt annet får verdi igjennom den, historien er et redskap for å bygge nasjonen, men skal være objektiv og faktabasert, og historiens høydepunkter er når nasjonen blir bevisst seg selv igjennom dens historie. Da får den klarhet i hva som kreves, og folket kan fortsette å jobbe for fedrelandets beste.

Konklusjon

Avslutningsvis kan vi trekke de forskjellige svarene sammen til to konklusjoner, en om politikk og samfunn, og en om historiografi.

Historiografisk er Johnsen en etterkommer av de tidligere historikerne, han har et historiesyn som må sies å være klassisk, med fokus på nasjon og bønder. På denne måten kan Johnsen også sies å være en fortsettelse av den nasjonalromantiske bevegelsen som eksisterte på midten av 1800-tallet. Det er jakten på det ekte norske, og det er plasseringen av dette norske hos bonden. Dette bekrefter inntrykket vi fikk i *Noregsveldets undergang*.

¹⁹⁶ Johnsen: 1919 s. 268

¹⁹⁷ Ibid s. 231

Politisk må Johnsen beskrives som konvensjonell for sin samtid. Han er ikke ekstrem i noen av sine syn. I tillegg kan det virke som om Johnsen er en tilhenger av demokrati som styremåte. Ikke det at han ikke respekterer mektige monarker, og forholdet i mellom bønder og konger er ofte beskrevet som noenlunde godt, eller til og med fantastisk. En sterk nasjon derimot ser ut til å kreve en viss deltagelse fra den generelle befolkning, og selv om det finnes hint av førerdyrkelse hos ham, så er det ikke nok til å si at han har tendenser i denne retningen. Johnsen fremstår som en tilhenger av bygda, bonden og nasjonen, og som sådan må han sies å ha vært en typisk bondepartimann. I det store og hele bekrefter *Norges Bønder* det inntrykket vi fikk i *Noregsveldets undergang*, og vi kan i hvert fall si at Johnsen ikke endrer sin historiefremstilling som følge av okkupasjonen.

Konklusjon

Når vi nå er kommet mot slutten er det på tide å se hva slags konklusjoner vi kan trekke. I all hovedsak vil jeg argumentere for at Oscar Albert Johnsen aldri var NS-tilhenger, eller at han bevisst gikk inn for å støtte Nasjonal Samling, det regjering eller tyskerne. Isteden vil jeg påstå at Johnsen rett og slett ikke brydde seg, eller at han var apatisk, som fortidens bønder. Det var andre ting som var viktige for ham, særlig arbeidet hans, og sammen med andre distraksjoner under krigen var det nok til at han ikke tok de standpunkt imot NS som hans samtidige kolleger, og befolkningen generelt, ser ut til å ha gjort.

La oss først se på de forskjellige spørsmålene vi stilte oss i begynnelsen. Oppførte Johnsen seg særlig okkupasjonsvennlig under krigen. Vi kan her trygt si at Johnsen ikke oppførte seg okkupasjonsfiendtlig. Skrittet fra dette til å støtte okkupasjonen er derimot lang. Jeg har allerede gitt uttrykk for at granskningskommisjonens konklusjon var for hard, der er ikke overbevisende at Johnsen har forsøkt å skaffe seg økonomisk vinning. Har han derimot stilt sin fagkunnskap til okkupantene og NS tjeneste? Her er det nødvendig å si ja. Johnsen har nok ikke vært seg selv bevisst nok på hvordan hans oppførsel kunne tolkes. Særlig med tanke på Snorre-monumentet, og talen rundt reisingen av bautaen skaper problemer for Johnsen. Han gir gode grunner for å holde sin tale, men når han forsøker å forklare bort selve talen, at han ikke visste at det ikke var med universitetets samtykke, mister han troverdighet. Det har nok ikke vært tanken å være NS-vennlig, men han burde visst bedre. Johnsen oppfører seg her for øvrig litt som han tidligere har gjort med Landmandsforbundet. Han har holdt en tale, på et tema som han engasjerer seg for, Snorre i denne saken, uten å ta hensyn til folkene som står rundt. Dette kan virke naivt, men et professorat gjør ikke nødvendigvis en mann til en samfunnsmessig bevisst person.

Stedet å lete etter en forklaring for hans rykte er å finne i det andre sentrale punktet fra rapporten, saken om Instituttet for omsetting av middeladerbrev. Det kan virke som om Johnsen var fornøyd med situasjonen så lenge han har fått fortsette sitt arbeide. Det som blir tydelig når vi ser oppførselen under krigen, sammen med hans arbeid før krigen, er at han fortsetter som før. I den grad han samarbeider er det på temaer som han har interesse for, og den støtte han tok imot var for å jobbe med sitt fagfelt. I dette tilfellet er det snakk om kildesamling og tilgjengeligøring av kildene. At Johnsen ikke har ansett dette som okkupasjonsvennlig er ikke vanskelig å tro, i den grad han har ansett sitt arbeid som objektivt

og vitenskapelig. Det Johnsen mislykkes med er å se at hans vitenskapelige arbeid kan ha en politisk dimensjon. Igjen kan det virke naivt, men det fremstår som den beste forklaring.

På spørsmålet om han endrer sin historiefremstilling, må svaret bli nei. I det store og hele er Johnsens syn på historien, hva som er viktig for å forstå den, og årsaksforståelsen, lik. I den grad det finnes endringer er det for å ta med nyere forskning, og selv med nyere forskning endrer ikke Johnsen sin konklusjon, tvert imot lar han den nye forskningen underbygge sine gamle teorier.

Hva kan man da si om Johnsen som politisk og ideologisk aktør? Hva er viktig, og hvilke midler er tillatte for å oppnå målene. Grunnlaget for Johnsens politiske syn gjenspeiler hans historiesyn, det handler om bønder og nasjon eller land. Nasjonens vekst og styrke er viktig og hvor rikt det er, ikke materielt, men åndelig og kulturelt. Det er nasjonens felles kultur, som må få spre seg over hele landet, og ikke bare være et uttrykk for små lokale områder. Det lokale bidrar til helheten, og når det gjør det er landet rikt. Styrkeforhold er også viktige, ikke nødvendigvis militært, men evnen til å spre sin innflytelse til andre nasjoner. Om landet bidrar i handel, har en sterk flåte, kan sikre sine kolonier og bosetninger, da er landet sterkt. Når disse tingene får forfalle kommer nedgangstiden. Man kan umiddelbart tro at dette er trekk som gjør Johnsen sympatisk ovenfor NS, og han var nok til dels enig med dem i saker som hevdet Norges nasjonale styrke, slik han så det. Om han foretrakk dem foran Arbeiderpartiregjeringen til Nygaard er umulig å si, men han var nok nærmere NS på enkelte måter. Nøkkelordet her er enkelte. Det finnes ingen indikasjoner på at Johnsen var misfornøyd med den nasjonale situasjonen før okkupasjonen, det er grunn til å tro at han var skuffet over utfallet av Grønlandssaken, men det er tvilsomt at dette er nok. Vi kan spesielt merke oss hvordan han ser folkelig deltagelse i politikken som et tegn på en sterk nasjonen. Han gir i 1936 heller ingen indikasjoner på at han er skuffet over bøndenes arbeid, de som skulle fortsette å bygge nasjonen. Tvert imot skryter han av hva de har oppnådd. Så selv om nasjonen er viktig, og selv om Johnsen aldri gir inntrykk av å være ideologisk mot en fører, så er det grunn til å tro at han aldri har sett for seg en totalitær fører som noe nødvendig, snarere tvert imot.

Når vi da ikke kan finne noe politisk årsak til å tro at Johnsen støttet NS og okkupasjonsmakten, og vi heller ikke kan se at Johnsen har tilpasset seg okkupasjonsmakten i stor grad, må vi komme til at årsaken til anklagene mot ham ligger et annet sted. Det er grunn

til å tro at Snorresaken er det som svekker han posisjon i samtidens øyne, og snur universitetet imot ham, som sett med underskriftskampanjen. Og det er tydelig at Johnsen har hatt ønske om bare å få fortsette sitt arbeide. Konklusjonen bør derfor bli, at 9. april 1940, mens konge og regjering flyktet nordover, da stod Oscar Albert Johnsen opp og gikk på jobb som vanlig. Han tok ikke standpunkt imot, og ikke for, men på grunn sitt arbeid, som var alt han ville jobbe med, kunne han ikke forbli nøytral. Til det var hans samfunnsposisjon for sentral.

Bibliografi

Litteratur:

Dahl, Ottar: *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre 4. utgave* Universitetsforlaget 1990

Fure, Jorunn Sem: *Universitetet i Oslo 1811-2011 Bok 4. 1940-1945 Universitetet i kamp* Unipub 2011

Hubbard, William H., Myhre, Jan Eivind, Nordby, Trond og Sogner, Sølvi: *Making a historical Culture. Historiography in Norway* Scandinavian University Press (Universitetsforlaget AS), Oslo 1995

Kjelstadli, Knut: *Aschehougs Norges historie bind 10. Et splittet samfunn 1905-35* Aschehoug og Co (W. Nygaard) Oslo 1994

Ohman Nielsen, May-Brith: *Bondekamp om Markedsmakt. Senterpartiets historie 1920-1959* Det Norsk Samlaget, Oslo 2001

Ohman Nielsen, May-Brith: *Jord og ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystemet. Bondepartiet 1915-1940.* Doktoravhandling, Universitetet i Bergen 1997

Ohman Nielsen, May-Brith: «Historiens Røst», *Historisk Tidsskrift* 2/2002 Svenska historiska föreningen

Søhoel, Jannicke: *Nasjonal Samlings historiesyn belyst gjennom bevegelsens politiske argumentasjon og et forsøk på å avklare historiesynets viktigste forbilder,* Hovedfagsavhandling, Universitetet i Oslo 1997

Kilder:

Johnsen, Oscar Albert: *Norges Bønder. Utsyn over den norske bondestands historie* Aschehoug og Co (W. Nygaard) Kristiania 1919

Johnsen, Oscar Albert: *Norges Bønder. Utsyn over den norske bondestands historie* Aschehoug og Co (W. Nygaard) Oslo 1936

Johnsen, Oscar Albert: *Noregsveldets Undergang: Et utsyn og et oppgjør. Nedgangstiden* Aschehoug og Co (W. Nygaard) Kristiania 1924

Johnsen, Oscar Albert: *Noregsveldets Undergang: Et utsyn og et oppgjør. Nedgangstiden* eget forlag Oslo 1944

Johnsen, Oscar Albert: *Nord-Norges politiske historie* Gunnar Stenesens forlag Oslo 1943
Universitetet i Oslo 1911-1961 I Unoversitetsforlaget Oslo 1961

Biografier og nekrologer:

Studentene fra 1896: Biografiske opplysninger. Samlet til 25-aars-jubilæet 1921 Grøndahls og Søns Boktrykkeri Kristiana 1921

Kittelsen, Ingolf: *Studentene fra 1896: Biografiske opplysninger. Minneblad til 50-års jubileet 2. september 1946* Grøndahls og Søns Boktrykkeri Oslo 1946

Reinton, Lars: *Professor Oscar Albert Johnsen Minneord i Heimen bind 10 1955-57*

Brev og arkivdokumenter:

Oscar Albert Johnsens oppsigelsesbrev til Jens Arup Seip, Juni 1945 *brevsamling nr. 577* hos Nasjonalbiblioteket

Oscar Albert Johnsens brev til Harry Fett, 26. juli 1951 *brevsamling nr. 707* hos Nasjonalbiblioteket

Oscar Albert Johnsens brev til Jacob S. Worm Müller, 8. oktober 1935 *Brevsamling nr. 428* hos Nasjonalbiblioteket

Olsok-bilag, *PA682 journalnr. 143/1947 12. april* hos Riksarkivet

Granskningskomisjonens innsendelse til styret, *PA682 journalnr. 107/1946 6.mars* hos Riksarkivet

Rapport fra granskningskomiteen, *PA682 journalnr. 103/1946 6. mars* hos Riksarkiver

Johnsens svar, *PA682 journalnr. 177/1947, 177^a/1947, 177^b/1947 22. august* hos Riksarkivet

Leksikon

Rekvig, Ole Petter. (2009, 13. februar). Gustav Smedal. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 25. august 2014 fra http://nbl.snl.no/Gustav_Smedal

Sogner, Sølvi, (2009, 13. februar) *Johan Schreiner*. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 1. desember 2014 fra https://nbl.snl.no/Johan_Schreiner